МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

УДК 340.132.6

КЕЛЬМАН ЛІДІЯ МИХАЙЛІВНА

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРАВОЗАСТОСОВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Мурашин Олександр Геннадійович
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Львів – 2007

Зміст

ВСТУП.....3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження соціально-політичних факторів впливу на правозастосовну діяльність….....13
1.1. Стан наукової розробки досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі……....….....13
1.2. Методологія дисертаційного дослідження...….....28
Висновки до розділу 1.....33
РОЗДІЛ 2. Специфіка правозастосовної діяльності та фактори впливу на неї.....35
2.1. Правозастосовна діяльність як різновид соціальної діяльності, її співвідношення з реалізацією права.....35
2.2. Особливості характеристики правозастосовної діяльності.....56
2.3. Вплив соціально-політичних факторів на стадіях правозастосовної діяльності.....72
Висновки до розділу 2.....117
РОЗДІЛ 3. Особливості впливу соціально – політичних факторів на правозастосовну діяльність.....120
3.1. Класифікація соціально-політичних факторів та їх значення для правозастосовної діяльності.....120
3.2. Фактори зовнішнього впливу на правозастосовну діяльність.....126
3.3. Фактори внутрішнього впливу на правозастосовну діяльність.....163
Висновки до розділу 3.....189
ВИСНОВКИ.....192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....195
ДОДАТКИ.....215

ВСТУП

Актуальність теми. Спрямованість державної політики на розбудову правової та соціальної держави, формування системи суспільних інститутів, які утворюють громадянське суспільство, обумовлюють корінні зміни у сфері правового регулювання. З розвитком ринкових відносин повсякчас зростає роль автономних, до певної міри незалежних від держави способів, форм регулювання суспільних відносин. Проте перехід до подібної моделі формує виклики для суспільства, котрі неминуче стикаються з проблемою реалізації прав і свобод громадян, а відтак, ефективності функціонування правової системи. За таких обставин особливого значення набуває правозастосовна діяльність держави – як владна форма забезпечення реалізації нормативних положень.

Сучасне українське суспільство звуження сфер державного нормативного регулювання пов’язує з підвищенням ролі та значенням застосування норм права. Правозастосування – найбільш гнучка та дієва частина механізму забезпечення правореалізації, яка дозволяє не тільки оперативно вивчати суспільні потреби, а й формувати їх у вигляді, прийнятному для законодавця. Зрештою, у правозастосуванні не тільки вагомо, а й очевидно виявляються соціально-політичні фактори, що дозволяє суб’єктам правозастосування їх відчувати, сприймати, оцінювати та узагальнювати для інших суб’єктів суспільства. Роль зазначених факторів зумовлює необхідність наукового дослідження природи та специфіки їх впливу на правозастосовну діяльність.

Синтетичний характер дослідження, яке формує чимало проблем юридичної та інших суспільних наук, визначив фундаментальний рівень вже набутих знань. Дослідження було б неможливим без вихідних положень і висновків, які містяться у працях видатних теоретиків держави та права: Н. Александрова, В. Бабаєва, Ю. Бро, А. Васильєва, Н. Вітрука, В. Горшеньова, Ф. Григор’єва, І. Дюрягіна, В. Карташова, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копєйчикова, В. Котюка, В. Лазарєва, Л. Луць, О. Мурашина, Н. Недбайла, І. Погрібного, П. Рабіновича, І. Самощенка, О. Скакун, І. Фарбера, Н. Фаткуліна, Г. Шмельової, М. Цвіка, В. Юсупова, Л. Явича та інших.

Особлива увага приділялася працям, в яких висвітлювалися питання правової природи, процедури правозастосування, необхідності формування високого рівня правової культури суб'єктів здійснення правозастосування як особливого виду правової діяльності.

Важливим теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи М. Байтіна, С. Братуся, А. Венгерова, С. Гусарєва, А. Козловського, М. Костицького, В. Кудрявцева, Є. Лукашової, О. Лейста, О. Петришина, О. Тихомирова, В. Ткаченка, Р. Халфіної та інших, в яких при характеристиці питань дії права, правового регулювання, юридичної практики, правової поведінки, законності та правопорядку, правової свідомості та правових відносин, ефективності норм права, правопорушень та юридичної відповідальності розглядались окремі аспекти застосування права.

Серед вітчизняних представників галузевих юридичних наук, які досліджували різні аспекти правозастосовної діяльності, необхідно відзначити В. Авер'янова, Ю. Бауліна, І. Голосніченка, А. Дубінського, А. Закалюка, В. Калмикова, А. Комзюка, В. Колпакова, М. Коржанського, В. Лихолоба, М. Міхеєнка, праці яких використані в дисертації.

Проблеми застосування права були також предметом дослідження зарубіжних учених: Е. Ерліха, С. Карбоньє, К. Ллевеніна, Р. Паунда, О. Холмса, Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Н. Лумана, Д. Блека, Д. Кейрі та ін.

У дослідженні творчо використано доробок представників юридичної науки початку XX ст.: С. Дністрянського, Л. Бича, Б. Кістяківського, Л. Владімірова, Л. Колі, В. Случевського, В. Старосольського, І. Файницького та ін.

Істотною, на наш погляд, прогалиною в цій галузі досліджень є недостатній аналіз специфіки соціально-політичних факторів правозастосовної діяльності. З огляду на зміни історичних умов, політичної та економічної систем, зростання авторитету міжнародних стандартів, видозмінилися ті умови та чинники – фактори, які впливають на правозастосовну діяльність.

Тому теоретико-правове висвітлення впливу соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність дозволить досягти більш чіткого і

правильного розуміння цього явища. Науковий комплексний аналіз багатофакторного впливу на суб'єктів правозастосування надасть можливість вивчити особливості й специфіку процесу застосування норм права та запобігти негативному впливу низки факторів.

Емпіричну базу дисертації становлять матеріали практики Конституційного Суду України, судової практики Верховного Суду України, правозастосовна судова та правоохоронна практика низки областей України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає пріоритетним напрямам наукових та дисертаційних досліджень на 2004–2009 рр., затверджених наказом МВС України від 5 січня 2004 р. №755 "Шляхи взаємодії ОВС із населенням та органами місцевого самоврядування", загальноуніверситетській темі "Актуальні проблеми вдосконалення українського законодавства та практики протидії злочинності" (№ 29) й темам державної реєстрації кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ "Методологія вивчення державно-правових явищ; філософії права; стану і перспектив розвитку ОВС України" (№ 0108V003648), "Проблеми наукового забезпечення професійної діяльності органів внутрішніх справ в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні" (№ 0106V003639).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у виявленні основних соціально-політичних факторів, які впливають на правозастосовну діяльність, та в дослідженні особливостей їх впливу.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– визначити стан наукової розробки дослідження впливу факторів на правозастосовну діяльність та описати методи, за допомогою яких буде відбуватись дослідження;

– охарактеризувати правозастосовну діяльність як різновид соціальної діяльності та з'ясувати соціально–політичну природу факторів, які впливають на неї;

– дослідити вплив соціально-політичних факторів на стадіях

правозастосовного процесу;

– класифікувати соціально-політичні фактори, виявити їх значення;

– визначити ступінь юридичної та соціальної ефективності правозастосовної діяльності за наслідками впливу соціально-політичних факторів.

Об'єктом дослідження є соціально-політична, правова реальність та правозастосовна діяльність.

Предметом дослідження є соціально-політичні фактори та особливості їх впливу на правозастосовну діяльність.

Методи дослідження обрані з урахуванням мети та завдань, об'єкта і предмета дослідження. Методологічну основу дисертації складає система філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які забезпечують об'єктивний аналіз предмета дослідження.

Філософсько-світоглядною основою дослідження є ідеї законності та справедливості. Використання принципів діалектики дало змогу розглянути в розвитку та взаємозв'язку державно-правові процеси та явища, зокрема правозастосовну, правотворчу діяльність, реалізацію норм права, встановити їх ціннісне значення для суспільства, визначити взаємозумовленість з політичною та економічною системами.

Серед загальнонаукових та спеціально-юридичних методів застосовувались такі:

– системний метод та принципи цілісності, всебічності, системотворчих відносин частин і елементів, субординації, динамічності, випереджального відображення, що дозволило виявити особливості правозастосовної діяльності та розглядати соціально-політичні фактори як систему впливу на неї;

– функціональний метод використовувався з метою виявлення функцій правозастосування, місця і ролі явищ і процесів в системі правозастосовної діяльності, які здійснюють на неї вплив;

– історичний метод є доцільним при врахуванні тенденцій, змін, що відбуваються в нашій державі, внаслідок чого соціально-політичні фактори, які були суттєвими раніше (декілька років тому), сьогодні набули іншого значення для правозастосовної діяльності і по-різному впливають на її ефективність;

– за допомогою загальних логічних прийомів – аналізу, синтезу, дедукції, індукції, моделювання – уточнили поняття правозастосовної діяльності, виявили вплив соціально-політичних факторів на правозастосування;

– соціологічний метод дав змогу дослідити правозастосовну діяльність як різновид соціальної діяльності, виявити її соціальний зміст та особливості впливу низки факторів як соціальних явищ на правозастосовну діяльність;

– статистичний метод використовувався для виявлення кількості допущених помилок в судових актах різних галузей права, що дозволило виокремити низку факторів, що впливають на правозастосовну діяльність;

– методи тлумачення та формально–юридичний метод використовувались при аналізі діючого законодавства та правозастосовної практики для з'ясування змісту правових норм, що сприяло виявленню особливостей правозастосовної діяльності щодо тих чи інших ситуацій;

– порівняльно-правовий метод застосовувався при порівнянні правозастосовної діяльності та правореалізації, що дозволило виявити низку відмінних ознак правозастосування;

– за допомогою методу класифікації систематизували за різними критеріями соціально-політичні фактори і дійшли висновку, що розмежування факторів за зовнішнім та внутрішнім впливом є найбільш оптимальним варіантом.

Крім вищезазначених, використовувались методи документального та термінологічного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняному правознавстві загальнотеоретичних, монографічних досліджень впливу соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність. У результаті проведеного дослідження

обґрунтовано положення про необхідність більш глибокого вивчення соціально-політичних факторів та врахування їх впливу на правозастосовну діяльність, оскільки вони зазнають суттєвих змін в сучасних умовах глобалізації.

Внаслідок проведеного дослідження сформульовано концептуальні положення, які відрізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення.

Вперше:

– сформульовано поняття соціально-політичних факторів впливу на правозастосовну діяльність як сукупності соціально-політичних явищ і процесів, які обумовлюють характер і спрямованість правозастосовної діяльності;

– обґрунтовано, що в сучасних умовах під впливом соціально-політичних факторів міжнародного характеру знижується рівень публічності правозастосовної діяльності. Цей процес відбувається внаслідок імплементації у національне право нових міжнародних соціально-політичних інститутів приватного характеру;

– виявлено, що штучно звужується коло публічних правозастосовних суб’єктів за рахунок розширення кола недержавних суб’єктів правозастосування, що є наслідком впливу певних соціально-політичних факторів. У результаті стихійної рецепції не повинно відбуватися штучної підміни, оскільки це може призвести до негативних наслідків. Важливо чітко встановити ті випадки, де перевагу буде мати публічний характер (імперативний метод) і де виправданим буде приватний характер з урахуванням можливої шкоди;

– з’ясовано, що від рівня виявлення та врахування соціально-політичних факторів залежить ефективність правозастосовної діяльності, можливість вирішення виникаючих юридичних колізій. Юридична ефективність здебільшого пов’язана з основною метою правозастосування – розв’язання справи і прийняття відповідного акту. Соціальна ефективність правозастосовної діяльності пов’язана з перспективними цілями і характеризується позитивними змінами, що відбуваються в суспільстві внаслідок правозастосування;

– пропонується доповнити проект Закону України про нормативно-правові акти статтею про те, що суб'єкт законотворення має вивчати соціально-політичні фактори, при цьому враховувати громадську думку.

Удосконалено:

– класифікацію соціально-політичних факторів впливу на правозастосування, які розмежовані на фактори зовнішнього і внутрішнього впливу. Встановлено, що цей вплив може бути об'єктивним та суб'єктивним, прямим або опосередкованим, позитивним і негативним. Зовнішній суб'єктивний вплив здебільшого має негативний характер.

Набуло подальшого розвитку:

– дослідження особливостей та специфіки правозастосовної діяльності, а також визначення цього поняття. Вироблена власна позиція для визначення правозастосовної діяльності, яка полягає у тому, що правозастосовна діяльність – це специфічний різновид соціальної діяльності, зумовлений соціально-політичними факторами, наділений правовою та юридичною природою, здебільшого має соціально-політичну сутність та полягає у здійсненні компетентними суб'єктами діяльності щодо індивідуалізації правових приписів та створенні необхідних умов для їх реалізації;

– положення про нагальну необхідність розробки процесуальної форми застосування норм права не лише для судової діяльності, а й для інших видів правозастосування;

– питання про необхідність вивчення та врахування соціально-політичних факторів та особливостей їх впливу на правозастосовну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю теми дослідження і новизною розглянутих в дисертації проблем впливу соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність та пропозицій щодо їх вирішення. Теоретичне значення дисертаційної роботи зумовлено тим, що отримані висновки сприяють подальшим науковим дослідженням нагальних проблем теорії держави та права стосовно правозастосовної діяльності, її особливостей. Зроблені в дисертації узагальнення щодо поняття, ознак, стадій

правозастосовної діяльності, її ефективності можуть слугувати базовими конструкціями у процесі подальших загальнотеоретичних і галузевих досліджень.

Отримані автором результати мають практичну цінність і можуть бути використані у:

– науково-дослідницькій діяльності – з метою подальшого дослідження соціальної та юридичної ефективності правозастосовної діяльності;

– діяльності правоохоронних і судових органів – для вдосконалення правозастосовної практики (Акт впровадження територіального управління державної судової адміністрації в Львівській області від 05.06.07 р.);

– навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників, навчальних програм, рекомендацій та в процесі викладання нормативних курсів з теорії держави та права, актуальних проблем теорії держави і права, судових та правоохоронних органів, кримінального процесу, цивільного процесу, порівняльного правознавства тощо;

– у правовиховній роботі висновки та пропозиції, викладені у дисертації, можуть бути використані з метою підвищення рівня правової культури населення і суб’єктів правозастосовної діяльності.

Результати наукового дослідження використані у ряді законопроектів, які виносились на розгляд Верховної Ради України (Акт впровадження комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 06 – 19/15 – 12.64 від 08.06.07 р).

Апробація результатів дисертації. Результати наукового дослідження обговорювалися на засіданнях кафедр теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, Київського національного університету внутрішніх справ.

Основні висновки дослідження, положення й рекомендації обговорювалися на таких наукових та науково-практичних заходах:

– міжнародна науково-практична конференція "Комунікативна компетентність правників та їх зв’язки з громадськістю" (Львів, 2003 р.);

– науково-практичний семінар "Проблеми державотворення і захисту

прав людини в Україні" (Львів, 2004 р.);

– науково-практична конференція "Органи внутрішніх справ у період розбудови держави та громадянського суспільства в Україні: філософсько-правове осмислення" (Львів, 2004 р.);

– науково-практична конференція "Актуальні проблеми реформування правової системи України" (Луцьк, 21–22 травня 2004р., тези опубліковано);

– міжнародна науково-практична конференція "Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ" (Львів, 2004 р.);

– наукова конференція "Юридичний процес як основа механізму правового регулювання в Україні" (Львів, 2005 р.);

– науково-практична конференція "Відомча освіта МВС в умовах незалежної Української держави: проблеми і перспективи" (Львів, 2005 р., тези опубліковано);

– міжнародна науково-практична конференція "Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення" (Львів, 2006 р., тези опубліковано);

– науково-практична конференція "Актуальні проблеми реформування правової системи України " (Луцьк, 2–3 червня 2006 р., тези опубліковано).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дослідження висвітлені в шести наукових статтях, що опубліковані у фахових виданнях.

Список опублікованих праць з теми дисертації:

1. *Кельман Л.М.* Проблеми правозастосування у діяльності органів внутрішніх справ // Збірник наукових праць "Держава і право". – К., 2003. – № 22. – С. 53–56.

2. *Кельман Л.М.* Правозастосування як складова частина механізму правового регулювання // Збірник наукових праць "Держава і право". – К., 2004. – № 26. – С. 42–47.

3. *Кельман Л.М.* Правове регулювання: місце та значення правозастосовної діяльності // Вісник наукового товариства студентів та курсантів Львівського юридичного інституту. – Львів, 2004. – № 1. – С. 68–72.

4. *Кельман Л.М.* Дещо до методології юридичної науки в світлі сучасних нових досліджень // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – Львів, 2005. – № 3. – С. 233–237.

5. *Кельман Л.М.* Захист прав і свобод громадян в процесі правозастосовної діяльності // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Випуск 1. – Львів, 2006. – С. 19–30.

6. *Кельман Л.М.* Критерії ефективності в процесі правозастосування // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць. – Львів, 2007. – № 1. – С. 302–312.

7. *Кельман Л.М.* Сутність правозастосовної діяльності та факторів, які на неї впливають // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції – Луцьк, 21–22 травня: Волинський дер. ун-т імені Лесі Українки, 2004. – С. 86–91.

8. *Кельман Л.М.* Співвідношення правозастосовної діяльності з реалізацією права // Відомча освіта МВС в умовах незалежної Української держави: проблеми і перспективи: Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів, 2005. – С. 9–15.

9. *Кельман Л.М.* Соціально-політичні детермінанти правозастосовної діяльності // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Луцьк, 2–3 червня 2006: Волинський дер. ун-т імені Лесі Українки, 2006. – С. 113–118.

10. *Кельман Л.М.* Соціально-політичні аспекти застосування норм кримінального законодавства // "Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення": Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2006. – С. 39–43.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 219 сторінок, в тому числі список використаних джерел – 300 найменувань – на 19 сторінках, додатки – на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ПРАВОЗАСТОСОВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.

1.1. Стан наукової розробки досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі.

Загальновизнано, що застосування норм права одна з найважливіших форм його реалізації. Як організаційно-правовий вид здійснення державно-владної діяльності, правозастосування в багатьох випадках виступає у вигляді складного комплексу матеріально-правових, процесуальних, організаційних, інформаційних, психологічних зв’язків і відносин. Такий характер правозастосовної діяльності органів держави об’єктивно зумовлює необхідність її дослідження. З огляду на це суттєве значення має теоретичне осмислення комплексу проблем, пов’язаних з правозастосуванням.

Розглядаючи питання пов’язані з визначенням поняття правозастосовної діяльності та її ознак, необхідно визначити термінологію, яка використовується у вітчизняній теорії права стосовно проблем правозастосування. Звертає на себе увагу той факт, що в юридичній літературі при висвітленні питань правозастосування, акта застосування права та явищ, які з ним пов’язані, при заміні словосполучення "застосування права" на терміни, що утворені сполученням цих слів, останні використовуються через різні словоформи, зокрема це стосується термінів "правозастосувальний", "правозастосовчий", "правозастосовний" тощо. Слід зазначити, що у всіх випадках їх використання йдеться про одне й теж явище, яке пов’язане із застосуванням норм права. Однак такий стан речей не може бути визнаний правильним та залишений без уваги, оскільки у вимогах, які ставляться до понять в теорії держави і права, зазначено, що дослідникам доцільно вкладати не тільки однаковий зміст в поняття, але й формулювати їх за допомогою однакових термінів (словоформ), які можуть бути визнані тотожними. Огляд літератури, дає змогу вважати терміни "правозастосувальний", "правозастосовний" та "правозастосовчий" тотожними, так як вони використовуються як рівнозначні.

Однак, на нашу думку, виходячи з позицій благозвучності мови та зручності артикуляції більш прийнятним слід вважати термін "правозастосовний".

Питання про соціально-юридичну природу та особливості правозастосовної діяльності в юридичній науці вирішувалось в ході тривалих наукових дискусій, які були присвячені проблемі розробки форм реалізації правових норм. Суттєвий внесок у розгляд проблеми правозастосування зробила юридична школа Російської імперії, до складу якої входила й Україна. Серед вчених періоду кінця XIX – початку XX ст., які займались проблемами реалізації права, зокрема проблемами правозастосування, потрібно назвати таких як Васьківський Є.В., Кістяківский О.Ф., Кістяківський Б.О., Дністрянський С.С., Люблінський П.І., Шершеневич Г.Ф. та ряд інших.

Однак питання правозастосування трактувались тоді в основному як питання "техніки права", "техніки тлумачення законів". Розкриття змісту правозастосовної діяльності обмежувалось майже виключно формально-логічною основою, що суттєво звужувало рамки пізнання сутності цього правового явища. Вищезгаданими та деякими іншими авторами правозастосовна діяльність розглядалась як підведення конкретної життєвої обставини під загальну норму, вирішення на основі цього реального життєвого факту; підведення окремих випадків життя під конкретні рішення, передбачені нормою в загальній формі. У свій час Васьківський Є.В. вважав, що "... таке підведення має вигляд силогізму, в якому більшим засновником є законодавча норма чи ряд норм, меншим – факти чи обставини якогось конкретного випадку, а висновок, який випливає із них логічною необхідністю, дає відповідь на юридичне питання, яке виникло і підлягає розв’язанню" [52, с. 22-23].

Особливу зацікавленість викликають державно-правові погляди українських вчених-юристів. О.Ф.Кістяківський (1833 – 1851рр.) – автор більше 70 праць, знаходився на рівні передової в той час кримінально-правової і загальнотеоретичної науки. Багато його міркувань перекликаються з даним дослідженням. З його точки зору закон дає силу праву, а право зміцнює закони, тому, що поряд із законами проходить невпинний розвиток права без втручання законодавця, – мається на увазі правозастосовна діяльність. В той же час О.Ф.Кістяківський виступав проти закону як єдиного джерела права, він говорив, що судова практика є більш дієвою

(порівняно із законом) формою правоутворення. Така позиція, на наш погляд, є незаперечною і сьогодні.

Ще більш сучасними виглядають міркування його сина Б.О.Кістяківського (1868-1920) – видатного вітчизняного філософа права. Його державно-правові ідеї, які не втратили актуальності і в наш час, були викладені спочатку у різних статтях, а у 1916р. в книзі "Социальные науки и право" [21, с. 17-20].

В антології української юридичної думки, ознайомлюючись з поглядами Б.О.Кістяківського, знаходимо його бачення права: "...истинное существование права не в статьях и параграфах законов, напечатанных в кодексах, не в судебных решениях и не в других постановлениях органов власти, касающихся правовых вопросов, а в сознании, как всего общества, так и отдельных членов его" [21, с. 324-351]. Це твердження є поясненням того, що правозастосування є живим провідником права в реальне життя і залежить не тільки від правильності виданих законів, а й від внутрішнього усвідомлення членів суспільства значення того, як вони виконують ці закони, від їх правової культури і правосвідомості. Подальше обґрунтування цієї думки висвітлено у другому та третьому розділі дисертації, при дослідженні факторів впливу на правозастосовну діяльність.

Досліджуючи право з соціально-наукової точки зору, особливу увагу Б.О.Кістяківський звертає на право, яке реалізується в житті. Соціально-наукове вивчення права не виключає догматичне вчення, а доповнює його. Юрист першочергово має вивчати діюче право як систему норм, знати закони і вміти поводитися з ними, вважав Б.О.Кістяківський. Але для того, щоб стояти на висоті сучасного рівня знання, юрист не тільки не повинен забувати про життя, а й науково вивчати "правове життя". Юристу-практику це необхідно і для більш справедливого застосування діючого права, і для того, щоб право не розходилося зі справедливістю, щоб саме право було справедливим – тоді це приведе до "господства справедливости в правовой жизни".

Коротко зупинимось на позиціях Б.О.Кістяківського, щодо визначення факторів, які впливають на владу. В логічній послідовності влада розвивається по-перше, під впливом соціально-психічних причин, які ведуть до створення престижу

та авторитету, з однієї сторони, почуття залежності і підкорення інших з другої сторони; по-друге, вона зобов'язана своїм існуванням цілому ряду історичних і політичних умов, починаючи з боротьби рас і фактів підкорення однієї раси чи нації іншою і закінчуючи соціальною боротьбою, боротьбою класів, спричиненою економічними відносинами; по-третє, відомі відносини підкорення і панування встановлюються і закріплюються завдяки ідейному виправданню влади.

З цих міркувань можна класифікувати фактори впливу на функціонування влади на такі: соціально-психологічні, історичні, політичні, економічні, ідеологічні. З огляду на те, що суб'єктами правозастосування в більшості є представники влади, то класифікація факторів, запропонована Б.О.Кістяківським перегукується з темою дисертаційного дослідження і подальший розгляд цього питання має місце в даній роботі.

Наступним вченим, погляди якого стали допоміжним матеріалом при написанні даного дослідження є С.С.Дністрянський (1870- 1935) – український правознавець, громадський діяч, академік Всеукраїнської Академії наук, доктор права.

Розглядаючи питання, присвячені державі і праву, доводив, що право є витвором і формою суспільного ладу. Право утворюється в боротьбі, а співжиття людей викликає непорозуміння та дискусії. Тому та організація, що стоїть на чолі суспільного зв'язку, мусить мирити та вирішувати правові суперечки. Але, на думку С.С.Дністрянського, непорозуміння можуть виникнути і між поодинокими суспільними зв'язками, і тому мусять бути "вищі організації, щоб могли обняти суд над нижчими зв'язками" [21, с. 378-384]. Найвищою такою організацією є держава. Таким чином, підтверджується необхідність в правозастосуванні, як у владній формі компетентних органів, і тих, хто застосовує право – суб'єктах правозастосування – "... таких органів, що мають обов'язок не тільки знати, але й виконувати право. Вони мають окреме становище, якого не мають інші правники; вони є органами держави, що рішають правові спори, а рішаючи їх виступають від імені держави та виконують право держави" [21, с. 378-384].

Наступним актуальним питанням для даного дослідження, є вирішення С.С.Дністрянським проблеми свободи розсуду правозастосовника і пояснення творчого характеру правозастосовної діяльності. Держава не може обійтися без поповнення своїх законів нормами звичаєвого права, а наука права має творчу силу в праві – це пояснює випадки, коли правозастосовник не завжди може знайти відповіді на всі правові питання та мусить не раз оглядатися за нормами, яких в законі немає. Іноді сам закон виразно дає свободу думки правозастосовника – "на місце давньої доказової теорії вступила теорія свобідного судейського переконання" [21, с. 378-384]. Аналізуючи погляди догматиків (які вважали, що суддя має дотримуватися тільки закону, а поза закон виходити настільки, наскільки закон йому це дозволяє) і прихильників повної свободи досліду права, (для яких пануючою була думка про те, що суддя не повинен керуватися законними нормами, а вважати їх тільки загальними вказівками, які не можуть впливати на його свободу осуду суспільних потреб чи відносин), Дністрянський дійшов наступного висновку: "Правда лежить мабуть по середині. Кожна свобода мусить мати свої границі" [21, с. 378-384].

Уже "розважаюча" функція правозастосовника містить ознаку творчості. Тому суб’єкти застосування права творять нове право, не тільки для держави органом якої вони є, але й цілком нове право, яке ще не існувало в жодному суспільному зв’язку. Б.О.Дністрянський переконаний, що правозастосовник може, коли діє в межах своєї свободи, вийти навіть поза існуючі правові норми суспільних зв’язків, він може зберегти такі соціально-етичні норми, які починають щойно творитися; він може й піти далі, та коли виникне нова потреба, – заспокоїти її на основі цілком нових норм, оскільки вони обертатимуться в згаданих межах [21, с. 378-384].

З вищезазначеного доходимо висновку, що детальний розгляд причин і умов, якими керується правозастосовник в своїй діяльності, може бути відповіддю на питання, які фактори впливають на правозастосування.

Особливе значення в подальшому розвитку теорії і практики правозастосування мала наукова полеміка 1954-1955 рр., яка відбулася в журналі "Советское государство и право". В редакційній статті журналу "К итогам дискуссии о применении норм советского права" основний висновок щодо юридичної природи

правозастосування полягав у тому, що "законодавство пов'язує в основному термін "застосування" з тим способом втілення юридичних норм, який характеризується владними діями компетентних державних органів стосовно інших державних організацій, громадських організацій та громадян" [170, с. 50-51].

Ідея про владний, організуючий характер застосування норм права і вказівка на спеціальних суб'єктів, зокрема державних органів, які уповноважені на такий вид юридичної діяльності, стала теоретичною основою для подальших наукових досліджень правозастосовної діяльності. При цьому правозастосування розглядалось як поширення юридичної норми на конкретні життєві випадки, яке здійснюється владними органами, в силу чого їх рішення мають обов'язковий характер та забезпечується примусовою силою. Зміст діяльності таких органів зумовлюється нормами права. Саме норми права визначають, що повинно бути встановлено правозастосовними суб'єктами і яке конкретне рішення вони зобов'язані прийняти. Разом з тим, такі рішення, будучи результатом юридичної оцінки окремих випадків, за своєю природою індивідуальні, а суб'єкти правозастосування отримують досить широке поле можливостей для вибору різноманітних варіантів розв'язання соціально вагомих проблем. А оскільки зміст правозастосовних актів у значній мірі залежить від правозастосовників, окремі індивіди сприймають право не у вигляді абстрактних юридичних норм, не у вигляді текстів кодексів та інших нормотворчих актів, а у вигляді конкретних правозастосовних рішень.

За таких умов окремі західні юристи стали вважати стрижневою характеристикою і важливим проявом права не нормативну систему, а правозастосування та правозастосовні акти. Зокрема, австрійський юрист Є.Ерліх наполягав на існуванні спонтанного, незалежного від формально діючого права, суспільного порядку, як наслідок узгодження велінь окремих індивідів. Конфлікти, які неминуче виникають, вирішуються переважно не на підставі абстрактних норм, а "шляхом оцінки конкретних обставин самими зацікавленими людьми, третейськими арбітрами чи суддями" [81, с. 8-14]. При цьому Є.Ерліх визнавав, що існують і такі суперечки, для вирішення яких необхідні правові норми, встановлені державою. Однак вони на думку вченого "не більш як піна на поверхні води. Дійсно, регулюючу

роль відіграє судова та інша юридична практика і угоди, що приймаються, які створюють живе право" [81, с. 8-14].

Дещо пізніше ідея живого права протягом тривалого часу стала панівною в США, де отримала назву "реалістична школа права". Найбільш відомими представниками цієї теорії були американські вчені К.Ллевеллін, Р.Паунд, О.Холмс та деякі інші. Прихильники цих поглядів стверджували, що життя права не в логіці, а в досвіді, і тому судові рішення повинні бути результатом не дедукції (висновками, що виведені з загальних посилань – правової норми), а індукції, спираючись на оцінки конкретних випадків і врахування можливих офіційних помилок. На думку французького юриста Жана Карбоньє, це означало наділити суддю не тільки свободою тлумачення, а і правотворчими повноваженнями [104]. Таким чином, ідея американських вчених полягала у тому, що "книжкове право" має бути витіснено "правом життя".

Питання реалізації та застосування правових норм є достатньо дослідженими у правовій науці. Кожен із науковців прагнув висвітлити його виходячи з власних наукових позицій, що зумовлює існування різноманітних поглядів щодо понять "правореалізації" і "правозастосування" та взаємозв’язку між ними.

Реалізація права – це досягнення певної відповідності між вимогами юридичних норм (здійснювати чи утримуватися від здійснення дій) і сукупністю фактичних дій (В.В. Лазарєв) [147, с.6]; втілення правових норм у фактичній діяльності організацій, органів, посадових осіб і громадян (І.Я. Дюрягін) [79, с.6]; процес перетворення юридично ідеальних моделей, які відтворюють необхідний для суспільства стан, у практичну реальність, діючу систему суспільних відносин (А.С. Піголкін, М.Н. Ніколаєва, С.М. Братусь) [205, с.9]; втілення встановлених правових норм у діяльність суб’єктів права шляхом дотримання заборон, виконання юридичних обов’язків і використання суб’єктивних прав (С.С. Алексєєв) [9, с.364]; втілення, взаємодія, взаємопроникнення єдності соціальної предметності й правомірності в діяльності людей (Ю.С. Решетов) [224, с.35] тощо. Реалізація права – втілення норм права у життя суб’єктами правовідносин. Її можна розглядати як процес і як кінцевий результат. Як кінцевий результат вона передбачає досягнення

повної відповідності між вимогами норм здійснювати чи утримуватися від вчинення дій і низкою подальших дій [147, с. 7]. Правореалізація – це послідовна конкретизація і перехід об'єктивних можливостей через їх суб'єктивне усвідомлення і волевиявлення в реальну поведінку суб'єктів [253, с. 262].

Вказані визначення за змістом в основному співпадають, а отже, узагальнюючи їх, реалізацію права можна трактувати як здійснення приписів правових норм у фізичній або вербальній поведінці суб'єктів [221, с.67].

Отже, реалізація права – це складний процес, під час якого приписи закону втілюються в реальне життя, забезпечується певний стан правопорядку й законності в суспільстві та існування держави в цілому.

Щодо визначення правозастосовної діяльності, то науковці не дійшли єдиної думки з цього приводу. Одні трактують правозастосування як прийняття індивідуально-конкретних, державно-владних правових актів при вирішенні юридичних справ компетентними органами держави, громадськими організаціями і службовими особами [46, с.90; 64, с.57; 191; 291, с.134], інші до правозастосування відносять також дії громадян щодо здійснення суб'єктивних прав у правовідносинах [180, с.125–176; 251, с.50]. Деякі науковці виділяють таку характерну рису правозастосовної діяльності, як її управлінський характер, спрямований на забезпечення неухильного втілення в життя загальних програм, закріплених у нормах права [7, с. 264; 79, с. 25]. На думку М.М. Вопленка, застосування норм права – це організаційно-правовий метод регулювання політичних і правових відносин, який полягає у владній, юрисдикційній, виконавчо-розпорядчій чи контрольно-наглядовій діяльності спеціальних суб'єктів, у процесі якої здійснюється індивідуальне регулювання правом суспільних відносин [63, с. 32], правозастосовна діяльність – це владна діяльність спеціальних, уповноважених на це суб'єктів, яка полягає у прийнятті індивідуально-правових приписів на основі чинного законодавства й у відповідності з встановленою законом процедурою [63, с. 39].

Конкретизуючи розуміння правозастосування, як правового явища, варто розглянути визначення, які дають деякі вчені. С.С.Алексєєв відзначає, що "на практиці застосування норм права є безперервним процесом, який тісно пов'язаний з

процесом юридичного пізнання, в ході якого відбувається звернення чи до фактів, чи до юридичних норм; на основі аналізу норм виникає необхідність більш глибоко досліджувати фактичні обставини; аналіз же фактичних обставин змушує знову звернутися до норми, уточнити окремі юридичні питання й т.д. " [10, с. 56]. Будучи органічним компонентом державного управління, право виконує в ньому дві основні функції: по-перше є офіційним, нормативним державно-владним закріпленням директивної основи державного управління; по-друге, інститути права, його механізм наділяє юридичною силою управлінську діяльність, одним із різновидів якої є і правозастосовна діяльність.

І.Я.Дюрягін доводить, що "застосування права поряд з правотворчістю і плануванням є одним із способів державно-владного впливу на суспільні відносини, їхнього регулювання". [79, с.134].

В.М.Горшенев є прихильником такої думки, що правозастосовна діяльність є сукупністю специфічних, організаційних форм та засобів за допомогою яких забезпечується безперервність процесу владної реалізації нормативно-правових приписів, шляхом наділення одних учасників відносин суб’єктивними правами та покладення на інших відповідних юридичних обов’язків, або шляхом розгляду (вирішення) питань про наслідки правових спорів та правопорушень [70, с.16-18].

Розглядаючи питання : "чи має правозастосовна діяльність власні, самостійні цілі, відмінні від цілей застосовуваних норм?", В.В.Лазарев дає на нього позитивну відповідь. Так, він вважає, що правозастосування "... має свою, цілком певну мету, відмінну від інших якостей правового впливу. Якщо застосування правових норм використовується по необхідності... – то від нього очікують певного ефекту" [146, с. 98]. З цього ж приводу Е.П.Щикин відзначає, що "мета правозастосування визначена нормативною основою механізму правового регулювання. В неї не може бути якихось інших, непередбачених (або недопустимих) правом цілей. Випадки, коли в правозастосуванні з’являються свої, відмінні від застосованої норми цілі, свідчать про неправомірність відповідного правозастосовного акту, про спробу обходу закону в процесі правозастосування" [178, с.54].

П.М.Рабінович, у своєму посібнику, де домінуюче місце займають права людини, окреслює основний зміст професійної діяльності тих юристів, котрі є посадовими особами – застосування ними правових норм з врахуванням головного обов'язку нашої держави – забезпечення права і свобод людини та громадянина. Даючи опис правозастосуванню, визначає соціальну сутність цього явища – встановлення (або зміна чи припинення) зв'язків (взаємин, відносин) між тими суб'єктами права, котрі мають реалізувати юридичну норму [220, с.133-144].

О.Ф Скакун – вважає, що правозастосування полягає у: а) наділенні одних учасників правовідносин суб'єктивними правами і покладенні на інших суб'єктивних юридичних обов'язків; б) вирішенні спору про право – про наявність або міру суб'єктивних обов'язків; в) визначенні міри юридичної відповідальності правопорушника [239, с. 388-399].

Окремо в юридичній літературі розглядається питання стадій правозастосовної діяльності. В теорії правозастосування виділення стадій базується на логічній послідовності здійснення певних операцій при реалізації норм права у формі їхнього застосування. Таке виділення дозволяє краще простежити діяльність органів держави та посадових осіб по застосуванню права, а також удосконалити та підвищити ефективність правозастосовної діяльності. Ця проблема давно є предметом наукового пошуку вчених-юристів, які з різних позицій обґрунтовують поняття стадій правозастосовного процесу, їх послідовність, кількість, особливості прояву в різних галузях права [261, с. 130-137].

Зокрема, С.С.Алексєєв, І.Я.Дюрягін, В.В.Лазарев на загальнотеоретичному рівні віддають перевагу конструкції, за якою у правозастосовному процесі виділяють наступні стадії: 1) встановлення фактичних обставин справи, що включають операції, що пов'язані з аналізом фактичних даних, доказуванням їхньої повноти та вірогідності; 2) вибір та аналіз норми, що включають операції, пов'язані з аналізом юридичних норм, встановленням їхньої юридичної сили тощо; 3) вирішення справи, що проявляється в акті застосування права [9, с. 330-331]. Такої ж позиції притримується В.Д.Ткаченко [89, с. 359-369] та О.Ф.Скакун [239, с. 388-399].

П.М.Рабінович до основних стадій правозастосування відносить: 1) встановлення юридично значущих фактів і пошук правової норми, яку належить застосувати; 2) перевірка достовірності правильності тексту, визначення меж дії та юридичної сили правової норми; 3) з'ясування змісту (тлумачення) правової норми; 4) прийняття рішення у справі; 5) оформлення рішення в акті застосування правової норми [220, с. 138-142].

В літературі існує багато рекомендацій щодо вибору доцільного засобу застосування норм права в аналогічних ситуаціях. Відмітимо деякі з них, найбільш несуперечливі. По-перше, рекомендується використати цільове або історико-політичне тлумачення закону, що дозволить виявити найближчу безпосередню ціль цієї правової норми, що служить немов би взірцем, еталоном доцільного її застосування – на думку А.С.Піголкіна[1]. По-друге, необхідне пізнання, прогнозування фактичних наслідків, що можуть настати в результаті реалізації кожного з можливих варіантів поведінки – така точка зору Й.Я.Дюрягіна [77, с.76]. По-третє, необхідно обрати такий варіант поведінки, що дозволяє досягти поставленої мети найоптимальнішим шляхом, загальними критеріями якого є ефективність, своєчасність і справедливість – за П.М.Рабіновичем [220, с. 138-142].

І хоча розподіл на стадії є умовним, оскільки на практиці вони можуть збігатися, правозастосовник повинен виходити з того, що "юридична справедливість і доцільність ніколи не виходять за межі законності", завжди перебувають у рамках закону. "Для знаходження цього "юридичного оптимуму", - відзначає А.Т.Боннер, - необхідна правильна оцінка встановлених правозастосовним органом обставин справи, у тому числі їх правильна соціально-політична оцінка, вірне тлумачення, а в необхідних випадках і вихід за межі даної правової норми, але в рамках правової системи" [44].

Проблемі класифікації правозастосовних актів в літературі було приділено теж чимало уваги. Більше того, в авторів, які писали про правозастосування і про акти, знаходимо не тільки їх схематичний підрозділ, але часом і докладний опис окремих видів правозастосовних актів.

---

[1] Див.: Пиголкин А.С. Изучение фактических данных и обстоятельств дела при применении норм права // Сов. государство и право. – 1968. - №9. – С.31-39.

Цікавою, на нашу думку, є точка зору В.А.Юсупова, що пропонує в основу класифікацій правозастосовних актів включати такі чотири правила поділу об'єму поняття, як: а) наявність однієї й тієї ж підстави; б) рівність об'єму членів класифікації, об'єму класу, що класифікується; в) необхідність взаємного виключення одне одним окремих членів класифікації; г) логічна безперервність поділу на підкласи [297, с. 111].

На думку І.Я.Дюрягіна, який також описує різноманітні класифікаційні критерії, справжня підстава класифікації правозастосовних актів має найбільш науковий і практичний інтерес. Оскільки в основі самого розмежування актів застосування норм права за суб'єктами, як вважає автор, лежить значення самих правозастосовних органів у механізмі держави, особливості їхньої діяльності. Це і зумовлює порядок видання й отримання юридичної сили правозастосовних актів таких органів, як органи державної влади; державного управління; судових і арбітражних органів; спеціальних контрольно-наглядових і слідчих органів; а також державних органів і громадських організацій [83, с. 162].

Правильно зазначає І.Я.Дюрягін, що в правозастосовному акті синтезується не тільки державна воля, що знайшла свій вираз в нормі права, але й воля компетентного органа, який застосовує цю норму, і де подібна єдність досягається на підставі і в межах норми, що застосовується [83, с. 164]. Такої ж точки зору притримується Ф.А.Григор'єв [61, с. 110].

Широтою та універсальністю, на наш погляд, відрізняється класифікація, яку запропонував П.М.Рабінович. На його думку, всі правозастосовні акти розрізняються: а) за суб'єктами прийняття; б) за галузевою приналежністю застосованої норми; в) за юридичною формою акта; г) за соціальною функцією у правовому регулюванні; д) залежно від елемента правової норми, який застосовується; е) за характером індивідуальних велінь(приписів); є) за характером юридичних наслідків; ж) за формою зовнішнього виразу [220, с. 132].

Також, С.С.Алексеев, В.В.Лазарев, А.М.Васільєв, В.А.Юсупов, В.М.Горшеньов, Л.Н.Завадська писали про функції правозастосовних актів, в їхніх працях знаходимо згадку, а інколи й опис окремих їхніх видів, стосовно до самих

різновидів цих актів (функції фіксації, динамічну, інформаційну, управління, виховну, правоохоронну, правонаділяючу, правозабезпечуючу, стабілізації та правоутворюючу). Правозастосовні акти, - пише В.А.Юсупов, будучи юридичною формою реалізації права, виявляють і свою управлінську сутність. Об'єктом управління є персонально-визначені суб'єкти – адресати (особи, громадяни, організації і ін.) [297, с.101].

В.А.Юсупов, в свою чергу, наділяв владність силою, яка забезпечує узгодженість дій учасників правозастосування, підтримує їхню дисципліну; доводив, що за допомогою влади акти застосування права стають обов'язковими і забезпечуються всіма засобами, які має держава [297, с. 19].

Інколи в юридичній літературі значення управлінської функції правозастосовних актів знижується. Так, В.В.Лазарев, на відміну від В.А.Юсупова, бачить основну цінність правозастосовного акту в усуненні наявної перешкоди, в реалізації правових норм певними суб'єктами [146, с.59-60]. На нашу думку, навряд чи є правильним вбачати соціальну цінність правозастосовних актів тільки в зазначених моментах, оскільки вона може виявлятися в залежності від функціонального спрямування самих правозастосовних актів, зумовленою тією або іншою різновидністю.

В.В.Карташов, Л.Н.Завадська виділяли правозастосовні акти, як одну з форм правозастосовної практики, що має виховно-запобіжний потенціал, який в свою чергу, визначає місце виховної функції серед інших головних функцій правозастосовних актів. Вважаючи, що в підсиленні виховного впливу правозастосовних актів закладена і передумова підвищення такого показника, як добровільне здійснення (реалізація) юрисдикційних правозастосовних актів суб'єктами-адресатами, де виховний вплив вищезазначеної функції, у свою чергу, залежить від реального здійснення правозастосовних актів, а також від реального захисту прав та інтересів, які охороняються законом, підтверджених правозастосовним органом [88, с. 76-77; 107, с. 66]. Така позиція нам видається вірною та актуальною і сьогодні.

Відомо, що саме існування процесу застосування юридичних норм викликане необхідністю забезпечити ефективність впливу права на суспільні відносини [15, с.99].

Щодо переліку вимог до правозастосовної діяльності зазначають такий порядок: об'єктивне та повне дослідження фактичних обставин; суворе дотримання правозастосовним органом норм матеріального права; прийняття рішення в межах компетенції й у встановлених законом процесуальних формах: забезпечення контролю та нагляду за законністю правозастосовної діяльності; залучення громадян та організацій для забезпечення законності актів застосування права; а також право оскарження незаконних актів і встановлення суворої юридичної відповідальності посадових осіб [72, с. 181-182].

Вказані вимоги законності й обґрунтованості, виступаючи завжди разом, є одночасно і загальною правовою властивістю правозастосовних актів і відносяться до їх змісту та форми [82, с. 127]. Це зумовлює їх взаємозв'язок, коли сама форма правозастосовного акту повинна знаходитися в нерозривному зв'язку з тими правовими та моральними вимогами, яким повинен відповідати зміст правозастосовного акту, для визнання його законним, обґрунтованим та всебічним.

У зв'язку з тим, що вплив соціально-політичних факторів на процес застосування норм права може мати як позитивні, так і негативні наслідки, сьогодні, у теорії і соціології права розмежовують фактори, на ті, що підвищують ефективність правозастосування і ті, які перешкоджають його реалізації.

Зокрема, М.К. Маліков пропонує таку класифікацію факторів, що впливають на якість правозастосовної діяльності:

– ступінь оптимальності правової норми;

– стан управління (науковість організації праці правозастосовників, організаційна структура правозастосовного органу, порядок його діяльності, чітке розмежування функцій, компетенції, злагодженість і узгодженість усіх ланок системи правозастосовних органів);

– мікроклімат, в якому відбувається правозастосування (діловитість, творча критика і самокритика, відсутність бюрократизму, формалізму, тяганини, проявів

байдужості до людини);

– суб'єктивні якості правозастосовника (його політична зрілість, знання права, рівень правосвідомості, професійна етика, авторитет, досвід, високі моральні якості, загальний культурний рівень);

– матеріально-технічний фактор, у тому числі етика процесу застосування норм (зовнішнє оформлення й оздоблення приміщення, забезпечення правозастосовника транспортом тощо) [161, с. 112–113].

Серед усіх класифікацій факторів найбільш адекватною, на наш погляд, є класифікація, запропонована В.В. Лазарєвим. Він класифікує фактори на внутрішні і зовнішні. До основних зовнішніх факторів, що обумовлюють правозастосування, він відносить: систему правових норм; суспільну правосвідомість і норми моралі, норми громадських організацій, ділові звичаї, технічні норми і супутні їм форми свідомості (моральні, суспільно-організаційні, ділові й технічні); духовне життя суспільства (наука, мистецтво, література тощо); політику, економіку [146, с. 112–113].

Серед вітчизняних представників галузевих юридичних наук, які приділяють значну увагу питанням правозастосовної діяльності, необхідно передусім відзначити: В. Авер'янова, Ю. Бауліна, І. Голосніченка, А. Колодія, Л. Луць, В. Лихолоба, М. Міхієнка, А. Дубінського, А. Закалюка, В. Капликова, А. Комзюка, О. Мурашина, В. Навроцького, О.Фандалюка, В. Шибіка та ін.

Різноманітні проблеми застосування норм права вивчені вченими-правознавцями досить детально, проте багато питань правозастосування мають дискусійний характер та потребують переосмислення, переоцінки відповідно до сучасних соціально-політичних реалій. Адже дослідження правозастосовної діяльності з позицій обумовленості її соціально-політичними факторами проведено не було.

1.2. Методологія дисертаційного дослідження.

Методологія (від гр. – шлях, спосіб пізнання, дослідження та вчення) – це філософське вчення про методи пізнання. У вузькому розумінні – сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань [250, с.35-37]. Методологія в широкому значенні – водночас є теорією методів пізнання, сукупністю теоретичних принципів, логічних прийомів і способів дослідження явищ, а також системою певних теорій, принципів, законів і категорій, які опосередковують загальні властивості і зв'язки об'єктивного буття і наукового пізнання [168, с. 78].

Від чіткого визначення методологічної основи значною мірою залежить досягнення мети і завдань наукового дослідження, адже методологічні аспекти державно-правових досліджень складають те загальне питання, без вирішення якого не можна дійти результату у жодному напрямку чи галузі [121, с. 23].

В науці виділяють філософсько-світоглядні, загальнонаукові, спеціально-юридичні методи дослідження [112, с. 11-15]. Методологічну основу дисертації складає система зазначених методів.

Філософсько-світоглядною основою дослідження є ідеї законності та справедливості. Використали діалектичний метод, що є пізнанням реальної дійсності в основу якого покладено зв'язок теорії і практики, принципи детермінованості явищ, взаємодії внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного – розглянули у розвитку та взаємозв'язку державно-правові процеси і явища, зокрема правозастосовну, правотворчу діяльність, реалізацію норм права, встановили їх ціннісне значення для суспільства. Дійшли висновку, що право без пізнання перестає бути правом, бути правдою, стає несправжнім, "анти правом". Керуючись цим методом, можна стверджувати, що право, зокрема застосування правових норм – це реальні, об'єктивні явища, які знаходяться в постійному розвитку, існують не самі по собі, а у тісному зв'язку з економічними, політичними, духовними, культурними умовами життя суспільства, з природою життя людини. Такий висновок підтверджує доцільність даного дослідження.

Загальнонаукові методи – це загальні підходи, принципи пізнання щодо досліджень, які використовуються всіма науками.

Системний метод використовувався для дослідження особливостей правозастосовної діяльності та соціально-політичних факторів як системи впливу на неї. Правозастосовна діяльність є множиною взаємопов'язаних частин (норми права, владна діяльність, компетентні органи – суб'єкти правозастосування, акти правозастосування). Всі елементи цієї множини знаходяться у взаємній залежності, і вивчення окремо кожного елементу, дало можливість виявити властивості єдиного цілого. Систематизуючи соціально-політичні фактори розглянули комплексно їхній вплив на правозастосовну діяльність.

Загальновідомо, що одним із головних напрямів реалізації системного методу, є використання принципів цілісності, всебічності, системотворних відносин частин і елементів, субординації, динамічності, випереджального відображення. За допомогою принципу цілісності, ми розглядали правозастосовну діяльність як єдине ціле, якість якого зводиться до властивостей його окремих елементів тільки частково. Принцип всебічності допоміг врахувати всі внутрішні особливості зв'язків і відносин в правозастосовній діяльності, а також виявити фактори, що впливають на її функціонування. Досліджуючи питання послідовності стадій в процесі застосування права використали принцип системотворних відносин, що передбачає визначення саме тих зв'язків між частинами системи, які забезпечують її цілісність, існування та розвиток. При розгляді питання розсуду правозастосовника, визначення його меж, за допомогою принципу субординації побудували ієрархію елементів і явищ, що впливають на прийняття рішення суб'єктом правозастосування. Принцип динамічності зумовив дослідження процесу застосування норм права, як явища, що має здатність змінюватися під впливом різних соціально-політичних факторів. Огляд та аналіз попередніх наукових вітчизняних та зарубіжних досліджень був здійснений крізь призму принципу випереджального відображення, згідно з яким ми не обмежились лише констатацією наявного стану проблеми, – зробили спробу прогнозувати її вірогідний розвиток у майбутньому. В другому розділі даного дослідження розглянуто системний та соціологічний підходи щодо специфіки

правозастосовної діяльності.

При дослідженні особливостей правозастосовної діяльності, за допомогою функціонального методу виокремили функції цього явища, що дозволило визначити їхнє значення для цілої системи.

Суть історичного методу полягає у врахуванні всього позитивного, накопиченого історичним досвідом, в аналізі помилок і недоопрацювань. Аспект історизму в даному випадку дозволяє зрозуміти особливості сучасної правової системи України, історію її розвитку, усвідомити, що все, існуюче зараз, розвинулось з правової дійсності, яка існувала раніше, сучасний стан правової системи є відповідним етапом її розвитку, в якому існують відповідні тенденції. Врахування цієї позиції, дає змогу в залежності від характерних умов розвитку нашої держави, політичної атмосфери в суспільстві, виокремити та простежити зміну в теперішніх умовах соціально-політичних факторів впливу на правозастосовну діяльність.

Прикладне значення в роботі мали загальні логічні прийоми (аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання). Аналіз – це поділ цілого на складові елементи та їхнє поетапне вивчення [250, с.35-37]. В нашому випадку, ми виокремили зі системи існуючих в суспільстві умов, обставин, процесів – соціально-політичні фактори, які здійснюють вплив на правозастосовну діяльність. Встановлені фактори класифікували на фактори зовнішнього і внутрішнього впливу та окремо дослідили кожен з них. Синтез – це поєднання частин у ціле. Приділяючи увагу правозастосовному акту, в другому підрозділі, нами було досліджено, що в ньому синтезується не тільки державна воля, що знайшла свій вираз в нормі права, але й воля компетентного органа, який застосовує цю норму. Індукцією є умовивід від часткового до загального, у процесі якого на підставі знання про частину предметів одного класу робиться висновок про клас взагалі. Повертаючись до розгляду кожного з факторів, які ми виокремили, робимо висновок наскільки видозмінюється правозастосовна діяльність внаслідок впливу вищезазначених факторів. Дедукція – це логічний прийом, за допомогою якого на підставі знань загального приходять до знань окремого [250, с.36-37]. Право в нормативній формі повинно відображати вимоги загальнолюдської справедливості, служити інтересам суспільства в цілому, а

не окремим його прошаркам чи соціальним групам, відображати інтереси і потреби особи як найвищої соціальної цінності [99, с. 11-15]. Будучи різновидом правової діяльності, правозастосовна діяльність, повинна відповідати вищезазначеним критеріям. Для вивчення внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта дослідження (соціально-політична та правова реальність) суттєве значення має моделювання – розумове, ідеальне сприйняття. Ця операція дозволяє формувати наукові поняття, які відображають загальні властивості явищ, абстрагуючись від їх конкретних, випадкових властивостей. Прикладом є поняття: правосвідомість, правова культура, які ми розглядали при дослідженні факторів зовнішнього та внутрішнього впливу на правозастосовну діяльність. Цей метод є ефективним засобом виявлення суттєвих ознак, явищ та процесів за допомогою моделі. Взявши за зразок модель ідеального стану правової свідомості та правової культури в суспільстві, мали змогу дослідити особливості правосвідомості та правової культури суб'єктів застосування норм права., наявність у них позитивного і негативного.

Знайшли застосування в роботі соціологічний та статистичний методи. Соціологічний метод дозволив виявити й глибше зрозуміти соціальний зміст правозастосовної діяльності прихований за логічною операцією підведення окремих випадків під дію загальної норми. В даному дослідженні окрема увага приділяється характеристиці правозастосовної діяльності крізь призму соціології, як одного із різновидів соціологічної діяльності. Суть статистичного методу полягає у вивченні кількісних змін у державно-правовому житті і опрацюванні цих даних для наукових і практичних цілей. З метою дослідження основних аспектів оціночної діяльності при правозастосуванні нами було розглянуто деякі судові акти, а за допомогою статистичних даних визначено кількість допущених по них правозастосовних помилок.

Існують й інші різноманітні підходи, наприклад, в ході дослідження природи правозастосування, в роботі згадуються підходи психологічний та соціально-психологічний.

Спеціально-юридичні методи – це способи пізнання, які вироблені загальною теорією держави і права, до них зараховують формально-юридичний, метод

тлумачення і порівняльно-правовий метод [99, с. 11-15]. За допомогою формально-юридичного методу нам вдалось встановити зовнішні ознаки правозастосування, виробити поняття і дати визначення цьому явищу; проаналізувати зміст діючого законодавства і практику застосування деяких державних органів. При дослідженні питань, що стосуються стадій правозастосування, дійшли висновку – саме метод тлумачення, як спосіб усвідомлення та роз'яснення змісту юридичних норм виходячи за межі буквального розуміння, є базовим на стадії з'ясування змісту правової норми. Порівнюючи правозастосовну діяльність та правореалізацію, різні галузі законодавства в межах однієї системи права, норми в межах однієї галузі, вирішуючи проблеми ефективності правозастосовної діяльності – використовували порівняльно-правовий метод.

Метод класифікації застосовували для визначення критеріїв класифікації соціально-політичних факторів. Метод документального аналізу – для визначення напрямів удосконалення теоретико-правових засад і практики правозастосовної діяльності, для розгляду тих державно-правових явищ, котрі не є цілком визначеними у формальному аспекті: правотлумачний і правозастосовний розсуд, особливості застосування юридичних норм з оцінними поняттями, практика визначення "балансу", пропорційності між інтересами особи і суспільства (до такої практики, як відомо, вдається систематично Європейський суд з прав людини) [196, с. 40-54].

Будь-яке теоретичне дослідження потребує опису, аналізу, уточнення понятійного апарату. Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в політичному апараті теорій, на базі якої будується дослідження. Вирішити це завдання допоміг метод термінологічного аналізу.

Проте, очевидно, що складність і різноманітність факторів і умов правозастосовної діяльності, наявність у них як зовнішньої, так і внутрішньої природи зумовлює необхідність використання різних методологічних підходів у їх

сукупності, оскільки тільки в цьому випадку можна отримати цілісне уявлення про фактори, які обумовлюють застосування норм права.

Висновки до першого розділу.

Проведений аналіз наукової літератури, в якій розкриваються теоретичні аспекти юридичного змісту застосування норм права, свідчить про плюралізм підходів до проблем правозастосування як особливої форми реалізації права. Кожний з підходів має персоніфікований характер, розкриває певні особливості й складові застосування норм права, притаманні тому чи іншому етапу їх розвитку та національній школі.

Концептуальне осмислення застосування норм права спрямовується на розробку певної теоретичної моделі, на основі якої в подальшому визначається поняття, мета, особливості, фактори, стадії, методологія та інші характеристики правозастосовної діяльності.

Однак, як свідчить практика, на сьогодні проблема впливу факторів на правозастосовну діяльність висвітлена недостатньо. З досліджених та описаних в першому розділі джерел, варто відзначити запропоновані авторами ряд класифікацій: С.С.Дністрянським – описані фактори впливу на владу, В.А.Юсуповим, І.Я.Дюрягіним, П.М.Рабіновичем – визначені класифікації правозастосовних актів; М.К.Маліковим та В.В.Лазарєвим розмежовані фактори впливу на правозастосовну діяльність.

Підхід, який пропонує класифікувати фактори на ті, що підвищують ефективність правозастосування і ті, що перешкоджають його реалізації, при комплексному розгляді впливу на правозастосовну діяльність, на нашу думку, є незручним, оскільки йдеться про одні і ті самі фактори. Позитивність чи негативність наслідків їхнього втручання у правозастосовний процес обумовлені не самою наявністю таких явищ, а можливістю їх врахування при прийнятті рішення, або наявністю чи відсутністю законної форми такого врахування тощо. На наш погляд, найбільш чіткою є класифікація, запропонована В.В. Лазарєвим, хоча й вона потребує уточнення та доповнення.

Принцип випереджального відображення допоміг проаналізувати попередні наукові та вітчизняні праці та зробити певні висновки. Зокрема, досліджуючи вплив соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність, на нашу думку, необхідно дати загальну схему факторів, дослідити їх вплив на стадіях правозастосовного процесу і описати значення для правозастосовної діяльності.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження з використанням методів, описаних в другому підрозділі, в наступних розділах дослідження, робиться спроба розкрити сутність понять: правозастосовна діяльність, суб'єкт правозастосування, правосвідомість, правова культура. Це допоможе врахувати особливості їх соціально-політичного змісту.

Також дійшли до висновку, що на сучасному етапі бракує досвіду у використанні методів наукового пізнання, застосуванні логічних законів і правил, нових засобів і технологій. Тому розгляд та аналіз вищевказаних питань дасть можливість підвищити рівень ефективності отримання наукових результатів з використанням сучасних науково-обґрунтованих методів та прийомів методологічної науки.

РОЗДІЛ 2. Специфіка правозастосовної діяльності та фактори впливу на неї

2.1.1. Правозастосовна діяльність як різновид соціальної діяльності, її співвідношення з реалізацією права.

Перш ніж почати розгляд соціально-політичних факторів впливу на правозастосовну діяльність, на нашу думку, необхідно дослідити явище правозастосовної діяльності, виявити її місце в механізмі правового регулювання, підходи щодо розуміння, специфіки та особливостей цього процесу, а також визначити, що необхідно розуміти під термінами: фактори, правозастосовна діяльність.

Фактор – рушійна сила, причина будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну з його характерних рис, чинник [133, с.303].

При комплексному розгляді правозастосовної діяльності необхідно вказати, що розуміється під термінами "право", "застосовувати", "діяльність".

Право – це система встановлених державою правил і норм, які регулюють відношення між громадянами, законодавство [133, с. 224].

Аналізуючи визначення, якими наділяють поняття право, необхідно відзначити беззаперечну істину, що право – це явище соціальне: право є витвором і формою суспільного ладу, право – це соціальний регулятор відносин. Системний і багатофакторний підхід сучасної науки про суспільство, що відкидає ідеалістичний і матеріалістичний детермінізм у дослідженні соціальних явищ, процесів і систем, дозволяє трактувати право як складний соціальний феномен [293, с. 5-7]. Адже, "право ніщо, – відзначає Л.Явич, – якщо його положення не мають своєї реалізації в діяльності людей та їх організації, у суспільних відносинах. Неможливо зрозуміти право, якщо відхилитися від механізму його реалізації в житті суспільства" [294, с. 41].

Застосовувати – використовувати, вводити в практику [133, с. 92]. Одночасно, доцільно навести визначення терміну реалізації. Реалізація – перетворювати в життя, здійснювати [133, с. 244].

Діяльність – це спосіб буття людини в світі, її здатність вносити в дійсність зміни. Діяльність є ґрунтом для виникнення основного питання в філософії,

правильне розв'язання якого можливе лише шляхом наукового розкриття діалектики діяльності.

Сукупність дій та операцій, спрямованих на досягнення єдиної мети, утворює діяльність. Обов'язковим елементом змісту діяльності є дії та операції, які характеризують її структуру, розкривають її динаміку. Якщо з діяльності вилучити дію то від діяльності взагалі нічого не залишиться [156, с.104].

Отже, використовуючи метод термінологічного аналізу, можна дати початкове визначення правозастосовної діяльності – це сукупність дій, спрямована на досягнення конкретного результату, пов'язана з використанням, реалізацією (втіленням в життя) системи норм в практичному житті, що видозмінює його.

Розуміння права, як явища соціального, спонукає до уточнення понять, що стосуються сфери соціального.

Соціальне – все, що стосується суспільства, окрім природного.

Соціологія – це наука про цілісність суспільних відносин, суспільства як цілісного організму, соціальну систему, соціальні спільності, явища, процеси та їх механізми дії та взаємодії [247, с. 87].

Соціальне життя – сукупність багатоманітних видів та форм спільної діяльності людей, спрямованої на забезпечення умов та засобів існування, реалізацію потреб, інтересів, цінностей.

Соціальне регулювання – цілеспрямовані заходи інститутів суспільства, спрямовані на збереження стабільності, відносної постійності, упорядкування суспільства шляхом соціальної регуляції, призначенням якої є підтримка суспільної дисципліни, організованості суспільства. Досягнення оптимальної відповідності між дією суспільних законів і життєдіяльності людини [201, с. 341].

Отже, вищенаведене дозволяє визначити правозастосовну діяльність як специфічний різновид соціальної діяльності, як явище, яке відбувається в соціумі окресленому правовими межами і впливає на відносини в суспільстві, регулюючи їх.

Правове регулювання – процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права), ґрунтується на предметі і методі. Предметом є певна форма суспільних відносин, що закріплюється відповідною

групою юридичних норм. Під предметом правового регулювання розуміють спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини [69, с. 466-467].

Отже, і фактори, будучи рушійною силою і причиною правозастосовної діяльності, теж є соціальними за своєю природою.

Під соціальними факторами розуміють соціальні явища і процеси, сили, які визначають структуру механізму реалізації права, варіанти зв'язку між його компонентами, тобто об'єктивні передумови, що впливають на функціонування й розвиток даного механізму, а також індивідуальні особливості особи і характер її взаємодії із соціальною системою – суспільством у цілому і механізмом правореалізації як його підсистемою [185, с. 52; 201, с. 13]. Аналіз соціальної природи умов застосування норм права показує, що вони виникають на основі притаманних суспільству суперечностей і включають у себе суперечності в якості своєї основи [185, с. 12].

Існує гіпотеза, що згідно поділу на сфери, всю галузь соціальної діяльності можна поділити на певні елементи, серед яких є макро- та мікросистемні рівні [272, с. 54-56]. З огляду на специфіку теми дисертаційного дослідження, ми розглянемо ті сфери соціальної діяльності, в межах яких відбувається правозастосовна діяльність і які впливають на неї.

На макросистемному рівні виділяють сфери політичної, економічної та духовної діяльності, а на мікросистемному – однією зі сфер є правова діяльність та підсистемне утворення – юридична діяльність.

Розподіл на політичну, економічну та духовні сфери на нашу думку, доцільно буде застосувати при дослідженні факторів, а розгляд сфер на мікрорівні, дозволить охарактеризувати явище правозастосовної діяльності.

Соціальні мікросистеми є найбільш конкретним і найменш масштабним рівнем. Саме на цьому рівні структурної організації соціального життя, як зазначалось вище, видається можливим виокремити правову сферу. Враховуючи соціальну роль права, його широкі регулятивні можливості, правову сферу життя суспільства слід віднести до групи великих мікросистем, адже, в процесі правової діяльності створюються, закріплюються, захищаються норми, постійно відтворюється право [76, с.74-75]. З

цього приводу, Ю.Г.Ткаченко справедливо зазначив, що в реальному житті "чисто" правової діяльності не буває, так само як і правових суспільних відносин [269, с. 44-45, 73]. Однак у дійсності абстрактні моделі правових норм, перетворюючись на реально існуючі акти людської поведінки, набувають зовнішньої форми свого вираження, що сприймається як та чи інша знакова система. Знакові предмети, серед яких автор виділяє судові рішення, нормативні акти, позови, є продуктом діяльності. Цю діяльність, яка несе в собі інформацію та волевиявлення суб'єктів з приводу іншої діяльності (що регулюється), слід розглядати як різновид соціальної діяльності.

Визначаючи існування правової сфери життя суспільства, ми по суті визначаємо окрему групу, вид суспільних відносин, а разом з тим і окремий вид соціальної діяльності, що відбувається в умовах правової сфери життя та має назву "правова діяльність".

Правова діяльність виділяється як структурний блок правової системи та уявляється як соціально та юридично значуща людська активність. Елементом такої системи може бути правова дія або бездіяльність суб'єктів права, що передбачені системою правових норм та мають правові наслідки. У змістовному плані правова діяльність поділяється на нормотворчість, дотримання й виконання законів, обов'язків і використання прав, тлумачення норм права і їх застосування [239, с.58], такою ж є позиція С.С.Алексєєва, згідно якої, правозастосування поряд із правотворчістю та тлумаченням, відносяться до явищ правової діяльності [15, с. 54].

У межах правової діяльності з використанням мікросистемного підходу видається можливим виокремити відносно самостійну мікросистему середнього рівня або назвати її підсистемним утворенням – "юридична діяльність".

Діяння юридичне – дія або утримання від неї (бездіяльність) суб'єктів права, що тягне за собою правові наслідки (права, обов'язки, відповідальність згідно з нормами права). Діяльність юридична є об'єктивним виявом свідомості й волі людини, проявом її соціально-правової активності.

Юридичні дії, на думку В.М.Карташова, слід розуміти як зовнішнє вираження актів поведінки суб'єктів, що тягнуть певні правові наслідки та є фундаментальною ланкою, основою всякої юридичної діяльності [107, с.61].

У спеціально-категоріальному розумінні під юридичною діяльністю слід розуміти лише опосередковану правом професійну, трудову, державно-владну діяльність щодо прийняття юридичних рішень компетентних на те органів, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) і задоволення тим самим як загально-соціальних, групових, так і індивідуальних інтересів [107, с.22].

Обґрунтованою, на нашу думку, є пропозиція І.Б. Шахова виділити дві групи ознак, що характеризують правозастосовну діяльність як різновид соціально-правової та юридичної діяльності: 1) ознаки, які б підкреслювали належність правозастосовної діяльності до єдиного типу соціально-правової діяльності; 2) родові ознаки, які характерні для всіх правових форм діяльності органів держави, у тому числі й правозастосовної. Дані ознаки розкривають правову природу юридичного процесу як комплексної системи на генетичному рівні.

До типових ознак правозастосовної діяльності належать: а) державно-владний характер; б) специфічність прояву її в механізмі правового регулювання; в) здійснення її в "чужих" інтересах; г) діяльність, визначена чинним законодавством і регламентована спеціальними (процедурно-процесуальними) формами; д) сувора цілеспрямованість, втілення правових норм у життя; е) творчий, активний характер правозастосування.

Правозастосовна діяльність має такі родові ознаки: а) безпосередньо пов’язана зі здійсненням "операцій" з нормами матеріального і процедурно-процесуального права; б) здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те суб’єктами правозастосовної діяльності; в) пов’язана з розглядом і вирішенням юридично значимих справ та прийняттям розпоряджень індивідуального характеру; г) зумовлює потребу в особливому рівні нормативної регламентації в процесуальному праві; д) безпосередньо пов’язана з необхідністю використання різних правил і прийомів юридичної техніки [284, с. 56–57].

Отже, визначаючи соціально-правову природу в правозастосуванні, можна стверджувати, що потреба в ній зумовлена необхідністю організації та упорядкування суспільних відносин. Щодо юридичної природи – правозастосування,

з одного боку, є специфічною формою реалізації правових норм, а з іншого служить засобом організації, виконання норм права і способом державно-правового впливу на суспільні відносини.

Актуальною для виділення сутності правозастосовної діяльності в соціальній сфері, є думка В.Н.Кудрявцева, який вважав, що оскільки змістом суспільних відносин є діяльність людей, її різновиди можуть бути зведені у певну систему. Більш прийнятною, на його думку, є класифікація, яка дозволяє врахувати сфери діяльності, наприклад такі: професійно-трудова, суспільно-політична, діяльність у сфері дозвілля та побуту [138, с.61].

Отже, на нашу думку, правильним є виділення суспільно-політичної сутності правозастосовної діяльності.

Тому, розгляд правозастосовної діяльності крізь визначення соціально-правової та юридичної природи є неповним без дослідження її соціально-політичного значення, яке полягає в тому, що за допомогою правозастосовної діяльності досягаються цілі, які визначені законодавцем при прийнятті нормативних актів.

Дослідження соціально-політичної сутності правозастосування, на сьогоднішній день є особливо важливим, адже, політична система має монополію на здійснення влади, через її інститути здійснюється політичне керівництво й управління суспільством [109, 144-162].

Політична природа застосування права, досить вдало підкреслена В.Гавелом: "Я віддаю перевагу політичній системі, яка має у своїй основі громадянина з усіма його фундаментальними громадянськими правами в їхньому універсальному застосуванні, а отже, у їхній принциповій рівності".[1]

Правозастосування – суть реалізації політики в кожній конкретній справі, оскільки основу її складає державна воля (виражена головним чином у праві), яка своїми діями і рішеннями реалізує політичні ідеї, які випливають із сукупної дії всіх неюридичних норм і інших факторів за даних обставин справи [147, с. 62].

У радянській теорії права політична природа правозастосування ґрунтувалася, перш за все, на класових позиціях: "…і саме право і його застосування має класово-

[1] Див.: Карась А. Людина, суспільство, демократія у поглядах Томаша Масарика // Сучасність. – 2000. - №12 – С.135-144.

політичну природу: витвір класів для досягнення їхніх класових інтересів" [9, с. 341].

Позитивне право – явище політичне**,** також і держава має політичну природу і сутність, а застосування норм права посідає центральне місце в її внутрішній, і зовнішній правовій політиці, поряд із правотворчістю.

Сучасне українське суспільство не можна охарактеризувати як класове. Але це не означає, що воно соціально однорідне. Сьогодні в суспільній структурі можна виділити значну кількість елементів, різних за обсягом, сутністю та значенням, а головне – за метою, інтересами і потребами. Це створює підґрунтя для прояву політичної сутності як права, так і правозастосування. Усі сфери суспільного життя пов'язані певним чином з політикою. А в умовах суспільної нестабільності й реформування державних підвалин спостерігається, можливо навіть надмірна, політизація всіх сфер суспільства. При цьому явище правозастосування, істотно зазнає як позитивного, так і негативного впливу політичних процесів.

Щодо окреслення факторів, які впливають на правозастосовну діяльність, на нашу думку, доцільно з огляду на домінуючу тенденцію політизації всіх сфер суспільного життя виділяти їх як соціально-політичні, керуючись сутністю і природою правозастосовної діяльності.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, правозастосовна діяльність – це специфічний різновид соціальної діяльності, внаслідок чого наділена соціально-правовою та юридичною природою та має соціально-політичну сутність. Соціально-політичні фактори – це соціально-політичні явища і процеси, які обумовлюють характер і спрямованість правозастосовної діяльності.

З огляду на те, що правозастосовна діяльність є сукупністю дій, пов'язаних з реалізацією правових норм, необхідно розглянути співвідношення застосування та реалізації, виявити відмінності цих явищ, підкреслити особливості правозастосування.

За загальним правилом безпосередня реалізація норм права здійснюється без участі органів держави. Але буває так, що наявність існуючих форм – виконання, використання і дотримання, є недостатньою для повної реалізації приписів закладених у правових нормах. У багатьох ситуаціях норми права, навіть цілі галузі

права, не можуть бути реалізовані шляхом простого волевиявлення осіб, яким вони адресовані, суб'єктивні права і юридичні обов'язки не можуть виникнути і реалізуватися без державного втручання, тобто без правозастосовної діяльності [112, с.361-365].

Отже, виникає необхідність владного впливу компетентних органів, суб'єктів, які наділені державно-владними повноваженнями на процес реалізації встановлених правил, що передбачає правозастосовна діяльність за допомогою актів застосування норм права.

Правові приписи на практиці втілюються через реалізацію та застосування юридичних норм. В першому розділі дисертаційного дослідження, розглядаючи ці поняття, знаходимо різні підходи до розуміння їхнього змісту.

Багато в чому визначення правозастосування залежить від того, як воно співвідноситься з основними формами реалізації права – виконанням, дотриманням і використанням. Точки зору науковців щодо співвідношення між реалізацією та застосуванням права не завжди збігаються. Деякі вчені ототожнюють поняття "застосування" і "виконання". Н.Г.Александров, наприклад, вважав, що застосування норм права - це прийняття індивідуально-конкретних державно-владних правових актів, ототожнюючи в цьому випадку застосування права з його реалізацією, яка також полягає у втіленні правових норм у фактичній діяльності органів, організацій і посадових осіб [6, с. 9]. Інші вчені (Я.М. Брайнін, В.Д. Сорокін) застосування визначають як доповнення відповідних його загальних норм до конкретних фактів, що мають юридичне значення [46, с. 92; 245, с. 135]. Я.С. Міхаляк вважає застосування способом реалізації права, що породжує виникнення, зміну і припинення конкретних правовідносин до юридичних наслідків [172, с. 8]. П.М. Рабінович стверджує, що застосування правових норм – це організаційно-правова діяльність компетентних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їх посадових осіб [220, с. 132]. С.С. Алексєєв, Ю.С. Решетов обґрунтовують, що застосування норм права є особливою стадією в процесі його реалізації, що одночасно включає і форми реалізації з боку правозастосовних органів [13, с. 26; 224, с. 15]. М.В. Вітрук, В.В. Лазарєв стверджують, що правозастосування є

особливою формою, способом реалізації [57, с. 4; 147, с. 263]. В.Н. Карташов визначає випадки, коли застосування виступає способом реалізації – якщо права й обов'язки передбачені, але не можуть виникати й бути реалізовані в результаті дотримання, використання прав і виконання обов'язків [109, с. 155]. І.Я. Дюрягін визначає правозастосування як особливу форму його реалізації [79, с. 93]. Остання точка зору на сьогодні є домінуючою і академічною [111, с. 429–436; 79, с. 10; 257, с. 93].

Одночасно, ряд авторів вважає, що законодавець визначає, в яких випадках правозастосування є обов'язковою, а в яких факультативною стадією розвитку й організації матеріальних відносин у загальному механізмі здійснення права. Межі правозастосування у сфері регулювання й захисту матеріальних відносин та коло суб'єктів, що застосовують право [88, с. 88], теж визначені в законі, оскільки правозастосування не дає реалізації кінцевого результату, хоча й спрямоване на такий результат, тобто на здійснення прав у фактичній поведінці [79, с. 31; 151, с. 96; 166, с. 122]. Така позиція дозволяє стверджувати, що система норм права впливає на правозастосовну діяльність таким чином, що зміст законів визначає випадки необхідності правозастосування та його межі.

Наприклад, прийняття посадовою особою органу державної реєстрації повідомлення про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, завершує реалізацію усіх прав і обов'язків пов'язаних із функціонуванням цієї особи. Іноді буває й так, що, наприклад, винесенням вироку, судового рішення завершується правозастосовна діяльність, а реалізація права ще продовжується в процесі їх виконання. А у випадках прийняття, поновлення чи припинення громадянства, реєстрація чи розірвання шлюбу, реєстрація об'єктів нерухомості тощо, - правозастосування повинно бути обов'язковою стадією реалізації права.

Цікавими з цього приводу є погляди В.Д.Ткаченка. Застосування права, зазначає він, є етапом реалізації права. "По суті, - пише В.Д.Ткаченко, - правозастосування направлене на досягнення проміжної, а не кінцевої мети

правореалізації і компенсує в такий спосіб нерозвиненість у суспільстві процесів саморегуляції" [89, с. 364].

Щодо випадків необхідності правозастосовної діяльності, на нашу думку, найбільш прийнятною є така позиція більшості науковців: а) коли суб'єктивні права і юридичні обов'язки в осіб не можуть виникнути без владної діяльності компетентних органів держави або можуть виникати тільки після винесення індивідуального владного рішення державного органу; б) коли правовідносини, що виникають між сторонами, настільки важливі для суспільства, що в кожному випадку їх слід контролювати з точки зору законності та закріплювати спеціальним рішенням компетентного органу; в) коли для виникнення певних правовідносин потрібне офіційне затвердження наявності або відсутності конкретних фактів; що мають юридичне значення; г) коли виникає спір з приводу певних фактів або відносин, змісту суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, який має юридичне значення і коли сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення; д) коли вчинено правопорушення і необхідно визначити міру юридичної відповідальності особи, тобто, коли у відповідності з приписами правових норм необхідно застосувати юридичні санкції.

Аналіз змісту сучасної наукової літератури з теорії держави і права показує, що зазначені погляди щодо співвідношення застосування норм права з безпосередніми формами його реалізації (виконання, дотримання, використання) не зазнали істотних змін.

Існує точка зору, що застосування права – "…це правова форма діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб з реалізації приписів норм матеріального права відносно конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень" [88, с. 361].

О.Ф. Скакун зазначає, що правозастосування "…це владно-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, що здійснюється в процедурно-процесуальному порядку, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права" [239, с. 388–389]. Така позиція на нашу думку, потребує

відповідного уточнення.

Норми права застосовуються у випадках правомірних дій суб’єктів права щодо реалізації прав і обов’язків, а також при вчиненні правопорушень, що передбачає необхідність застосування охоронних норм права як форми забезпечення їх реалізації.

Ми вважаємо, що процес охоронного правозастосування не слід розуміти лише як покладення відповідальності за скоєне правопорушення. Подібна правозастосовна діяльність охоплює набагато більшу кількість дій, метою яких є забезпечити дотримання заборон і виконання обов’язків, відновлення порушених прав потерпілих, а також забезпечення реалізації правових норм, що встановлюють юридичну відповідальність, що характеризує правозастосовну діяльність, як форму забезпечення реалізації норм права у всіх випадках.

Отже, правозастосування – це діяльність щодо застосування матеріальних норм права стосовно конкретних правовідносин – певне "посередництво" між законом і колом суб’єктів, на які поширюється його дія; діяльність, результати якої призводять до виникнення, зміни чи припинення прав та обов’язків учасників правовідносин.

Розглядаючи співвідношення правореалізації та правозастосування, слід звернути увагу на такі особливості.

Правозастосування є формою владного індивідуально-правового регулювання. Виконання, дотримання і використання є формами самореалізації власної поведінки учасників реалізації правових норм. Властиво використовують права, виконують і дотримуються обов’язку ті суб’єкти, які є безпосередніми учасниками врегульованих диспозицією тієї чи іншої норми права суспільних відносин. Це підкреслює активну роль самих учасників суспільних відносин. Правозастосування ж, як владна, юридично значима діяльність здійснює індивідуально-правове регулювання й конкретизує права та обов’язки тих суб’єктів відносин, що розглядаються.

Правозастосування відрізняється від його безпосередньої реалізації обов’язковістю й наявністю відповідної форми. Цей спосіб і форма визначаються державою залежно від її цілей та інтересів під час створення правового припису. При цьому існує взаємна обумовленість: потреба визначає необхідну норму, а норма

визначає соціальний спосіб задоволення потреби.

Якщо цілі та інтереси держави, які передбачені нормою не збігаються з інтересами суб'єкта права (суспільними інтересами, інтересами окремої суспільної групи, до якої належить суб'єкт) або з інших причин норма не придатна для задоволення потреби, то приписами, які роблять її обов'язковою, не можна забезпечити дієвість цієї норми. Відповідно, у конкретному випадку реалізація права суб'єктом – це фактичне його використання або невикористання.

Застосування норм права істотно відрізняється від цього. Остаточною метою застосування права також є задоволення потреби, проте ця потреба належить саме суб'єкту права. Орган, який застосовує право, є незацікавлена стороння, загальна влада, метою якого є точна і обов'язкова реалізація правового припису.

Якщо в реалізації права задоволення реальної потреби виявляється як первинне, і з цим пов'язана відповідність нормі, то у застосуванні права первинним є відповідність нормі. При цьому, якщо розбіжність між реальною потребою суб'єкта права (суспільства, соціальної групи) і нормою права суттєва, то очевидно, що правозастосовник у своїй діяльності буде стикатися з впливом низки факторів, які зумовлені такою розбіжністю. Саме в цьому полягає особливість правозастосовної діяльності. В такому випадку можливі два варіанти вирішення: або примусова владна реалізація права (використання державою переважно методів примусу, підпорядкування суспільства своїй волі), або координація діяльності під впливом соціальних умов, тобто адаптування інтересів держави до інтересів суспільства в процесі правозастосування.

З цього можна зробити висновок, що мистецтво правозастосовної діяльності при вирішенні справ, прийнятті рішень, полягає в тому, щоб зуміти знайти рівновагу, збалансувати державну волю, зазначену в нормах права із врахуванням інтересів та потреб громадян, не порушуючи їхні права.

Одночасно, як відомо, діяльність правозастосовних суб'єктів регламентується процесуальними нормами права, а отже, останні є суб'єктами застосування матеріальних норм і одночасно суб'єктами реалізації процесуальних норм права. Відповідно, правозастосування, як самостійна стадія правового регулювання, може

містити в собі й елементи правореалізації. Тому, помилки при реалізації процесуальних норм можуть призводити до прийняття помилкових правозастосовних актів [207, с. 200, 258].

Оскільки виконання, дотримання, використання є звичайними, простими формами реалізації, пов'язані з діяльністю рядових суб'єктів, відбуваються за умов, коли права і обов'язки громадян реалізовуються без конкретизації та індивідуального підходу. Правозастосування ж, зумовлене природною потребою усувати перешкоди для нормальної реалізації права, в більшості випадків пов'язане з діяльністю спеціально уповноважених органів – суб'єктів, які наділені владними повноваженнями, в окремих випадках, й недержавних суб'єктів, завершується актом застосування права, в якому підтверджуються, встановлюються, змінюються або припиняються юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації.

З зазначеного вище, на нашу думку, слід виділити правозастосування, як особливу, специфічну форму реалізації права.

Продовжуючи дослідження особливостей правозастосовної діяльності для визначення факторів впливу на неї, варто звернути увагу на явище оцінювання суб'єктів правозастосовної діяльності. При розгляді різновидів правозастосування, ми вже звертали увагу на важливість процесів оцінювання, які мають місце на всіх стадіях правозастосовної діяльності.

Отже, при підготовці рішення по окремому випадку правозастосовний орган здійснює порівняння конкретних суспільних відносин з типовими для даної формації суспільними відносинами, які абстрактно відображені юридичною нормою. Таке порівняння відбувається на основі оцінювання та власного розсуду. При цьому має бути збережена відповідність конкретного випадку певній нормі права та відповідність поодиноких суспільних відносин (явно або неявно виражених у цьому випадку), пануючому суспільному порядку. Тому рішення, яке приймається правозастосовним органом, завжди спрямоване на встановлення відповідності поодиноких суспільних відносин пануючому типу соціальних зв'язків. Із соціологічної точки зору юридична норма лише окреслює межі правозастосовної

діяльності державних органів і відіграє для них роль загальних орієнтирів. Такий підхід підкреслює необхідність аналізу умов, за яких воля законодавця відтворюється у волі посадових осіб, які застосовують норми права. Це можливо, при дослідженні процесів оцінювання та розсуду під час правозастосування.(розсуд буде розглянутий при описі дії факторів на стадіях право застосовної діяльності).

З огляду на це, доцільно розглянути реалізацію та застосування правових норм, як самостійні стадії правового регулювання, оскільки на кожній з них, як буде показано в подальшому, оцінювання матиме свої специфічні особливості, враховуючи при цьому, що існуючі в правозастосуванні елементи, характеризуються ознаками, що властиві правореалізації та є її особливим видом. Тому оціночну діяльність правозастосовних суб'єктів щодо реалізації процесуальних норм, на наш погляд, необхідно розглядати в контексті оціночної діяльності при правореалізації як стадії правового регулювання, виокремлюючи при цьому ті специфічні особливості такої діяльності, які зумовлюються причетністю до правозастосування.

При реалізації здійснюється втілення в реальність мети, передбаченої законодавцем у правовій нормі та цілей особи у відносинах, що регламентуються цією нормою. При цьому особа – суб'єкт правовідносин має узгоджувати свої потреби та інтереси з інтересами та принципами більшості, закладеними у юридичному приписі, що значною мірою досягається саме через оціночну діяльність, яка містить онтологічне та аксіологічне пізнання.

Внаслідок потреби у здійсненні певних дій, набутті прав, а також певній поведінці в суспільних відносинах, які врегульовані правовими приписами, суб'єкти правовідносин пізнають основні положення нормативних актів, що їх регламентують (регламентують знання) – онтологічне пізнання. Після цього на основі певної шкали елементів оціночного критерію значення пізнаних приписів порівнюється зі значенням потреб та інтересів (власних, групових, службових, суспільних тощо). Під час цих процесів формуються пріоритети й відношення до реалізації правових явищ (власне оцінювання або оціночне пізнання), що виявляється в конкретній дії, яка є формою вираження правореалізаційних оцінок – аксіологічне пізнання. Незалежно від форми вираження правотворчих оцінок (формальної чи неформальної), реалізація

юридичних норм супроводжується оцінюванням, оскільки виконання, використання чи дотримання вимог державно-владних приписів – це прояв висновків суб'єкта про значення для його потреб та інтересів тих або інших юридичних норм і відповідне до них відношення. Виключно дооціночне пізнання, що має місце при застосуванні для реалізації, як правило, не властиве.

Таким чином, процес реалізації норм права одночасно є своєрідним процесом оцінювання. Наприклад, право громадян України на участь у виборах своїх представників до законодавчого органу держави. Конституція України, Закон України "Про вибори народних депутатів України" надають громадянам України право обирати народних депутатів до вищого органу влади [126; 209]. Здебільшого громадяни, навіть не обізнані з вказаними правовими актами, знають про свої виборчі права. Критерієм оцінювання зазначеної уповноважуючої норми виступають суб'єктивні потреби громадян брати участь у політичному житті суспільства, зацікавленість у формуванні належного парламенту, почуття особистого значення тощо. Відповідно право на участь у виборах буде визнаватися ними як корисне і матиме позитивну оцінку, яка буде виявлятися у схвальних відгуках та активному використанні.

Однак такої оцінки для суспільства ще недостатньо. Адже, якщо понад 50% виборців, навіть схвалюючи надане їм право, не скористаються ним, то вибори будуть визнані недійсними. Тому, у даному випадку, встановлюючи значення правових приписів для себе, громадяни повинні одночасно встановлювати значення використання наданих їм повноважень для інших осіб та держави. Критерієм оцінювання при реалізації виборчого права повинні бути, перш за все, суспільні інтереси, обумовлені відповідними політичними, економічними й соціальними умовами.

Отже, оцінювання, крізь призму онтології забезпечує суб'єктів суспільних відносин знаннями про юридичні норми, які регламентують їх дії, адже, на основі знання про зміст, ціль певної норми, формуються і аксіологічні засади. Внаслідок чого, правореалізація є своєрідним процесом пізнання юридичних норм, що зумовлюють виникнення певних прав та обов'язків суб'єктів оцінювання (реалізації),

встановлення на основі оціночного критерію їх значення для потреб та інтересів власне суб'єкта оцінювання, соціальних груп, суспільства і, відповідно, вибір пріоритетів та формування певного відношення щодо дії чи бездіяльності з реалізації норм права.

Оціночна діяльність – важлива передумова належного виконання, раціонального використання, сумлінного дотримання державно-владних велінь, передбачених правовими нормами. Вона дозволяє суб'єктам суспільних відносин, на основі онтологічного та аксіологічного пізнання, виявити значення цих норм для суб'єктивних прав та інтересів, що становить підґрунтя та є передумовою реалізації юридичних норм. У ході правореалізації та правозастосування виявляються дві паралелі: перша – правова норма, друга – певний суб'єкт чи група суб'єктів, їх права та обов'язки, конкретні суспільні відносини тощо. Ці паралелі співвідносяться:

- при реалізації правових норм дієздатний суб'єкт порівнює дії, події, явища, процеси, що його цікавлять, з еталоном (правовим приписом), який їх регламентує, і формує установку щодо них; відбувається процес порівняння на основі певної шкали вимог норми права стосовно прав та обов'язків з цими ж правами і обов'язками, виходячи з їх значимості для суб'єкта, тобто ним встановлюється особиста ієрархія значимостей і визначається відповідна поведінка. А це ніщо інше, як процес оцінювання правової норми щодо суб'єктивних прав та обов'язків, а також оцінювання останніх щодо потреб та інтересів суб'єкта. Результатом цього процесу виступає оцінка, яка виявляється у дії чи бездіяльності з виконання, використання або дотримання приписів, закріплених нормативно-правовими актами;

- при застосуванні правових норм уповноважений суб'єкт (державний орган чи посадова особа) порівнює соціальну значимість досліджуваних фактів з оцінкою аналогічних типових явищ, зафіксованою законодавцем у формальній чи неформальній нормі. При цьому основним оціночним критерієм виступає юридичний припис, закріплений у нормі. Результатом оцінювання та прийняття відповідного рішення стає певний правовий акт – документ, на основі якого виникають, змінюються чи припиняються конкретні правовідносини.

Під час правозастосування оцінювання складає низку пізнавально-оціночних

дій, що здійснюються в певній послідовності, які можна назвати стадіями оцінювання. Правозастосовне оцінювання містить в собі дооціночне (онтологічне) пізнання та власне оціночне (аксілогічне) пізнання.

Онтологічними підвалинами правозастосовної діяльності сьогодення виступає функціонування права як відмінного від закону явища. Про це свідчить наявність соціально-політичних суперечностей, які виникають і розв'язуються в процесі правозастосовної діяльності, про що зазначалося раніше. Ще римські юристи зазначали, що не з правила виводиться право, а з існуючого права має бути створене правило. В першому розділі даної роботи, описуючи погляди вітчизняних науковців початку XX століття, знаходимо підтвердження онтологічного значення права, яке полягає в тому, що закони дають силу праву, а право зміцнює закони, тому, що поряд із законами проходить невпинний розвиток права без втручання законодавця, - мається на увазі правозастосовна діяльність. В той же час, закони не є єдиним джерелом права – правозастосовна практика може бути більш дієвою (порівняно із законом) формою правоутворення. Необхідно зазначити, що в сучасний період онтологія права, на нашу думку, має вибудовуватися через узагальнення досвіду, врахування всієї багатоманітності і специфіки повсякденної правозастосовної практики.

Правозастосовне оцінювання починається з дооціночного пізнання. Істинність такого пізнання, тобто насамперед правильність встановлення фактів досліджуваної дійсності, є однією з передумов правильного застосування юридичних норм. Помилки в пізнанні призводять до прийняття хибних правозастосовних рішень. Формальна чи відносна визначеність юридичних норм, що застосовуються не вказує на відсутність аксіологічного пізнання. При застосуванні таких норм, необхідність оцінювання, що містить, як онтологічне, так і аксіологічне пізнання зумовлена потребою врахування особливостей усіх складових досліджуваного діяння.

Аксіологічне пізнання відповідає за визначення "балансу", пропорційності між інтересами особи і суспільства, між завданнями держави, що містяться в нормах права та їх соціальною відповідністю інтересам та потребам громадян, чиї долі

вирішуються під час правозастосовної діяльності, що є не менш важливо, ніж онтологічне пізнання.

З метою дослідження основних аспектів оціночної діяльності при правозастосуванні нами було розглянуто деякі судові акти, опубліковані в таких виданнях: "Практика судів України з кримінальних справ 2001–2005 роки", "Цивільно-процесуальне право України: практика застосування 2002–2005 роки"; "Право України" за 2000–2005 роки (дод. А). У ході дослідження визначено загальну кількість переглянутих судових справ; кількість допущених по них правозастосовних помилок; кількість помилкових правозастосовних актів, обумовлених помилками при онтологічному та аксіологічному пізнанні. Водночас встановлено кількість помилок при застосуванні норм з формально визначеними і оціночними поняттями, та їх відсоток у загальній кількості помилок; при застосуванні яких саме оціночних понять (мається на увазі норм з такими поняттями) найчастіше допускалися хибні правозастосовні висновки.

Таким чином, ґрунтуючись на результатах дослідження чотирьох галузей права, норми яких застосовувалися, а саме: кримінального, кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, дійшли таких висновків: в дооціночному (онтологічному) пізнанні помилки найчастіше допускаються при застосуванні норм цивільного права (54,7%), найменше поширені такі помилки при застосуванні норм кримінально-процесуального права (12,3%); в оціночному (аксіологічному) пізнанні суб’єкт, який застосовує право, допускає найбільше помилок при застосуванні норм кримінально-процесуального права (87,7%), найменше – цивільного (45,3%). При застосуванні норм з формально визначеними поняттями помилки допускаються частіше, ніж при застосуванні норм з оціночними поняттями (останній факт до речі є ще одним аргументом всупереч думці щодо необхідності зменшення використання оціночних понять у законодавстві)[1]. Схематично ці матеріали зображені в додатку А.

З цього приводу, доречно звернути увагу на норми з такими оціночними

[1] Особливо у тих випадках, коли пізнавальні висновки формуються на основі "недокументальних" джерел (показань сторін, свідків, непрямих доказів тощо); можливістю відступу незначною мірою від законодавчих оцінок; недостатнім охопленням формальними рамками норми досліджуваних фактів; великою кількістю значимих факторів тощо. Результати цього дослідження (значення яких не можна перебільшувати) підтверджують сформульовані вище положення.

поняттями, як поширення відомостей, які принижують честь і гідність. В судовій практиці справи про захист честі, гідності і ділової репутації посідають певне місце. Кількість таких справ збільшується. У 2001р. судами України розглянуто 1260 таких справ (на 15,8% більше, ніж у 2000р.). Багато з них стають гучними у зв'язку з тим, що позивачами по них є політики, депутати, державні службовці, а відповідачами – засоби масової інформації, журналісти.

Загальна правова норма, яка визначає правовідносини щодо захисту честі, гідності і ділової репутації і пов'язані з цим компенсацію матеріальної і моральної шкоди, є ст.ст.297, 298, 299 Цивільного кодексу України. Крім того, при вирішенні цих справ суди повинні застосовувати Конвенцію про захист прав і основних свобод людини та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, оскільки відповідно до ст.9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. На жаль, до останнього часу суди застосовують цю Конвенцію дуже рідко, а тому опиняються в обмеженому правовому полі, що не може не впливати на якість судочинства.

Застосування ст.ст.297, 298, 299 Цивільного кодексу України щодо захисту таких специфічних благ, як гідність, честь, ділова репутація, повинне відповідати контексту ст.34 Конституції України, а також ст.10 Конвенції, яка передбачає, що кожна людина має право на свободу виявлення поглядів. Це право містить свободу дотримання своїх переконань, одержання і поширювання інформації та ідей без втручання держави і незалежно від кордонів [215, с. 25].

М.Буроменський зазначає: "Під прецедентами застосованими судом, потрібно розуміти не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були виробленні при розгляді справ і викладені в судових рішеннях. Але навряд чи можна стверджувати, що суд завдяки прецеденту творить право, адже Конвенція йому такого права не надає. Тобто суд не підміняє собою законодавця в особі держави – учасника Конвенції. Цим відрізняється прецедент Європейського суду від прецеденту, наприклад, в англійському праві, де суддя за певних обставин може виступати, по суті, в ролі законодавця" [49, с. 17].

Застосовуючи положення Конвенції і прецедентної практики Європейського суду, суди мають виходити з того, що Європейський суд не застосовує і не тлумачить національне право держав – учасниць конвенцій. Рішення Європейського суду є обов'язковими для всіх учасників процесу, але незважаючи на великі повноваження Європейського суду, вони не є "апеляційними" рішеннями щодо рішень національного суду. Тільки в деяких країнах (Бельгія, Нідерланди та ін.) рішення Європейського суду офіційно є підставою для перегляду рішень, ухвалених національними судами. В Україні ні в кримінально-процесуальному кодексі, ні в цивільно-процесуальному кодексі такої підстави для перегляду рішення немає.

Дуже повільно, але суди України сприймають положення Конвенції і прецеденти Європейського суду в своїй правозастосовній діяльності, про що свідчить і практика судів Івано-Франківської області.

Прикладом позитивного практичного результату є те, що при розгляді Апеляційним судом Івано-Франківської області цивільної справи за позовом місцевого депутата К. до телерадіокомпанії та її журналістів про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди суд керувався положеннями ст.10 Конвенції і визнав деякі відомості про депутата, висловлені журналістами в ефірі оціночними судженнями, достовірність яких довести неможливо.

Застосовуючи Конвенцію та тлумачення деяких її положень, висловлених в рішеннях Європейського суду, слід дуже чітко її розуміти, аналізувати і правильно застосовувати. Не може слугувати прикладом рішення одного з районних судів Київської області по справі за позовом відомого політика, народного депутата до телерадіокомпанії про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди, в якому районний суд, посилаючись на прецедентну практику Європейського суду, зробив висновок про те, що відповідач, тобто тележурналіст, не довів у суді правдивість своїх оціночних суджень. Крім того, позов про захист честі, гідності і ділової репутації був пред'явлений і в зв'язку з тим, що тележурналіст після телепередачі про погану екологічну обстановку в районі хімічного заводу в своєму

коментарі висловився про те, що населення голосувало за цього депутата (позивача по справі), але з часу його обрання виборці з ним не зустрічалися.

Як видно, районний суд невірно витлумачив прецедентну практику Європейського суду, оскільки правдивість оціночних суджень довести не можна взагалі. На нашу думку, суду потрібно було висловитися так, що він не визнає такі судження тележурналіста оціночними, або що для таких суджень не було ніяких доказових підстав. Саме ж намагання суду ухвалити рішення з посиланням на Конвенцію і прецеденти Європейського суду заслуговує на увагу.

Отже, врахування онтологічних засад, на нашу думку, може слугувати орієнтиром для правильного застосування норм права, а дослідження специфіки правозастосовної діяльності, крізь призму аксіології підвищить рівень правового світогляду. Беручи до уваги охарактеризовані аксіологічні та онтологічні аспекти правозастосування, його можна інтерпретувати як співвідношення значення досліджуваних діянь з оцінкою, яку встановив законодавець у матеріальних нормах права.

При цьому критерій оцінювання складається з декількох елементів, на які впливає низка різноманітних факторів. Можлива ситуація, коли той чи інший елемент, або навіть і фактор, буде домінуючим, чим пояснюються різні оцінки в однакових ситуаціях. Тому доцільно створити "зразкову" шкалу елементів оціночного критерію, виділити визначальні фактори. (дод. Б).

Класифікація елементів оціночного критерію та факторів, що впливають на формування правореалізаційних оцінок, подана в додатку В.

Усі викладені положення щодо оціночної діяльності при правореалізації та правозастосуванні схематично відображені в додатках Г, Д.

2.2. Особливості характеристики правозастосовної діяльності.

З огляду на об'єктивну зумовленість правозастосування, доцільно звернути увагу на різновиди правозастосовної діяльності.

Незаперечним є на наш погляд розмежування, яке за формами правозастосовну діяльність поділяє на оперативно-виконавчу, правоохоронну і правосуддя [89, с. 364].

Оперативно-виконавча діяльність передбачає виконання приписів правових норм з метою позитивного результативного впливу на суспільні відносини (наприклад, реєстрація шлюбу і народження, видання наказу про зарахування на навчання, видача свідоцтв на право власності на приватизований об'єкт та ін). Правоохоронна діяльність є формою діяльності державних органів та деяких недержавних інститутів, що спрямована на охорону законності і правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю (наприклад, розслідування діянь, що містять ознаки злочину; нагляд за додержанням законів; контрольна закупка товарів з метою виявлення фактів протиправної діяльності).

Правосуддя – це форма державної діяльності, яка полягає у розгляді і вирішенні судом віднесених до його компетенції цивільних, кримінальних та інших справ. Здійснюється вона тільки загальними і спеціалізованими судами.

Правозастосовну діяльність можна класифікувати також за способами визначення (або пізнання) змісту правовідносин [156, с.28-29]. За результатами застосування цього критерію отримують пізнавальну діяльність, правову класифікацію, конкретизацію змісту правовідносин, розсуд.

Пізнання відбувається як у сфері здійснення теоретичної діяльності, так і у сфері практичної. Будь-яка правова ситуація, вирішення юридичної справи потребують здійснення пізнавальних операцій: з'ясування фактичних обставин, що визначають зміст правовідносин; тлумачення норми права, що регламентує дану ситуацію та містить відомості про взаємні права та обов'язки суб'єктів правовідносин тощо.

Правова кваліфікація – специфічний спосіб пізнання, особливий вид пізнавальної діяльності, під час якої відбувається пошук регулятора для певної ситуації.

Діяльність із конкретизації змісту правовідносин – це також своєрідний спосіб пізнання змісту останніх, завдяки чому індивідуалізується загальна модель поведінки щодо конкретних осіб, узгодження суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

І останній вид – розсуд суб'єкта правозастосовної діяльності в межах параметрів та компетенції, встановлених нормою права, коли надається право вирішення ситуації, але не вказується на шляхи, форми або засоби.

Відповідно до особливостей кожного виду правозастосовної діяльності, можна виділити наступні функції. В юридичній літературі питання щодо функцій правозастосування розглядалося багатьма авторами [297, с. 32–38].

Загальне призначення застосування права різноманітне. Але головним чином воно пов'язане зі створенням особливих правових актів, які покликані продовжити загальне нормативне регулювання і доповнити його індивідуальним, що виражається в конкретизації правового становища суб'єктів у реальній суспільній ситуації.

Так, І.Я. Дюрягін розглядав застосування права як засіб державно-правового впливу на суспільні відносини і виділяв дві його основні функції: правозабезпечувальну та функцію індивідуального (казуального) регулювання.

Сутність правозабезпечувальної функції полягає в тому, що застосування правових норм має забезпечити їх реалізацію, реальне втілення у фактичній поведінці суб'єктів [80].

Варто погодитися з критичною оцінкою І.Б. Шахова щодо подібної класифікації функцій правозастосування. Допускаючи можливість такої функціональної характеристики, він зазначає, що автор ставить в один ряд однорівневі характеристики. Крім цього, сам термін "правозабезпечувальна" вибраний не точно, оскільки, по-перше, забезпечення права тлумачиться в широкому розумінні і, по-друге, правозабезпечення має спеціальний зміст і законодавством використовується для характеристики лише однієї з організаційних форм правової охорони (наприклад, інститут забезпечення виконання зобов'язань у цивільному процесі) [284, с. 58]. Тому використання терміна "правозабезпечувальна", на нашу думку, є не зовсім вдалим.

Відповідно до мовного тлумачення даного терміна йдеться про функції

забезпечення права, тобто нормативного припису. Насправді у процесі застосування забезпечується не право, а його реалізація. Забезпечення правореалізації – є сутністю правозастосовної діяльності в будь-яких проявах і в цьому розумінні може застосовуватися до будь-яких її функцій.

І.Б. Шахов виділяє правонадільну і правоохоронну функції застосування права залежно від того, які обставини (позитивні чи негативні) передували правозастосовній діяльності [284, с.173].

Прихильники соціологічного підходу щодо аналізу правозастосування виділяють так звану дисфункцію правозастосовної діяльності [270, с. 60]. Дисфункція – це формування і створення судами права у процесі застосування права. Незважаючи на те, що орган, який застосовує право, не є законодавчим, тлумачення ним правової норми може перетворитися у правотворчість. Окрім цього, до дисфункцій вони відносять випадки, коли правозатосовний орган дотримується буквального тексту норми, не враховуючи при цьому суспільних відносин і реального життя. Такий напрям дії, як зазначає А. Томаш, не обов'язково є негативним явищем. [270, с. 60].

З цього ж питання, І.Я.Дюрягін обґрунтовує точку зору, відповідно до якої заперечує можливість конкретизації правових норм у ході правозастосовної діяльності, відстоює тезу, що конкретизація права є прерогативою правотворчих органів, а правозастосування здійснює в кращому випадку конкретизацію прав і обов'язків [79, с. 42].

В.В.Лазарев допускає конкретизацію права пов'язану із застосуванням в умовах навмисної неповноти закону, за допомогою якої законодавець залишає за правозастосовною практикою право самостійно вирішувати деякі питання, що виникають у зв'язку з індивідуальним правовим регулюванням. Наслідком цих тверджень є висновок, що звичайно правозастосування відбувається без конкретизації права, тому, що найчастіше приписи, які містяться в нормативних актах є викладені в готовому для вирішення справи вигляді [147, с. 16].

Ми вважаємо, що на сьогоднішній день, така точка зору, є сумнівною. По-перше, в рамках правової системи України, яка формується, правозастосовні органи

все частіше стикаються з колізіями та прогалинами в законодавстві, що вимушує їх здійснювати правотворення. Але, як показує практика, вирішення ситуацій з приводу колізій чи прогалин здебільшого відбувається через призму власної зацікавленості, особистих інтересів, а це – явище негативне, яке девальвує сутність як правотворчості, так і правозастосування. По-друге, сам термін "дисфункція" є некоректним. Функції застосування права визначаються його сутністю і призначенням. Отже, "дисфункція" означає "антисутність"? По-третє, зазначені випадки прояву "дисфункції" – це випадки відхилення від правильного, нормального правозастосування, що виникають як наслідок "неспрацювання" однієї з функцій. Таких ситуацій цілком можна уникнути за умови вдосконалення всього правозастосовного механізму.

У контексті питання, що досліджується, найбільш доцільним, на нашу думку, є виділення ширшого кола функцій правозастосовної діяльності, а саме: загальносоціальних і спеціально-юридичних.

Загальносоціальні функції відображають зв’язок правозастосування із суспільними процесами, характеризують його як найважливіший засіб впливу на окремі соціальні сфери з урахуванням специфіки кожної з них. Слід виділити такі соціальні функції застосування норм права: економічна, політична, екологічна, ідеологічна тощо. Більш детально призначення правозастосування, яке виявляється його функціями, буде розглянуте при аналізі опосередкування правозастосовної діяльності факторами, які діють у відповідній сфері. Також, до загальносоціальних функцій варто наш погляд віднести: виховну, значення якої очевидно, та інформаційну. Правозастосування, як і правове регулювання, є процесом управління за принципом зворотного зв’язку. У процесі правозастосування накопичується інформація, що передається законодавцю, який оцінює її і вносить необхідні зміни у правову систему. У цьому розумінні правозастосовна діяльність є найбільш ефективним й оперативним засобом вияву суспільних потреб у правовому регулюванні. Правозастосовник першим стикається в процесі здійснення своєї діяльності зі зміною суспільних відносин і безпосередньо відчуває наслідки соціальної еволюції. Тому, за сучасних умов важливого значення набуває

інформаційна функція.

До основних спеціально-юридичних функцій належать: пізнавальна, яка має місце на всіх стадіях правозастосовної діяльності; функція індивідуального регламентування суспільних відносин, правонаділяюча, правоохоронна та регулятивна функції.

Таким чином, ми вважаємо, що правозастосовна діяльність займає особливе місце у загальному механізмі правового регулювання, і у відповідності до цього на відміну від дотримання, виконання і використання, має низку особливостей, специфічних властивостей, які розкривають його зміст, характер, внутрішню структуру, призначення, коло суб'єктів і форму.

В літературі до характерних рис правозастосування відносять такі, як:

- у передбачених законодавством випадках правозастосування є необхідною організаційною передумовою реалізації правових норм, внаслідок чого його соціальним призначенням є організація певних суспільних відносин;

- є діяльністю державних органів і уповноважених на це державою громадських об'єднань, оскільки має державно-владний характер;

- набуває юридично значущого характеру насамперед тому, що відносини, які виникають, змінюються або припиняються у результаті такої діяльності, мають вигляд взаємних юридичних прав і обов'язків певних суб'єктів;

- такі відносини, зв'язки яких встановлюються шляхом ухвалення (на основі правових норм і відповідно до конкретних життєвих ситуацій) індивідуальних формально обов'язкових рішень (велінь, приписів) щодо персоніфікованих суб'єктів. Прийняття таких рішень є визначальним елементом, серцевиною змісту правозастосовної діяльності;

- правозастосування є юридично значимою діяльністю ще й тому, що відбувається тільки на підставі юридичних норм і в порядку, передбаченому ними;

- це своєрідний процес (процедура), який регламентований спеціальними (процедурно-процесуальними) нормами і складається з певних послідовних стадій;

- підпорядковується певним загальним вимогам, які забезпечують її правомірність, справедливість та ефективність;

- інтелектуально-юридичні результати правозастосування, тобто відповідні владні рішення, фіксуються, виявляються зовні у певній встановленій законодавством формі – в актах застосування права (правозастосовних актах) [220, с.133-135].

Ознаки, що визначають специфіку застосування норм права, як правило, перекликаються з його рисами:

1. Застосування права за своїм змістом є діяльністю, що спрямована на винесення індивідуально-конкретних правових розпоряджень, звернених до персонально визначених осіб.

2. Правозастосовна діяльність здійснюється компетентними державними органами (посадовими особами) та уповноваженими державою громадськими організаціями.

3. Правозастосовна діяльність має державно-владний характер.

4. Застосування права – творча, організаційна діяльність.

5. Правозастосовна діяльність здійснюється в певній, встановленій законодавством формі [239, с. 388; 260, с. 118].

Досліджуючи систему ознак, необхідно детальніше розглянути три основні критерії правозастосування, що розкривають специфіку цього правового феномена, оскільки вони в сучасних соціально-політичних умовах зазнають найбільш критичного аналізу, а саме: державно-владний характер застосування права, спеціальні суб’єкти правозастосовної діяльності і наявність процесуальної форми.

У радянській науці ще в 50-ті роки точилася дискусія щодо основних специфічних ознак правозастосовної діяльності [58; 113; 260]. Підсумком цієї дискусії був визнаний висновок про державно-владний характер застосування права і вказівка на спеціальних суб’єктів, які уповноважені здійснювати цей вид діяльності. У подальшому владний характер правозастосування неодноразово ставився під сумнів, хоча суттєвих аргументів, на яких ґрунтувалася б інша концепція застосування права, не було вироблено [63, с. 33 – 34].

Так П.Е. Недбайло заперечував владний характер актів застосування права, вважаючи, що суб’єктами застосування права поряд з державними органами,

громадськими організаціями і посадовими особами виступають окремі громадяни, так як застосування правових норм відбувається не тільки в тих правовідносинах, в яких одним із суб'єктів неодмінно виступає державний орган, [180, с. 130]. Ю.Х. Калмиков також вказує на можливість здійснення правозастосовної діяльності громадянами як особливість застосування норм цивільного законодавства [101, с. 14].

Подібні погляди піддавалися обґрунтованій критиці. Так, А.В. Наумов заперечує можливість виокремлення як суб'єктів правозастосування навіть громадських організацій і органів, розглядаючи особливості застосування кримінально-правових норм, які здійснюють кримінальне судочинство і не є суб'єктами застосування норм кримінального права [179, с.39]. Проаналізувавши зміст кримінального законодавства в період написання роботи А.В. Наумовим, а також специфіку розглянутої сфери правозастосовної діяльності, можна погодитися з таким підходом. Проте за сучасних умов зазначена теза, на нашу думку, є надмірно категоричною. Так, наприклад, сучасне законодавство визначає досить широку сферу владної правозахисної діяльності органів місцевого самоврядування, які за своєю сутністю є державними, але застосовують право в найрізноманітніших суспільних відносинах.

Характерною рисою, яка привертає до себе увагу, є думка В.М.Карташова про те, що держава володіє монополією, в якій виявляються основні властивості державного суверенітету і здійснення будь-якої юридичної діяльності, є прерогативою державних органів [106, с. 12].

З цим, на нашу думку, можна погодитися певною мірою, враховуючи владний потенціал усієї системи правоохоронних органів держави, а також її контрольні повноваження щодо ліцензування окремих видів юридичної діяльності. Водночас, якщо проаналізувати умови, порядок, рівень якості здійснення юридичної діяльності в недержавному секторі, то в такому разі слід визнати пріоритет громадського та корпоративного контролю над державним. Окрім контролю важливими чинниками, що вказують на відносну самостійність, є самоврядування та самофінансування недержавних об'єднань, що дозволяє виокремити економічний фактор, який має

зовнішній вплив на правозастосовну діяльність.

Інші вчені, які підтримують державно-владне трактування застосування норм права, визначають коло суб’єктів правозастосовної діяльності більш "лояльно". І.Я. Дюрягін, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, наприклад, як самостійних суб’єктів застосування норм права виділяють громадські організації, акцентуючи увагу на особливостях їх правозастосовної діяльності [79, с. 19; 219; 239].

Ю.С. Решетов зазначає, що хоча громадяни не застосовують правових норм, але цим аж ніяк не заперечуються демократичні засади правозастосування, оскільки без чітко вираженої ініціативи громадян застосування права зазвичай взагалі не здійснюється [224, с. 102].

В.Д.Ткаченко вважає, що право може застосовуватися з ініціативи громадян (наприклад, подання заяви про скоєне правопорушення, позовної заяви до суду, та ін.). Правозастосовна діяльність здійснюється вказаними суб’єктами в "чужому інтересі", в порядку і процесуальних формах, встановлених законодавством [89, с. 365].

В.В. Лазарєв справедливо стверджує, що безпосереднього зв’язку між визнанням громадян суб’єктами правозастосування і запереченням цієї властивості може і не бути. Варто враховувати можливість делегування державно-владних повноважень окремим громадянам за чітко визначеними питаннями. За таких умов громадянин може здійснювати владну діяльність стосовно посадової особи [145, с. 21].

На нашу думку, така позиція теж потребує уточнення й доповнення. Як уже було зазначено, соціально-політичні процеси, які відбуваються в сучасній Україні, зумовили необхідність уточнення деяких принципових положень концепції правозастосування.

Аналізуючи зміст новітнього українського законодавства, спостерігається стійка тенденція щодо делегування правозастосовної діяльності та розширення кола недержавних суб’єктів застосування права, впровадження нових міжнародних соціально-політичних інститутів. Розширюється сфера застосування норм права, наприклад, органами місцевого самоврядування, профспілками, третейськими

судами, які наділяються правозастосовними функціями як допоміжний елемент єдиної системи державних органів. Збільшується кількість випадків застосування норм права суб'єктами, яким делеговані такі повноваження. Цілеспрямоване введення міжнародних стандартів в соціально-політичні інститути без врахування особливостей того середовища, де вони мають діяти, може призвести до негативних наслідків. За сьогоднішніх умов, з розвитком ринкових відносин, зміною пріоритетів державної політики в різних суспільних сферах, появою нових соціальних інститутів, зростає роль автономних, незалежних від держави форм регулювання суспільних відносин (перш за все, економічних і соціальних), розширюється коло суб'єктів правозастосування приватного характеру. Зміна організаційно-правових форм юридичної особи, поява значної кількості підприємств із приватною формою власності зумовило визнання фактично фізичної особи (директор) суб'єктом правозастосовної діяльності з досить широкими повноваженнями у сфері застосування норм права.

В.Д Ткаченко, вважає, що потреба у правозастосовній діяльності при регулюванні індивідуальних відносин пов'язана з наявністю відповідних державних інтересів. Ці інтереси адекватно відображають функції, які виконує держава, які не зменшують обсягу індивідуального правозастосовного регулювання або підкорення державою громадянського суспільства. В деяких випадках воно може навіть обмежувати реалізацію прав і свобод особистості (особи). Найчастіше це відбувається у відносинах між особою (юридичною, фізичною) і державними органами (іноді державними підприємствами, державними іноземними компаніями). Якщо держава нав'язує громадянському суспільству опікунські функції в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя, тоді очікуваний результат правового регулювання можне не настати. Роль державно-владного втручання полягає в посиленні його охоронної функції, зміні гарантій, методів, форми правозастосування при звуженні кола суб'єктів цієї діяльності і розширенні їхньої відповідальності. Отже, як зазначає, В.Д.Ткаченко, сфери правозастосовної діяльності в регулятивних відносинах для держав соціально – демократичної орієнтації повинні поступово звужуватись [89, с. 365].

Проте, на нашу думку, розширення сфери саморегулювання поведінки учасниками суспільних відносин не може зовсім виключити державний контроль за цим процесом. Навпаки, за подібних умов першочерговою є діяльність держави щодо забезпечення реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків відповідно до правових приписів. Правореалізуюча саморегуляція лише тоді буде ефективною, коли забезпечить можливість владної правозастосовної діяльності. Саме така діяльність дозволяє уникнути негативного впливу різних факторів та умов.

Таким чином, характеристика особливих суб'єктів застосування права повинна базуватися не стільки на належності того чи іншого органу або особи до держави, скільки на їх владних повноваженнях у правозастосовній сфері.

Владність як прояв одностороннього волевиявлення повноважень влади характеризується низкою ознак: а) правозастосовною діяльністю займаються в межах своєї компетенції органи і особи, які здебільшого виступають представниками держави; б) правозастосовна діяльність здійснюється при односторонньому волевиявленні компетентних органів; в) виконання правозастосовних актів є обов'язковим; г) за необхідності ці акти забезпечуються державним примусом [77, с. 77].

Влада є могутнім організуючим і регулюючим фактором суспільного життя. Проте владний характер застосування права виявляється по-різному залежно від виду і сфери правозастосування. Державно-владний характер застосування норм права (характер владопідпорядкування) у правоохоронній та судовій сферах, де діють судові, адміністративні органи, органи державного управління, виявляється завжди безпосередньо. В оперативно-виконавчій сфері владний характер правозастосування є більш складним, оскільки у своїй діяльності правозастосовні органи, як правило, повинні враховувати волевиявлення учасників правовідносин. Це творча, організуюча діяльність з реалізації волі, вираженої в праві, що має надзвичайно широкий діапазон. Творчий характер застосування права, дійсно, орієнтує правозастосовника на пошук найбільш доцільного рішення в справі, але цей пошук у кожному випадку повинен здійснюватися серед законних рішень.

Так, за допомогою індивідуальних актів спрямовується діяльність міністерств

та інших центральних органів, місцевих органів виконавчої влади, об'єднань, підприємств, здійснюється добір кадрів, розподіл матеріальних ресурсів, конкретизуються планові завдання, а також розв'язуються інші питання [167, с. 193]. Подібні відмінності процедури правоохоронної, правосудної й оперативно-виконавчої правозастосовної діяльності певною мірою обумовлюють необхідність вирішення питання щодо процесуальної форми.

Справа в тому, що класична модель правозастосування і її відповідна процесуальна форма, розроблені в теорії права, є типовими для сфери загальноохоронних відносин [79]. Що ж стосується застосування права у сфері загальнорегулятивних відносин, то використання "класичної" форми щодо інших видів цієї діяльності не завжди виправдано і коректно, оскільки право застосовується не тільки в судах і правових установах, а й кожним керівником підприємства.

У деяких випадках процес застосування норм права може потребувати проведення додаткових процедур (узгодження рішення, його затвердження, облік інформації більш загального соціального порядку тощо). Наявність чіткої процесуальної форми дозволяє зменшити негативний вплив зовнішнього середовища на результати правозастосовної діяльності. Правозастосовна практика настільки різноманітна, що навряд чи доцільно поєднувати різні її види та форми і обмежувати їх жорсткими рамками єдиних процесуальних стадій.

Досягти поставлених в роботі мети та завдань, можливо за умови дослідження методологічних підходів щодо природи правозастосовної діяльності.

У правовій науці на сьогоднішній день не існує єдиного підходу щодо визначення природи правозастосування. Очевидно, саме цим пояснюється наділення застосування норм права факультативним характером [89, с. 359–369], заперечення його існування як самостійної категорії, врахування матеріально-правових відносин при застосуванні норм процесуального права. Такі спроби критикуються через невідповідність практичній діяльності [146, с. 18–20].

У загальнотеоретичних дослідженнях правозастосування розглядається як самостійне явище концепції соціального управління [275, с. 198] і теорії правопорушень [265, с. 222–245].

Діяльність суб’єктів права – юридично значима соціальна діяльність, яка разом з іншою соціальною діяльністю складає зміст суспільних відносин [171, с. 57]. При цьому, "пронизуючи" своєю дією всю соціальну систему, право регулює відносини не тільки всередині об’єкта управління, а й усередині свого суб’єкта – держави і її органів [69, с. 16].

В науці існує систематичний функціональний (позитивний) підхід, що підкреслює юридичний характер правозастосування, та соціологічний (поведінковий) підхід. Кожний з них має декілька різновидів, які доповнюють один одного.

Як елементи системного підходу зазвичай виділяють юридичну надбудову і форми взаємодії правових актів, які характеризуються ознаками законності (мал. 1.1).

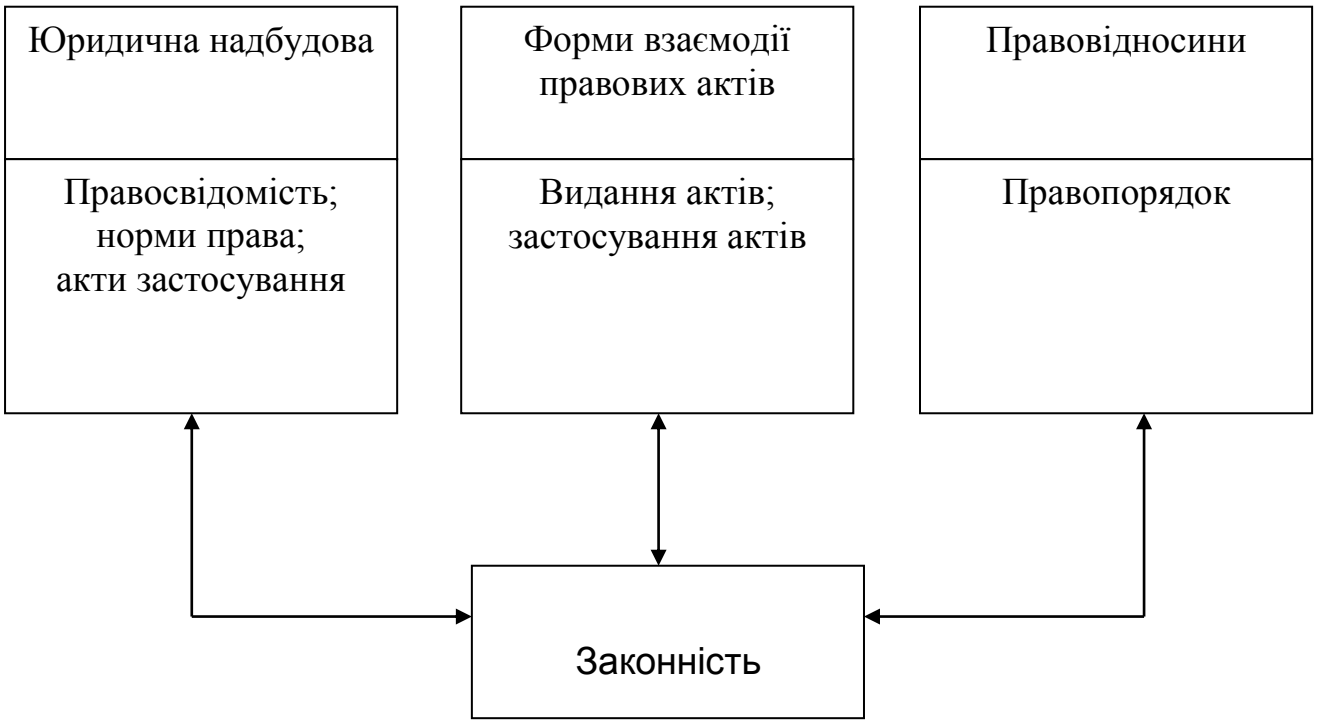

Цей підхід традиційно розкривається через механізм правового регулювання, а саме: регламентування суспільних відносин (юридичні норми); дії юридичних норм (правовідносини); реалізація суб’єктивних прав і юридичних обов’язків (акти реалізації і правозастосування). При цьому правосвідомість і законність визнаються основою реалізації права. Використовуючи даний підхід в дослідженні факторів

впливу на правозастосовну діяльність, можемо виокремити такі фактори, як: система норм права, дія яких регулює правовідносини та формує певний правопорядок в державі; стан правосвідомості та законності в державі, що відповідає за якість прийняття та застосування нормативних актів.

Отже, дія вищезазначених процесів впливає на юридичний зміст правозастосовної діяльності - класична модель застосування норм права "ламається", що приводить до виникнення суперечностей. Аналіз юридичної природи правозастосовної діяльності дозволяє врахувати лише один з аспектів дії права, зокрема норм права. У дійсності право невіддільне від інших явищ, і тому практичне застосування правових норм обумовлене низкою факторів, які мають соціальну природу, тому юридичний підхід щодо дослідження правозастосовної діяльності варто доповнити соціологічним.

Соціологічний підхід зображено на мал. 1.2.

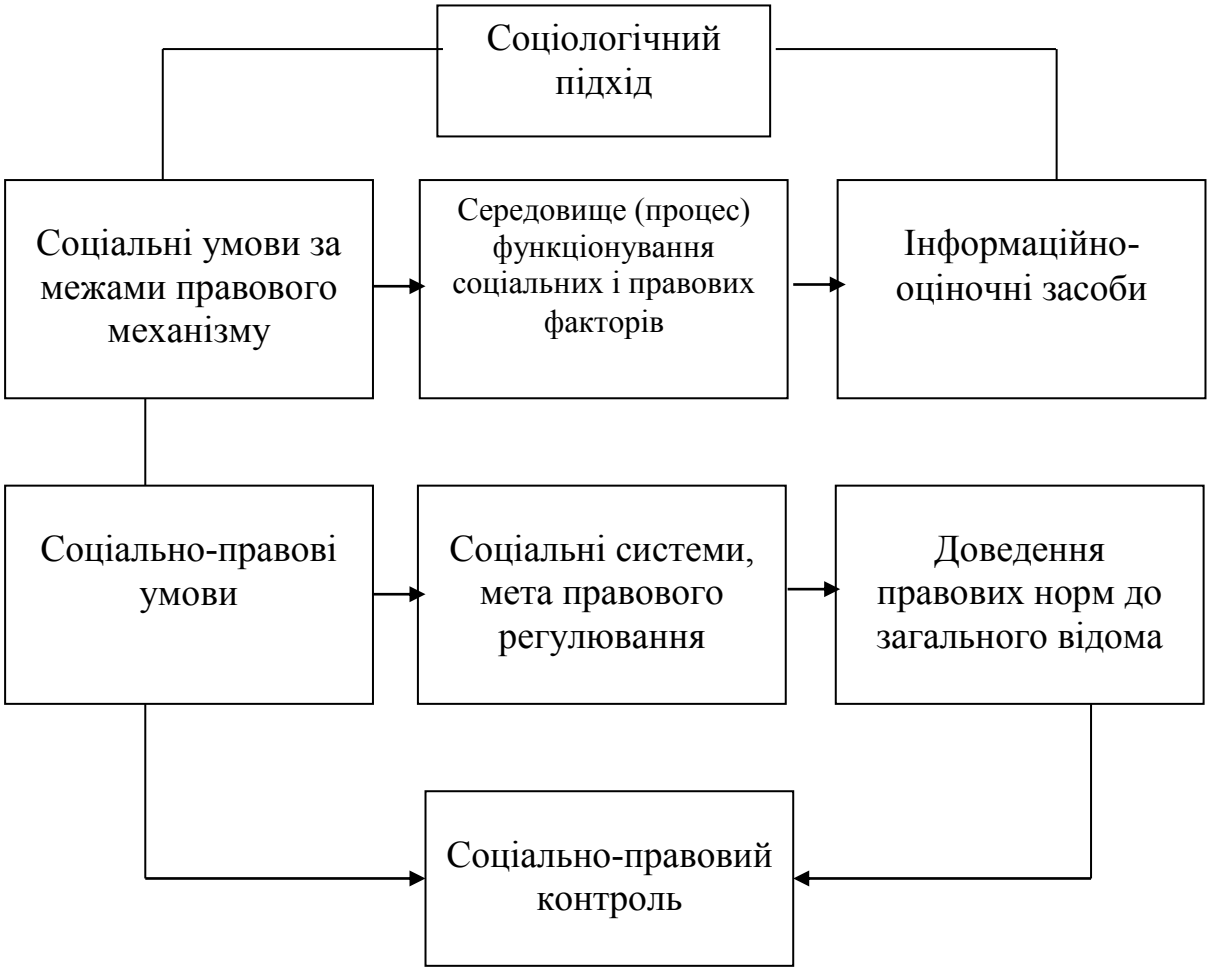

Суть соціологічного підходу полягає насамперед у тому, що правозастосовна діяльність розглядається одночасно і як соціальний процес, суб'єкти якого є учасниками суспільних відносин. У цій якості вони мають, окрім відповідного місця в посадовій структурі державних органів, низку інших соціальних позицій. Оскільки соціальна поведінка людини відповідає місцю, яке вона посідає в суспільстві, то на прийняття нею рішення по окремій справі впливає не тільки безпосередньо правова норма, а й уся сукупність її соціальних зв'язків. Соціологічний підхід дозволяє поглибити розуміння змісту правозастосовної діяльності і встановити соціальний зміст, що приховано за логічною операцією приведення окремих випадків під дію загальної норми [193, с. 146]. Соціологічний підхід характеризується соціально-економічними (базис) і соціально-правовими (надбудова) умовами, які формують мету правового регулювання, соціально-правовий контроль, інформаційні, нормативно-оціночні й соціально-психологічні впливи, доведення правових норм до загального відома. Отже, за допомогою соціологічного підходу дійшли висновку, про необхідність дослідження широкого кола соціально-економічних та соціально-правових факторів, що впливають з однієї сторони на функціонування правової норми, на частоту й ефективність її застосування, на розширення або звуження кола ситуацій, що охоплюються нею, на зміни в тлумаченні змісту норми, оскільки вона діє в конкретних соціально-історичних умовах, а з іншої – на посадових осіб уповноважених застосовувати норми права.

Дослідження юридичного змісту правозастосування з урахуванням соціологічного підходу було б неповним без висвітлення управлінської природи застосування права.

У соціальному розумінні, незважаючи на відмінність завдань і функцій, правозастосовна діяльність, завжди здійснює організуючий вплив, забезпечує державне управління. Під державним управлінням розуміється не тільки діяльність виконавчо-розпорядчих, а й усіх державних органів [196, с. 21] (правотворчих органів, судів, органів прокуратури, МВС тощо).

Нормативно-правові акти є юридичною основою управління в суспільстві,

проте на практиці державні органи, посадові особи здійснюють управління шляхом прийняття індивідуальних рішень, тобто шляхом правозастосування.

З'ясування ролі застосування норм права щодо забезпечення управління діяльності людей було метою дисертаційної роботи І.Я. Дюрягіна [80]. Результатом досліджень стало трактування застосування норм права як однієї з форм управлінської діяльності держави поряд із правотворчістю. Водночас правозастосовна діяльність визначалась як один з основних юридичних засобів державного управління.

Об'єктивною передумовою соціального управління виступають закономірності соціального розвитку, пізнати які та ефективно застосувати у практичній діяльності – мета соціального управління.

Але у нестабільному суспільстві, в якому мають місце суперечності й конфлікти, закономірності соціального розвитку, видозмінюючись у практичну площину, можуть не збігатися із закономірностями розвитку окремої особистості. У цьому випадку саме застосування норм права має стати засобом впливу компетентних органів на інших осіб для організації їх поведінки й діяльності відповідно до інтересів держави або суспільства.

Окрім того, управління як особливий вид організуючої діяльності, завжди допускає той чи інший ступінь свободи вибору суб'єктів, які здійснюють управління відповідних варіантів поведінки. Але така свобода надає можливість для зловживання при прийнятті рішень. У зв'язку з цим в юридичній літературі вказується на необхідність запобігання можливим негативним наслідкам у процесі вибору того чи іншого варіанту рішення, відповідних орієнтирів. При цьому зазначається, що в державному управлінні таким орієнтиром є право, а його застосування – це його практичний наслідок [136, с. 212]. Встановлення в нормі права меж правозастосовного розсуду або визначення варіантів поведінки не завжди достатньо для забезпечення ефективності й законності правозастосовних рішень, тому що навіть у цьому випадку діяльність тих, хто застосовує право, здійснюється під впливом сукупності політичних, соціально-економічних і психологічних факторів, які стали предметом розгляду даної роботи.

Існують й інші підходи, наприклад, соціальна психологія вивчає становище, коли людина намагається збалансувати (врівноважити) свою поведінку, згідно з логікою зв’язків у системі загальних поглядів і переконань. Міжособистісні стосунки містять у собі можливість вибору різноманітних варіантів поведінки, різних способів діяльності, адекватних конкретним суспільним відносинам за яких вони реалізуються. Функція вибору як підґрунтя особистості реалізується перш за все на міжособистісному рівні зв’язків суб’єкта з іншими людьми, тому акт вибору є одночасно моментом функціонування спільноти [115, с. 86].

З одного боку, такий підхід щодо вивчення правозастосовної діяльності сьогодні є актуальним, адже роль суспільної думки в умовах демократичної держави неминуче зростає, а сфера її впливу значно розширюється, у тому числі й у правозастосовній діяльності, але з іншого – не слід переоцінювати примусову роль суспільної думки в процесі застосування норм права, тому що вона може виявитися помилковою. Такий підхід, дозволяє виокремити як фактор впливу на правозастосовну діяльність – наявність суспільної, громадської думки.

Психологічна теорія права стверджує, що ні "нагальні потреби часу", ні "суспільна політика", ні "моральні та політичні теорії", а винятково внутрішні психічні процеси (імперативно-атрибутивні емоції за Л.І. Петражицьким) визначають поведінку суб’єктів у правовій сфері. За допомогою такого підходу, нам видається можливим визначити як фактори, що здійснюють вплив на правозастосовну діяльність, внутрішні психічні процеси суб’єкта правозастосування. Але, на нашу думку, саме внутрішнє формується під впливом зовнішнього, і виключати зовнішні процеси при аналізі поведінки суб’єктів правозастосування є помилковим.

Проте, очевидно, що складність та різноманітність факторів правозастосовної діяльності, наявність у них як зовнішньої, так і внутрішньої природи зумовлює необхідність використання різних методологічних підходів у їх сукупності, оскільки тільки в цьому випадку можна отримати цілісне уявлення.

2.3. Вплив соціально-політичних факторів на стадіях правозастосовної діяльності.

Оскільки фактори, які впливають на правозастосовну діяльність, можуть по-різному виявлятись на різних її етапах, необхідно розглянути стадії правозастосування.

Одночасно з цим, постає питання щодо висуненням певних вимог, дотримання яких забезпечить якісне та правильне застосування на всіх його стадіях., належний рівень та дійсне соціальне та юридичне призначення застосування права.

Аналізуючи різні джерела, знаходимо такі вимоги до правозастосування: законність, обґрунтованість [136, с. 190-196]; законність, обґрунтованість, доцільність [136, с. 132; 112, с. 364-365]; деякі автори додають до цих принципів ще справедливість [119, с. 429-438; 258, с. 391-400; 204, с. 163].

Однак, на наш погляд, така позиція все ж таки не охоплює реального набору вимог, оскільки не беруться в розрахунок ще надзвичайно важливі обставини: характеристика особи правозастосовника та правозастосовного акту. Тому науковий пошук може бути розширений, і його об’єктом повинна бути вся сукупність вимог, що ставляться до правозастосовного процесу, і відповідно охоплювати три основні блоки: а) вимоги, що ставляться до особи правозастосовника (будуть розглянуті в третьому розділі); б) вимоги, що ставляться до правозастосовної діяльності; в) вимоги, що ставляться до правозастосовного акту, який об’єктивує результати правозастосовної діяльності.(описані при розгляді четвертої стадії).

Звертаючись до вимог, можна провести паралель з принципами правозастосовної діяльності, адже, вимогу, з точки зору її змістовної та онтологічної сутності, можна розглядати, як обов’язковий припис про конкретну властивість, яка повинна бути в адресованому явищі або суб’єкті, а принципи виступають керівними ідеями, основою явища чи предмета. Тому, вимоги до правозастосовної діяльності одночасно можуть бути і принципами її здійснення.

Принципи правозастосовної діяльності виступають як її ідеологічні підстави. В юридичній літературі досить вдало запропонований термін "ідеологія правозастосування". Останню слід розуміти як сукупність ідей, поглядів на те, як

повинні застосовуватися норми права. Саме ідеологія правозастосування визначає які цінності реалізуються в названому процесі [261, с.98]. До цінностей слід віднести принципи, що утверджуються під час застосування права.

На нашу думку, вищезгаданий перелік вимог, варто доповнити такими принципами, як ефективність, оперативність та об'єктивність.

З огляду на те, що лише шляхом аналізу окремих актів поведінки людей, можна вимальовувати загальну картину процесу діяльності у різноманітних формах її зовнішнього прояву та фіксації, пропонуємо розгляд вимог та принципів правозастосовної діяльності описувати під час аналізу впливу факторів на стадіях правозастосування.

Правозастосовний процес є тією необхідною формою, в якій відображається весь хід вирішення конкретного життєвого випадку. В першому розділі ми описували позиції ряду авторів щодо визначення кількості стадій.

В даному випадку, для детальнішого вивчення факторів на стадіях правозастосування, ми вважаємо, що доречно розглянути послідовно кожну зі стадій, охарактеризувати їх особливості, притримуючись такого розподілу: 1) встановлення й аналіз обставин справи, юридично значущих фактів (фактична основа); 2) пошук правової норми, яку належить застосувати та перевірка достовірності правильності тексту, визначення меж дії та юридичної сили правової норми (юридична основа); 3) з'ясування змісту (тлумачення) правової норми; 4) прийняття та оформлення рішення в акті застосування правової норми.

1) Отже, як зазначалось вище, правозастосовна діяльність відбувається за наявності фактичної ситуації, під час якої процес реалізації правових норм, і , відповідно, процес руху правових відносин неможливий без спеціальної діяльності правозастосовних органів. Ця фактична ситуація є підставою процесу застосування правових норм і визначає його практичне значення і зміст, які полягають у здобутті, формуванні знань про певні явища, дії, події (минулі, сучасні, а іноді й майбутні), яким закон надає юридичного значення. В процесі даної стадії важливу роль відіграє дослідження фактичних обставин, збір інформації і встановлення об'єктивної істини, від чого суттєво залежить правильність застосування норм права, обґрунтованість

правозастосовних актів і забезпечення законності діяльності правозастосовних органів. Це передбачає своєрідну, професійно юридичну пізнавальну діяльність, результатом якої є істинні, правильні висновки про існування саме таких юридично значущих фактів.

У випадку, коли правозастосовна діяльність починається не за власною ініціативою суб'єкта застосування норм права, встановленню фактичних обставин даним суб'єктом передує, як правило, діяльність з їх встановлення іншими суб'єктами. Залежно від того, чи мала ця попередня діяльність офіційний чи неофіційний характер, відповідний орган оцінює її результати. Але у всіх випадках правозастосовний орган, перш ніж винести рішення, зобов'язаний переконатися, що в наявності фактична ситуація, передбачена гіпотезою, адже саме це вимагає від даного органу здійснення відповідних дій.

Отже, предмет пізнання під час цієї стадії формально обмежений, окреслений гіпотезою (а подекуди й диспозицією) юридичної норми. А об'єктом пізнання є лише окремі, ізольовані, конкретні ситуації і факти. Тому, знання, що здобуваються в результаті такої діяльності, мають бути абсолютною (а не відносною) об'єктивною істиною – абсолютною істиною факту. Але буває так, що істина нерідко прихована за різними зовнішніми проявами, наприклад, свідомому перекручуванні істини зацікавленими особами – тому в юридичних справах її не легко встановити, знайти серед безлічі часто суперечливих фактів. Пізнання взагалі, і в правозастосовній діяльності зокрема, є складним процесом переходу від незнання до знання. Отже, першочергове завдання компетентного органу в кожному конкретному випадку – правильно визначити шляхи і способи знаходження істини, пізнання сутності конкретної ситуації. За словами П.Є.Недбайла, правильне застосування норм може бути лише там і тоді, де і коли фактична сторона справи відповідає законній стороні, а законна сторона не суперечить фактичному стану речей [180, с.184]. Аналогічної позиції дотримується П.М.Рабінович, стверджуючи, що рішення про суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються в процесі правозастосування, ухвалюється на підставі правових норм і на підставі життєвих ситуацій [220, с.133].

Отже, має місце один із принципів та вимог правозастосовної діяльності – законність, що передбачає дотримання всіх процедурних вимог у процесі встановлення обставин справи, кваліфікації, добору та використанні норми права. Вирішуючи конкретну справу, правозастосовний орган повинен керуватися чинною нормою права, діяти згідно з її змістом та в межах своєї компетенції, не присвоюючи собі повноважень, що не визначені в законі.

В юридичній літературі неодноразово зазначалося, що при висвітленні процесу встановлення й дослідження фактичних обставин важливо враховувати можливості й особливості пізнання людиною реальної дійсності, обумовлені зв'язком між відображуваними (дії, події) об'єктами і тими, що їх відображають (доказами). Пізнання, що відбувається в ході дослідження фактичних обставин, ґрунтується на здатності матеріальних процесів відтворюватись у свідомості людини, що підкреслює значення внутрішніх процесів, як фактору впливу на правозастосовну діяльність, які відбуваються у свідомості суб'єкта правозастосування. По-перше, відповідні дії зумовлюють у навколишньому середовищі сукупність відповідних змін. Інформація про дію розподіляється між її носіями-доказами. Відповідно до законодавства їм надається значення юридичних доказів. Юридичні докази – це всі фактичні дані, які використовуються для встановлення обставин юридичної справи відповідно до принципу об'єктивної істини. Тільки докази дозволяють відтворити об'єктивні обставини події.

При цьому докази містять неоднакову кількість інформації, тому лише їх сукупність дозволяє адекватно оцінювати певні обставини. По-друге, відображення, відбиток у людській свідомості не може цілком відповідати відображуваному. По-третє, процес відображення діалектично є суперечливим, полягає в закріпленні сигналів інформації й одночасному їх знищенні (запереченні). Виходячи з цих особливостей процесу відображення, законодавство висуває вимогу всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин розглянутої справи (ст. 22, 212 Цивільного процесуального кодексу України). Жодне рішення правозастосовного органу не може ґрунтуватися на неточних чи неперевірених фактах. Ні прокурор, який затверджує обвинувальний висновок, ні суддя, що розглядає кримінальну

справу, ні директор підприємства чи начальник УВС, який видає наказ про заохочення працівника, не повинні поставитися до своїх обов'язків формально, покладаючись на надані матеріали. В ідеалі застосування норм права повинно ґрунтуватися на достовірно встановленій об'єктивній істині.

На даній стадії необхідне достовірне, а не ймовірне знання. Достовірність – це таке значення фактичних обставин, яке відповідає реальній дійсності й доведено, що це обґрунтована істина.

Ймовірне знання – знання, не підтверджене доказами, здогад, припущення, а тому може бути помилковим. Але це не виключає визначення ймовірного знання як основи застосування норм права.

За загальним правилом, винесення правозастосовних рішень можливе тільки на підставі достовірно встановленої об'єктивної істини, але, з іншого боку, законодавець зобов'язаний враховувати те, що істина конкретна і не завжди можливо її встановити, тому допускає в деяких випадках прийняття рішень на підставі ймовірних фактів.

В більшості справ законодавство вимагає об'єктивного, достовірного встановлення фактичних обставин, прийняття мотивованих рішень. Ст. 327 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає: "Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і встановлюється лише при умові, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчинені злочину доведена…". Водночас в деяких справах допускається можливість прийняття рішень на основі ймовірних висновків. Наприклад, закриття кримінальної справи при недоведені участі обвинуваченого у вчиненні злочину (ст. 213, 214 Кримінально-процесуального кодексу України).

Таким чином, встановлення фактичної підстави юридичної справи – початкова стадія логічного характеру. Її предмет складають юридичні факти і юридичний склад. В якості юридичного фактичного складу виступають різні життєві обставини, зазвичай різні дії (бездіяльність), події, тобто ті обставини, що не залежать від волі й свідомості людей і їхнього стану, розглядаються як триваюча обставина, спеціальна якість суб'єкта, набута ним при народженні або як похідна від будь-якої дії [7, с.167].

Але при цьому необхідно розуміти, що фактичну основу правозастосування складають не суспільні відносини взагалі, а лише ті, в які вступає суб'єкт для задоволення своїх потреб і законних інтересів (суб'єктивна сторона), а також відносини, об'єктивні умови, в яких діє той, хто застосовує правові норми (об'єктивна сторона).

Таке розуміння фактичної основи юридичної справи, а саме сукупності суб'єктивно-об'єктивних зовнішніх умов здійснення компетенції має теоретичне і практичне значення. Характеризуючи інтелектуально-вольові аспекти формування правозастосовного рішення, як показують дані деяких досліджень Н.Н.Вопленка, суб'єкт правозастосування відчуває найбільші труднощі саме при встановленні фактичної основи юридичної справи. Чимала частка помилок правозастосовника припадає на неточне встановлення фактів [62, с.73].

Як відомо, у процесі правозастосовної діяльності пізнання не обмежується встановленням фактичних обставин: вони досліджуються не лише як "чисті", ізольовані факти, а з врахуванням їх соціально-політичного, юридичного значення. До змісту істини при пізнанні явищ суспільного життя входить і відтворення властивої їм соціально-політичної сутності. Адже, правове значення конкретного факту, наприклад злочину, формується безпосередньо в житті й зумовлене економічним, політичним, соціально-культурним рівнем розвитку суспільства.

А.Т. Боннер зазначає, що із суспільної точки зору процес правозастосування – це момент руху суспільства, його складова, і на процесі застосування норм права суспільні відносини у всі часи і в будь-якому випадку накладають свій відбиток [43, с. 62]. З об'єктивної сторони на правозастосування діє обов'язковий принцип трактування норми як однозначної оцінки з врахуванням оцінюваної ситуації, а з суб'єктивної – оцінка суспільством суперечливих відносин у визначений момент, стан правосвідомості в даний період тощо. Також, до процесу правозастосування А.Т. Боннер відносить зміну змісту основних понять "цінність – інтерес", їх девальвацію і можливість появи, нового розуміння понять "цінності – інтереси", інколи протилежного тому, що існує в нормі.

Прикладом цього є ст. 203 Цивільного кодексу України, яка передбачає: "Зміст

правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства". Очевидно, що сутність такого поняття в правозастосуванні сьогодні може полягати дещо в іншому, ніж декілька років тому. Зміст оціночної категорії "…а також моральним засадам суспільства" модифікується у зв'язку з розвитком культури суспільства, зміною правосвідомості, іншими соціальними умовами, і це відображається на правозастосовній діяльності. Це дає можливість виокремити суттєвий вплив на правозастосовну діяльність культури суспільства та норм моралі.

Керуючись нормами моралі, правозастосовник може оцінювати та аналізувати ряд фактичних обставин та даних, з наявністю або відсутністю яких норма не пов'язує відповідні юридичні наслідки, і які не визначають те або інше розв'язання справи, але які здійснюють суттєвий вплив. До них належать факти, які характеризують особу, стосовно якої застосовується норма: загальна спрямованість політики в державі; соціально-політична обстановка; потреби і запити, як загальнодержавні, так і з точки зору конкретних підрозділів – області, району, конкретної сфери діяльності, підприємства, установи (кадрові потреби, незадовільне забезпечення оптимального розвитку галузі господарства, випуску тих або інших видів продукції тощо). Вони не впливають на юридичну оцінку випадку, який розглядається, але є суттєвими для прийняття правильного рішення в межах, передбачених відповідною нормою.

Діалектичний метод, який ми розглядали в першому розділі даної роботи, вимагає не штучного витягування юридичних моментів із загального зв'язку фактів і їхнього однобічного аналізу, а розгляд конкретного випадку в органічному зв'язку і взаємозалежності його юридичних і всіх суттєвих елементів.

Тому різні сфери застосування норм права мають свою специфіку щодо вивчення й оцінки фактичних обставин справи. Дослідження фактів у правоохоронній діяльності має за мету з'ясування обставин вчинення правопорушення й встановлення особи, яка порушила норму права. При цьому вирішальне значення мають ті фактичні обставини, з якими норма пов'язує відповідні юридичні наслідки. Водночас слід враховувати й інші фактичні дані –

характеристика особи правопорушника, його відношення до вчиненого, обставини й соціальні умови здійснення правопорушення, його наслідки тощо.

Так, у сучасній Україні в процесі встановлення обставин здійснення низки правопорушень особливо актуалізується необхідність дослідження та аналізу соціальних факторів і умов, що сприяли протиправним діям (безробіття, невиплати заробітної плати, пенсій, низький рівень життя тощо), що ще раз підкреслює важливість економічного фактору.

У низці випадків важливими для сфери правосуддя, є факти формально-юридичного значення – перш за все, це якість законодавства, ефективне та правильне створення системи правових норм. У даному випадку враховуються фактичні дані і обставини, які заздалегідь визначені в законі.

По іншому вивчаються і оцінюються фактичні дані в сфері правозастосовної діяльності, яка в теорії зазвичай називається оперативно-виконавчою й полягає в організації виконання позитивних велінь права за допомогою створення (зміни або припинення) правовідносин. Така діяльність стосується головним чином не минулого, а сьогодення, пов’язана з повсякденним досвідом організаційної роботи. У сфері управління вивчення фактичних даних здебільшого є складнішим, ніж у правосудді, так як аналізується ширше коло фактичних даних і обставин, яке не завжди піддаються обліку. Наприклад, для призначення на посаду акт застосування норм права виноситься в межах загальної компетенції правочинного органу на основі вивчення насамперед, конкретних обставин, запитів і потреб.

Зазвичай для правильного розв’язання питання необхідно провести соціологічне дослідження, здійснити виїзд на місця, організувати комісію з вивченням фактичного становища справ, здійснити фінансово-економічні розрахунки тощо. Саме на цьому етапі велике значення відіграє економічний фактор, який визначає рівень матеріально-технічного забезпечення, що, в свою чергу, надає або не надає можливість ефективно провести ряд дій для правильного вибору відповідних фактичних даних.

Хоча, якість законодавства, чіткість норм права також важливі під час здійснення правозастосовної діяльності в оперативно-виконавчій сфері. Адже

вирішення низки справ (призначення пенсії, вирахування твердої ставки податку тощо), закон не надає компетентному органові широких можливостей для розсуду.

Чим більше в законі надається можливостей для прояву ініціативи і самодіяльності правозастосовному органу, чим більший простір різнобічного вирішення справи, тим більшого значення набуває ретельне вивчення фактів, обставин та особливостей їх впливу на вирішення конкретної справи. Адже життєві явища настільки різноманітні, що законодавець не завжди може регулювати їх на підставі абсолютно-визначених правових приписів, тому питання поняття і меж правозастосовного розсуду має велике практичне значення в процесі застосування права.

Особливу увагу привертає питання визначення підстав та оптимізації меж правозастосовного розсуду для того, щоб, з одного боку, кваліфікований та добросовісний правозастосовник мав якомога ширші можливості щодо максимального врахування обставин конкретної справи, а з іншого – некваліфікований чи недобросовісний суб’єкт правозастосування не міг неналежно реалізовувати або зловживати наданим йому розсудом. Дана проблема є комплексною і виявляється в таких аспектах: 1) з розвитком чинного законодавства України та міжнародно-правових актів останнім часом простежуються тенденції, які свідчать про збільшення кількості правових положень із відносно визначеним змістом (описуючи процеси оцінювання ми вже звертали на це увагу). Це зумовлює розширення переліку ситуацій, в яких правозастосовні суб’єкти користуються розсудом, а також розширення обсягу такого розсуду. У зв’язку з цим важливо визначити ті напрями (галузі) правового регулювання, де надання суб’єктам правозастосовного розсуду сприятиме підвищенню якості та ефективності правового регулювання, а також вказати на суспільні відносини, щодо яких розширення "розсудових" повноважень відповідних правозастосовних суб’єктів є небажаним; 2) відсутність ґрунтовних загальнотеоретичних досліджень проблеми розсуду у правозастосуванні, а також певна недосконалість як національного законодавства, так і окремих міжнародно-правових актів, породжують ситуацію, коли делегований правовими нормами розсуд реалізується скоріше інтуїтивно, аніж із врахуванням

науково-обґрунтованих положень. Це, зокрема, яскраво виявляється у питаннях встановлення взаємного порівняльного значення різноманітних критеріїв[1] розсуду, коли одні з них "схиляють" правозастосовного суб'єкта до ухвалення більш "м'якого", а інші, навпаки, - "жорсткішого" рішення. Переважно на інтуїтивному рівні при реалізації суб'єктом правозастосування належного йому розсуду враховуються і різноманітні обставини суспільного життя, які хоч прямо не передбачені правовими положеннями, однак впливають на обрання одного з дозволених законом варіантів рішення. З цього приводу В.В. Лазарев правомірно зауважує: "Повинен бути теоретично осмислений і той факт, що норми права та фактичні обставини становлять основу правозастосовного акту через досить своєрідного посередника – через особистість людини, яка застосовує право, її психіку" [146, с.4].

Особистість правозастосовника, його правосвідомість, система світоглядних та моральних принципів не може не позначатися на змісті "розсудового" рішення, яке ухвалюється, оскільки за всіх інших рівних обставин правозастосовний суб'єкт віддасть перевагу саме тому варіанту рішення, який більшою мірою відповідає його особистим переконанням, поглядам. Таким чином, наявність такого фактору як внутрішні явища суб'єкта правозастосовника формує та впливає на зовнішні процеси.

Крім власне обставин справи, у якій ухвалюється рішення, правозастосовний суб'єкт не може не взяти до уваги й інші реалії конкретної ситуації, в умовах якої він функціонує. Врахування обставин такої ситуації дає можливість забезпечити якомога доцільніше застосування правових норм. Принцип та вимога доцільності в правозастосовній діяльності означає врахування конкретних умов застосування тієї чи іншої норми, звернення уваги на специфіку ситуації, що виникла в момент винесення рішення, вибір найбільш оптимального варіанту реалізації правових вимог у тій чи іншій конкретній обставині.

Прикладом доцільності може бути "трансформація юридичної

[1] М.Рісний Детермінанти правозастосовного розсуду Вісник Львів. Ун-ту, серія юридична. 2003. Вип. 38.С.21-27." Ті ж детермінанти розсуду, які передбачені нормами права, є формально обов'язковими і підлягають урахуванню суб'єктом правозастосування при здійсненні ним вибору оптимального рішення у рамках обсягу розсуду, слід вважати його критеріями."

відповідальності", тобто правозастосовник передбачає, що за наявності підстав в одних випадках міри юридичної відповідальності більш суворого характеру можуть бути замінені на міри менш суворого характеру, в інших випадках замінено заходом суспільно-виховного впливу, ще в інших – заходи юридичного впливу зовсім не застосовуються, тобто це може бути у вигляді усного зауваження.

Принцип доцільності та принцип законності часто суперечать один одному. Зміст таких суперечок полягає тому, що в процесі формування норм права, які є правилами загального характеру, неможливо врахувати всю різноманітність випадків та обставин, що виникають у конкретних життєвих умовах.

Свого часу відомий юрист Г.Ф.Шершеневич щодо суперечностей вищезазначених принципів, відзначав, що один принцип протестує проти норми з точки зору реальних інтересів під впливом почуття, яке породжується конкретною дією норми, і в ім’я активної політики, що вимагає "узгодження з потребами даного моменту". Другий принцип відстоює норму з точки зору абстрактних суспільних інтересів в ім’я розуму, здатного осягати численні індивідуальні інтереси "без безпосебреднього зіткнення з ними в конкретних умовах" [285, с. 541]. При суперечності між законністю та доцільністю слід обходитись без двох крайностей. З одного боку, доцільність іноді підмінює законність і правопорушник залишається без покарання. Але ефективне правозастосування не жорстоке, а невідворотне. З іншого боку, хибне уявлення про доцільність може привести до досить жорстокого покарання. Прикладом можуть бути випадки у власній історії, коли на основі доцільності в законодавстві з’явилось поняття "соціально небезпечна особа". Тобто, закон не повинен порушуватися за мотивом доцільності. Особа, яка застосовує право, може вибирати доцільне рішення лише у межах закону.

З цього приводу слушно зауважував П.Є.Недбайло: "... доцільність у застосуванні і виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не лише досягається мета закону, яка полягає у відомих матеріальних та соціально-культурних результатах, але ця мета досягається якнайповніше у конкретно-історичних визначених умовах часу й місця" [180, с.199].

Забезпечення прав та законних інтересів громадян та їх об’єднань висуває на

порядок денний принцип оперативності правозастосування, який є визначальним вже на першій стадії правозастосування. Для забезпечення цього закон досить часто встановлює конкретні терміни розгляду, розслідування справ, оскарження, опротестування тощо. На жаль, сьогодні є досить частими випадки бюрократичної тяганини і пов'язаних з нею витрат, безпідставного перенесення розгляду справ. Прикладом може служити така ситуація: кримінальний кодекс, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, встановив кримінальну відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (ст.166 КК України). У процесі розслідування перших кримінальних справ деякі суди через небажання бути "першопрохідцями" судової практики з цієї категорії справ, відмовлялися їх розглядати, допускали тяганину, чекаючи, що аналогічну справу розгляне інший суд. Першу справу за цією статтею було порушено 6 березня 2002року.

Отже, врахування поряд з обставинами справи й інших фактичних реалій ситуації правозастосування дає підставу ухвалити – у межах закону – найбільш соціально-оптимальне (справедливе з соціального погляду) рішення. Відтак, підтверджується вплив на правозастосовний розсуд вищезазначених факторів: системи правових норм(законодавство), обставин конкретної справи (історичний фактор), свідомості правозастосовного суб'єкта (внутрішні процеси), інші соціальні фактори, що ними характеризується ситуація правозастосовної діяльності.

Вказуючи на інші соціальні фактори, які характеризують ситуацію під час правозастосовної діяльності, необхідно враховувати стан екології в державі. Адже реально існуючий низький рівень екології стає причиною і підґрунтям для безлічі злочинів. На сьогоднішній день стан справ у сфері боротьби з екологічною злочинністю, рівень її латентності згідно з оцінками фахівців становить до 95% [154, с.123]. Наслідками цього є деградація навколишнього природного середовища, його негативний вплив на стан здоров'я, тривалість життя та народжуваність населення [192, с.9, 77-79], що в свою чергу, свідчить про вкрай низький рівень ефективності правозастосовної практики в цій галузі. Не додають оптимізму цифри щодо засуджених за екологічними статтями нового Кримінального кодексу: за перше

півріччя 2002 року за ст.ст. 236-254 КК засуджено 13 осіб (з них 11 – за браконьєрство та незаконну порубку лісу). Із загальної кількості справ приблизно 35-40% скеровувались до суду. Як правило, в досліджуваний період суди обмежувалися умовним засудженням винних із накладанням штрафу або призначенням виправних робіт. На сьогоднішній день залишається актуальним висновок, зроблений в 1978 році Ю.С.Шемшученком, який зазначав, що боротьба з екологічною злочинністю велась у вузькому секторі злочинів, обмеженому різними видами браконьєрства та незаконною порубкою лісу. Між тим злочинні посягання, пов'язані із забрудненням довкілля, та, враховуючи їх руйнівні властивості на природу, здоров'я та саме життя людей, є найбільш небезпечними, і фактично залишались поза межами кримінальної відповідальності [286, с. 268].

З огляду на значну кількість злочинів в сфері екології та пов'язаних з ними проблем під час застосування, виділяємо екологічний стан в країні як впливовий на правозастосовну діяльність фактор.

Усі підстави розсуду так чи інакше пов'язані з правовою нормою або з фактом її відсутності. Саме тому обґрунтованим є твердження про те, що вони є правовими за своєю природою. Підстави розсуду є об'єктивними категоріями, а отже, їх наявність чи відсутність не залежить від суб'єктивної волі правозастосовного органу. В той же час саме на нього покладається обов'язок з'ясувати питання про їх існування, оскільки від цього залежатиме делегування розсуду при вирішенні конкретної справи. Враховуючи наведене, підстави розсуду можна визначити як об'єктивно існуючі елементи правової системи, що безпосередньо зумовлюють необхідність вибору суб'єктом правозастосування одного з дозволених правом варіантів правозастосовного рішення. Окремі вчені пов'язують існування розсуду виключно з відносною визначеністю змісту правових норм [110, с.62]. З нашої точки зору, підставами для розсуду можуть бути: а) відносна визначеність змісту правових норм; б) прогалини у праві; в) колізії правових приписів.

Межі розсуду визначаються правовими нормами як будь-які (правові чи неправові) правила, принципи, що їх зобов'язаний дотримуватися орган, який здійснює правозастосування [35, с.25-26; 48, с. 94; 217, с.15]. Інші науковці

розрізняють поняття меж розсуду та його критеріїв. Межі розсуду визначаються ними як правові положення, що лімітують можливість вибору правозастосовного суб'єкта, а критерії – як ті вимоги чи засади, які змістовно зумовлюють вибір конкретного правозастосовного рішення [113, с.42]. Наведені позиції не є достатньо чіткими та формалізованими. Окрім того, на нашу думку, небезперечним є підхід, який передбачає об'єднання меж і критеріїв розсуду, явищ як правового, так і не правового характеру, оскільки "неправові" явища, з огляду на їхню природу, не є формально обов'язковими до врахування, а отже, можуть і не "обмежувати" обсяг розсуду за відсутності у правозастосовного суб'єкта зацікавлення зважати на них.

Розсуд, що виявляється в правозастосовній діяльності, спрямовано переважно в напрямі визначення юридичної підстави справи. Поряд з ним існує розсуд і в сфері оцінки фактичних обставин при відносній свободі їх юридичної кваліфікації, а також відомої незалежності від суворих процедурних правил винесення рішення. Йдеться про правозастосовну діяльність на основі компетаційних норм. Наприклад, ст. 177 Кримінально-процесуального кодексу України "Підстави для проведення обшуку та порядок надання згоди на його проведення" передбачено: "Обшук проводиться в тих випадках, коли є достатні підстави вважати, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, …знаходяться в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи. Обшук проводиться за вмотивованою постановою слідчого…".

Очевидно, що в цьому випадку законодавець надає слідчому можливість на свій розсуд визначити підстави обшуку, виходячи з обставин справи, яка розглядається.

У сфері управління можливостей для розсуду правозастосовника ще більше, а рамки його свободи значно ширші.

Таким чином, закон надає правозастосовним органам можливість індивідуального регулювання (розсуду). Воно здійснюється у "правовільному просторі" [161, с. 12]. Цінність індивідуального регулювання полягає в тому, що воно дозволяє врахувати особливості даної конкретної ситуації, досвід учасників відносин, забезпечити їх активність й ініціативу у громадському житті [12, с. 300].

Вище зазначені положення дозволяють виділити як фактор впливу на правозастосовну діяльність – розсуд правозастосовника, який має місце під час всіх

процесів оцінювання в процесі здійснення правозастосовної діяльності.

Аналізуючи вищезазначені факти, робимо висновок, що різноманітні фактори й умови можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на правозастосовну діяльність.

Правильно зазначає В.Н. Кудрявцев, розсуд правозастосовника об'єктивний за своєю природою, тому що залежить від фактичних обставин справи, і суб'єктивний за характером відображення реальних фактів у свідомості посадових осіб [141, с. 122].

Отже, розсуд правозастосовника містить у собі небезпеку відриву від вираженої в нормі законодавчої волі.

Крім того, це визначає "…можливість судової сваволі у випадках, коли правозастосовний акт укладається у встановлені законодавцем рамки (варіанти)" [2]. Українська дійсність не позбавлена подібних прикладів. Мають місце випадки, коли до осіб, які здійснили навіть тяжкі злочини, але належать до матеріально-забезпеченої соціальної групи і спроможні внести заставу та оплатити дорогого адвоката тощо, правоохоронними органами застосовуються досить "гуманні" запобіжні заходи; водночас правопорушник, що належить до групи так званих незаможних осіб, може бути затриманий і арештований навіть за незначну провину.

Тому законодавець, створюючи норми, що надають правозастосовнику свободу розсуду, повинен встановити діючі механізми, які б унеможливлювали наявність суб'єктивних елементів такого розсуду, що призводить до порушень прав громадян та інших негативних наслідків.

Все частіше при розгляді конкретних кримінальних і цивільних справ судді стикаються з такими ситуаціями, вирішення яких вимагає спеціальних знань, проведення платних експертиз, залучення широкого кола фахівців. У цих умовах, коли в основі юридичної справи лежать нетипові фактичні обставини, діяльність суб'єктів правозастосування ускладнена, особливо на початковому етапі.

Внаслідок причин, що пов'язані зі складними процесами, які відбуваються в регіонах, районах і навіть в окремих населених пунктах сільської місцевості, так званого демографічного фактору, правозастосовна діяльність стає "заручницею"

нетипової ситуації. Прикладом впливу такого фактору є ситуація яка склалася в Києві: внаслідок того, що Київ – масштабне місто з великою кількістю платоспроможного населення, стала можливою афера "Еліта-центру". Збитки довірливих громадян становлять близько 400 млн. грн., засновників-шахраїв шукають по всьому світу. Ошукані інвестори просять про допомогу і звинувачують в усьому державу і місцеву владу. А розібратися в усьому намагається слідство.

Більше року ця група збирала гроші у киян начебто за квартири, які мали будуватися, їх звабила ціна на житло, яскраво прорекламоване у спеціалізованих виданнях з нерухомості. Дійсно, вона була на 20–30% нижчою, ніж у середньому по Києву. Група й справді володіла земельними ділянками у столиці для зведення житла, які виділила Київська міська державна адміністрація. Мабуть, саме для цього й знадобилася велика кількість зареєстрованих фірм – кожна з них мала окрему ділянку. Серед численних об’єктів зводився лише будинок по вул. Отто Шмідта, 34–42. Але за задумом проектувальників, на цьому місці мав бути торговельно-офісний комплекс. Проте це не завадило шахраям продавати й тут "квартири", причому нині з’ясовується, що одне й те ж ілюзорне житло мало по три–чотири власники.

Першу кримінальну справу за фактом заволодіння службовими особами "НДЦ "Прогрес" грошовими засобами інвесторів порушило Подільське РУ. Пізніше, коли стало зрозуміло, що масштаби діяльності шахраїв не обмежуються лише будинком за адресою: Отто Шмідта, 34–42 (саме цією ділянкою опікувався "Прогрес"), справу передали до ГУМВС у Києві, де було створено слідчо-оперативну групу, а саму справу взяло на контроль МВС. Як свідків допитано 16 осіб (вісім співробітників "Еліти-центру" та шість охоронників). На місцях розташування офісів "піраміди" проведено обшуки, вилучено документацію, накладено арешт на банківські рахунки та майно (квартири, машини) підозрюваних та їх родичів.

За фабулою все зрозуміло, а висновки зробити важко. Сьогодні нез’ясованими залишається чимало запитань. І найперше з них – чи змогли б шахраї на свій страх і ризик діяти без підтримки чиновників або правоохоронних органів? Таке питання може бути риторичним, адже сьогодні загально відомі такі факти: на місяць припадає від п’яти до десяти візитів різних інстанцій для здійснення перевірок – від захисту

споживачів до митарів та СЕС, а у справі будівництва – ще більше. Це наводить на думку про те, чи ніхто з них не засумнівався у реальності задекларованої статутом діяльності?

Водночас місцева влада посилається на недосконалість законодавства, хоча правомірність виділення земельних ділянок викликає сумнів (ці обставини перевіряє Державна земельна інспекція).

На діяльність правозастосовних органів можуть впливати і зміни в процесуальній поведінці громадян – свідків, обвинувачуваних, потерпілих, позивачів і відповідачів по різних категоріях справ. Ці зміни відтворюють загальні тенденції суспільної психології і моралі, мають як тимчасовий, так і просторовий (територіальний) аспект. Вони впливають на особливості слідчої діяльності, на методику й тактику розгляду судових справ на вибір міри покарання тощо.

Крім того, чинне законодавство передбачає розв’язання багатьох питань, що стосуються прав і свобод громадян, тільки з врахуванням їх думок, а багато з них не можуть бути розв’язані правозастосовними органами без згоди тієї особи, права і свободи якого порушено. Таких прикладів щодо застосування трудового або цивільного законодавства багато. У деяких випадках у законі встановлено, що прийняття рішення як обов’язкової умови вимагає розгляду пропозицій і думок тих організацій або органів, щодо яких дані рішення приймаються. Це підкреслює важливість наявності громадської думки, як впливового фактору.

У процесі правозастосування необхідно глибоко й творчо досліджувати розглянуту фактичну основу життєвого випадку для виявлення не лише типових чи загальних ознак, а й індивідуальних його особливостей, а це можливо за умови, якщо проблема буде розкриватися в єдності діалектики й логіки, доцільності й законності, раціонального й емоційного.

За цих умов набуває актуальності процес розробки оптимального варіанта правозастосовної діяльності на початковій стадії правозастосування.

Застосування закону, ефективність правових приписів, інших нормативно-правових актів у процесі діяльності різних суб’єктів правозастосування передбачає глибоке дослідження проблеми встановлення правової основи юридичної справи в

рамках правозастосовної діяльності. Це передбачає здійснення юридичної кваліфікації в рамках правозастосовного процесу.

2) Друга стадія відбувається за допомогою юридичної кваліфікації. Юридична кваліфікація є одним з центральних елементів, оскільки містить у собі практично весь процес реалізації нормативних приписів норм у конкретні дії правозастосовних суб'єктів. Вихідними знаннями слугують дескриптивні судження про ознаки конкретних життєвих фактичних обставин і зміст відповідної правової норми, які сформульовані під час дослідження фактичних обставин і аналізу даної норми права. При цьому вихідним знанням виступає результат юридичної кваліфікації, виражений у формі судження про юридичне значення оцінюваних фактичних обставин [282, с.8].

Правозастосовник у рамках юридичної кваліфікації обирає правову норму, яку необхідно застосувати; перевіряє її дійсність і юридичну дію ("вища критика") та правильність тексту правової норми ("нижча критика").

На цій стадії, важливе значення має вимога обґрунтованості, яка забезпечує правильну кваліфікацію, вибір відповідної норми та розповсюдження її дії щодо оцінки поведінки адресата застосування права. Рішення має бути прийняте лише на підставі вірогідних фактів, які не викликають жодного сумніву. Порушення такого сумніву при винесенні рішення має бути підставою для його скасування. Винесення обґрунтованого рішення залежить від тлумачення поняття: юридична кваліфікація взаємовідносин сторін, умотивованість рішення, аналіз юридичних фактів з точки зору закону.

Вибір правої норми, яку слід застосувати, безпосередньо пов'язаний з дослідженням фактичних обставин справи, що розглядається. Тому правозастосовний суб'єкт, з'ясовуючи фактичні обставини конкретної ситуації, змушений для оцінки їх юридичної значимості звертатися до норм права, шукаючи серед них ту, яка відповідає встановленим фактам. Однак, з'ясувавши в подальшому, що фактичний склад конкретного випадку ширший (вужчий) за юридичний, передбачений гіпотезою знайденої норми, він змушений або шукати іншу норму, або відновити дослідження обставин процесуальної ситуації, щоб переконатися у

відповідності її фактичного складу обраній нормі.

У зв'язку з цим варто згадати слова А.Шопенгауера: "Складність і небезпека помилок чатують на нас при встановленні ознак, на яких базується висновок, а не в самому висновку; висновок виникає сам по собі, щойно передумови встановлено. Однак у пошуку останніх і полягає вся складність; і саме тут сама лише логіка втрачає свою вагу" [287, с.361]. Отже, вирішення юридичних питань є складним мереживом. Воно зіткане з пошуку передумов, точного їх окреслення, встановлення того, яку з норм потрібно застосувати. Зрештою, настає саме застосування норми, тобто використання правового наслідку як логічного висновку, що випливає зі встановлених передумов і визначає належну поведінку [269, с.134]. Здатність підпорядкувати ситуацію тій чи іншій нормі, вміння правильно асоціювати ту чи іншу ситуацію з нормою права, що її регулює, є талантом розсудливості, якого, як каже І.Кант, важко навчити, але який можна розвинути постійною практикою [279, с.134].

Вибір норм, якими правозастосовник керується під час правозастосовної діяльності відбувається після встановлення фактичних обставин справи.

Отже, з'ясувавши, що розглянута справа знаходиться у сфері правового регулювання, правозастосовник повинен визначити галузеву підвідомчість даної справи, і відповідно до цього вибрати потрібну норму. Пошук правової норми полегшується у тих сферах суспільного життя, які врегульовані чіткою кодифікованою системою законодавства. Якщо існує значна кількість не пов'язаних між собою правових приписів, одні й ті самі відносини передбачені різними нормативними актами, і є декілька тлумачень їх змісту, вибір норми суттєво ускладнюється. Правозастосовник повинен мати ґрунтовне знання нормативного матеріалу й відповідну теоретичну підготовку для того, щоб розмежовувати предмет правового регулювання однієї сфери від іншої.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства ці моменти є особливо актуальними. У нашій державі триває процес розвитку масштабного оновлення законодавства. Щодня готуються десятки нових законів, скасовуються застарілі акти, розширюється сфера суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню,

змінюються погляди на саму систему законодавства. Поряд із традиційними галузями права формуються нові – про податки, науку, охорону здоров'я громадян, банки тощо, а це, у свою чергу, породжує безліч нових правових норм. За таких обставин великих змін зазнають норми традиційних галузей права. Тому сама динаміка системи законодавства, як це не парадоксально, зазвичай виступає фактором, що сприяє прийняттю незаконних правозастосовних рішень, правозастосовник не встигає пристосовуватися, а органи, покликані інтерпретувати норми права, оперативно надавати необхідні роз'яснення.

Як свідчить аналіз судової практики України в кримінальних справах, більшість вироків змінюється і скасовується через неправильну кваліфікацію злочинів [143, с.3-4]. Так, Кримінальний кодекс України, який набрав чинності з 1 вересня 2001р., містить значну кількість новел, що спричинило багато порушень та упущень у діяльності правозастосовних органів.

Верховний Суд України неодноразово вказував на цю обставину: "Найбільша кількість вироків, розглянутих Верховним Судом України у порядку нагляду за 2001–2005рр., змінювалася у зв'язку з неправильним застосуванням судами як матеріального, так і процесуального закону" [94, с. 216].

Так, наприклад, Дарницький районний суд м. Києва вироком від 21 квітня 2003р. засудив Н. за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 368 і ч. 2 ст. 364 Кримінального кодексу України із застосуванням ст. 69 цього Кодексу на п'ять років позбавлення волі без конфіскації майна з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків, строком на три роки. М. засуджено за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 364 Кримінального кодексу України із застосуванням ст. 69 цього Кодексу на два роки шість місяців позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, строком на три роки. На підставі ст. 75 Кримінального кодексу України Н. і М. звільнено від призначеного покарання з випробувальним терміном на три роки.

Постановлено стягнути з Н. судові витрати: за проведені експертні дослідження грошових знаків — 332 грн., дактилоскопічну експертизу — 105 грн., фоноскопічну

експертизу — 35 тис. 730 грн. Вилучені в Н. та М. відповідно 5 і 3 тис. дол. США постановлено повернути В. Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 30 липня 2003р. залишив вирок без зміни. Н. визнано винним у зловживанні службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки, й отриманні хабара в особливо великому розмірі, а М. — у співучасті в такому зловживанні службовим становищем.

Як встановив суд, у 1998р. Н. було обрано міським головою, був державним службовцем другої категорії, мав 4-й ранг і виконував організаційно-розпорядчі обов’язки. Зловживаючи своїм службовим становищем, він дав усне доручення керівнику міської інспекції державного архітектурно-будівельного контролю міста видати ТОВ "Конан-Плюс" дозвіл на виконання будівельних робіт зі спорудження комплексу з обслуговування населення; ТОВ "Берег" — торговельного комплексу, а також сприяв у прийнятті міською радою рішення про виділення ТОВ "Берег" земельної ділянки для будівництва ще одного торговельного комплексу. При цьому Н. вимагав від В., який обіймав посади генерального директора ТОВ "Конан-Плюс" та виконавчого директора ТОВ "Берег", надати без відповідного документального оформлення спонсорську допомогу на розвиток спорту.

Цими діями засуджених зазначеним юридичним особам було заподіяно шкоду в розмірі 54 тис. 299 грн., що суд визнав тяжкими наслідками.

Н. також визнано винним у тому, що він 25 лютого 2001р. одержав від В. хабара в особливо великому розмірі — 5 тис. дол. США — за сприяння у виділенні земельної ділянки та за видачу дозволу на будівництво торговельного комплексу.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про скасування судових рішень у зв’язку з неправильною кваліфікацією судом дій засуджених і невідповідністю призначеного Н. покарання ступеню тяжкості вчинених злочинів та особі винного внаслідок м’якості.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила його з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 334 Кримінально-процесуального кодексу України мотивуюча частина обвинувального вироку повинна містити формулювання

обвинувачення, визнаного судом доведеним.

Внаслідок порушення цих вимог суд механічно переніс у вирок формулювання обвинувачення, висунутого Н. та М. органами досудового слідства, які за всіма епізодами одержання грошей від В. обвинувачували Н. в одержанні хабара, а М. — у співучасті. Водночас, судячи з вироку, суд кваліфікував дії засуджених, пов'язані з незаконним одержанням Н. грошей через М., як зловживання службовим становищем.

Перекваліфіковуючи дії Н. за зазначеними епізодами з ч. 3 ст. 368 на ч. 2 ст. 364 Кримінального кодексу України, а дії М. у цій частині обвинувачення — з ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 368 на ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 364 Кримінального кодексу України, суд мотивував своє рішення тим, що зазначені гроші були використані без належного документального оформлення як спонсорська допомога на розвиток спортивних організацій міста, а Н. сприяв задоволенню заяв В., зловживаючи службовим становищем.

Однак наведене судом мотивування не є переконливим, оскільки ґрунтується на неповно досліджених обставинах справи. Зокрема, суду необхідно було з'ясувати, входило фінансування спортивних команд в обов'язки Н. як міського голови, чи це було його особистим захопленням як почесного президента міського футбольного клубу, а також з'ясувати, чому при отриманні Н. грошей від В. не було укладено договору про надання спонсорської допомоги, а кошти не були оприбутковані належним чином.

З'ясування цих питань має істотне значення для правильної кваліфікації дій засуджених, оскільки згідно з роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України, яке міститься в п. 5 постанови "Про судову практику у справах про хабарництво" від 26 квітня 2002р. № 5, склад злочину, передбаченого ст. 368 Кримінального кодексу України, наявний не лише тоді, коли службова особа одержала хабар для себе особисто, а й тоді, коли вона зробила це в інтересах близьких їй осіб (родичів, знайомих тощо). При цьому не має значення, як саме було використано предмет хабара.

Крім того, суд першої інстанції, приймаючи рішення про звільнення Н. від

відбування покарання з випробуванням, а апеляційний суд, залишаючи без задоволення апеляцію прокурора, в якій порушувалося питання про скасування вироку у зв'язку з м'якістю призначеного засудженому покарання, не повною мірою врахували ступінь тяжкості вчинених засудженим злочинів.

У зв'язку з допущеними порушеннями закону колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Дарницького районного суду м. Києва від 21 квітня 2003р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 30 липня того ж року щодо Н. та М. скасувала і направила справу на новий судовий розгляд.

Відповідно до ч. 3 ст. 65 Кримінального кодексу України при призначенні покарання необхідно враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

В умовах реформування системи законодавства діяльність правозастосовних органів зазвичай ускладнюється внаслідок проведення державно-правових експериментів.

У проведенні подібних експериментів нетипово, насамперед, що сама норма, яка підлягає застосуванню, може бути розрахована на визначене коло суб'єктів і на певні випадки. В експерименті може не бути повної визначеності кожної зі складових частин норми, коли в подальшому розраховують скорегувати їх у процесі набуття досвіду. Також у процесуальному становищі учасників експерименту, і в результатах правозастосовної діяльності в експериментальній ситуації може не бути тієї стабільності, якою відрізняється правозастосовний процес при звичайних умовах. Можливе варіювання фактичними обставинами. Багато чого залежить від результату та самого перебігу експерименту.

У цілому існуючу практику проведення правових експериментів не можна визнати задовільною. Окремі державно-правові експерименти, що проводяться з ініціативи місцевих органів державної влади і управління, обмежують права громадян, порушують принципи права.

З позицій формальної юриспруденції правовий експеримент, як виняток із

законодавства, є неправомірним, тому що не передбачений Конституцією.[1]

Перевірка дійсності та юридичної дії норми ("вища критика") полягає в з'ясуванні юридичної сили правових норм їх обов'язковості. Вибравши правову норму, компетентний орган повинен переконатися в дійсності її тексту, тобто у відповідності текстові оригіналу, встановити правомірність нормативного акта, який містить норму, що застосовується (чи правомочним органом виданий, чи відповідає законові, чи дотриманий порядок прийняття тощо), а також з'ясувати питання дії норми в часі, просторі і щодо кола осіб.

За загальним правилом, застосовуються лише чинні норми права. Правове регулювання чинності закону містить у собі сукупність правил, що визначають час вступу в силу прийнятого закону, механізм введення його в дію, межі чинності закону в часі й просторі, органи, способи й засоби виконання, перелік законів і інших правових актів, що підлягають скасуванню або зміні у зв'язку з прийняттям нового закону, і деякі інші аспекти чинності закону, на які звертається увага в науковій літературі [265, с. 325].

У зв'язку з бурхливим процесом законотворчості в Україні проблема застосування норм права в умовах колізії закону в часі й у просторі стала досить актуальною, оскільки не всі відносини можна перебудувати негайно, цьому заважають економічні, політичні й інші обставини. У низці випадків старі відносини, організовані й закріплені старим законом, після вступу в силу нового закону, що організує і закріплює нові відносини, не можуть цілком і безапеляційно підкоритися новому законові. Отже, вже після набуття чинності нового закону до сформованих при старому законі відносин застосовується старий закон, який втратив силу. Тому на одному відрізку часу відбувається колізія, конфлікт двох законів – старого і нового.

Колізія полягає в тому, що перед особою, яка повинна застосувати закон, або перед громадянином, який хоче з'ясувати свої суб'єктивні права і юридичні

---

[1] Для вдосконалювання системи судочинства, приведення її у відповідність із судово-правовою концепцією були проведені експерименти з введення суду присяжних. У даному випадку законодавець керувався не «буквою» закону, а «духом» і вимогами часу.

обов'язки, виникає питання: яким законом – старим чи новим – варто керуватися. Для кримінального права цим основна проблема не обмежується. В інших галузях права, крім проблеми, який закон застосувати, необхідно також вирішити, як застосувати, тому міра чи ступінь впливу нового закону на сформовані відносини, а також збереження дії закону можуть бути різними.

Французький юрист Руб'є висловив таку думку: оскільки час поділяється на три етапи: минуле, сьогодення і майбутнє, у відповідності з цим і чинність закону в часі, вирішення колізії між старим і новим законами можуть бути таких трьох основних видів [263, с. 56]:

1) зворотна дія (зворотна сила, ретроактивність) нового закону;
2) негайна дія нового закону;
3) переживання (ультраактивність) старого закону.

Ці три види дії закону в часі є різними способами організації переходу від старих відносин до нових. При останньому (ультраактивність) мета досягається найбільш тривалим шляхом, найбільш поступовим, безболісним, перший (ретроактивність) – шлях найбільш швидкий.

Застосування закону зі зворотною силою іноді відбувається дуже болісно в тих випадках, коли це стосується прав громадян. Такі правовідносини характеризуються значною давністю. Як правило, це відносини, пов'язані з власністю, володінням, орендою, шлюбно-сімейні відносини тощо. Без надання законам зворотної сили держава не завжди може активно впливати на ці відносини.

Зворотна сила законів пов'язана з принципом їх застосування. У літературі це питання висвітлюється з позицій незворотності й зворотності законів. Ми досліджуємо це питання з потреб сьогодення: безболісно й водночас швидко перейти до нових відносин, які регулюються старим законодавством.

За цих умов рішенням, яке частково усуне проблему, на нашу думку, є створення законної процедури розгляду колізій шляхом внесення до чинного законодавства нових норм, які б на основі загальних колізійних правил усунули просторові й тимчасові суперечності.

Поряд з проблемою колізії законів, однією із можливих проблем є усвідомленні

того, що в діючому праві не існує конкретної норми, яку б можна було застосувати до певних відносин – прогалини в праві. У правовій науці загальновизнано, що прогалиною у праві варто вважати відсутність у чинному законодавстві нормативних приписів щодо обставин, які знаходяться у сфері правового регулювання і вимагають юридичного впливу [107, с. 17].

Наявність прогалин в праві пояснюється тим, що жоден нормативно-правовий акт, яким би він не був, не може заздалегідь передбачити всього різноманіття явищ суспільного життя, що вимагають особливі способи правового регулювання. Більшість правових систем, визнаючи факт існування прогалин в законодавстві, встановлюють різноманітні механізми вирішення такої проблеми.[1] Перший спосіб поповнення прогалин, наприклад, цивільного законодавства полягає у запозиченні норми з іншої галузі права, яке б мало значення субсидіарного джерела права. Наприклад, у Німеччині субсидіарним джерелом права слугувало римське законодавство. Сьогодні цей спосіб використовується у трансформованому вигляді, оскільки у деяких країнах прогалини у праві усуваються за допомогою порівняльного права. Так, за свідченнями К.Цвайгерта та Х.Кетца практика верховних судів земель ФРН насичена рішеннями, у яких за допомогою порівняльного права усувалися неточності і прогалини в німецькому праві. Найбільш яскравий приклад міститься у рішенні Верховного Федерального суду, в якому розвивається принцип посильного відшкодування шкоди у випадках порушення основних прав людини. Зокрема, суд обмежив компенсацію моральної шкоди випадками особливо тяжкого порушення прав особи. У цій справі Федеральний суд ФРН посилався на швейцарське право, оскільки воно надає правого захисту особи більшого значення, ніж ЦК ФРН [80, с.26].

При прогалинах у праві, тобто при повній відсутності необхідних норм або неповноті існуючих актів, правозастосування допускається не у всіх випадках. У визнанні того або іншого діяння злочинним, у накладенні відповідних видів юридичної відповідальності, а також у деяких інститутах цивільних галузей права правозастосовні дії здійснюються тільки при наявності конкретної норми.

[1] Розділ 7 Цивільного кодексу Швейцарії 1811р., розділ 12 Цивільного кодексу Австрії 1942р., розділ 19 Цивільного кодексу Мексики 1928р.

Правозастосовний процес не може бути порушений, а порушений підлягає припиненню, якщо достовірно встановлено, що юридичне значення даних фактичних обставин законодавець пов'язує з виданням спеціального закону.

У разі, якщо неможливо відмовити від розв'язання справи через відсутність або неповноту закону, правозастосовна діяльність характеризується значною своєрідністю, що полягає, насамперед, відсутності законодавчого припису, який слід застосувати, тобто тієї матеріальної норми, яку б можна було застосувати до наявних фактів.

Як відомо, основними способами вирішення справ в Україні за умови існування прогалини у законодавстві є аналогія закону та аналогія права. Суб'єкти правозастосування ґрунтуються на нормі, що регулює подібні відносини, або визначає правове становище, виходячи з основних засад і змісту законодавства [6, с. 350; 127, с. 76].

У разі застосування аналогії права та аналогії закону постає закономірне питання: як бути, коли у першому випадку (аналогія закону) існують два чи більше закони, які регулюють відносини, подібні до тих, що стали предметом судового розгляду? Критерії подібності суспільних відносин законодавчо не відпрацьовані, а отже, їх конкретний зміст залежить від суб'єктивного бачення правозастосовного суб'єкта, де визначальну роль відіграють вищезазначені внутрішні процеси. У разі ж аналогії права перед правозастосовником постають декілька проблем, пов'язаних із здійсненням вибору. Першою з них є проблема визначення принципів права. Не менш істотною є проблема неможливості самостійного врегулювання суспільних відносин за допомогою принципів права. Крім того цілком реальною є ситуація конфлікту основних принципів чи засад права. Наведені міркування дають ґрунтовні підстави стверджувати про неможливість діяльності правозастосовних органів щодо вирішення правових питань за умови існування прогалин у законодавстві без реалізації такими органами права на розсуд, що в свою чергу, ще раз обґрунтовує визначення розсуду як фактору впливу на правозастосовну діяльність. Такий підхід є загально визнаним як у вітчизняній правовій науці [87, с. 20], так і зарубіжній [286, с.612]. В.Лазарев вважає, що в умовах вирішення справи за аналогією

правозастосовний орган самостійно змушений формулювати відповідні йому правові положення. При цьому такий орган керується загальним змістом і принципами права, конкретними нормами, а також законодавчою політикою та іншими ідеологічними установками – це дає підстави до детального дослідження впливу на правозастосовну діяльність соціально-політичних факторів.

Водночас у законодавстві є низка ситуаційних норм і норм з оціночними поняттями, розгляду яких ми торкалися раніше, які допускають їх конкретизацію в ході правозастосування [139, с. 17].

Зокрема, певну специфіку має процес одержання зразків для експертного дослідження. Оскільки такі дії пов’язані з істотним втручанням у сферу конституційних прав громадян, доцільно внести відповідні доповнення до чинного кримінально-процесуального законодавства України.

Відповідно до ст. 197 Кримінально-процесуального кодексу України обвинуваченому повинно бути роз’яснено його права при призначенні експертизи. При складанні відповідного протоколу мають бути роз’яснені повноваження слідчого щодо одержання зразків для експертного дослідження.

Враховуючи, що одержання зразків для експертного дослідження пов’язане з істотним втручанням у сферу конституційних прав громадян, у разі відмови обвинуваченого (підозрюваного) від відібрання у нього таких зразків, необхідно доповнити ст. 199 Кримінально-процесуального кодексу України частиною 3 в такій редакції: "У разі відмови обвинуваченого (підозрюваного) від відібрання чи вилучення у нього зразків для експертного дослідження їх одержання проводиться за вмотивованим рішенням суду".

Незважаючи на те, що держава не зацікавлена в прогалинах у праві, оскільки в цьому випадку "свобода" розсудливості суб’єкта, що застосовує право, максимально розширюється (особливо у випадку застосування "аналогії права"), що уможливлює негативний вплив різних соціальних детермінантів на зміст правозастосовного рішення, законодавство встановлює умови й порядок використання правової аналогії.

Перевірка правильності тексту правової норми "нижча критика" передбачає

тільки перевірку тексту правових норм. Особливо це необхідно, якщо використовуються машинописні тексти, в яких можуть бути помилки (пропущені слова, розділові знаки тощо). У випадках, якщо врахування таких помилок може змінити зміст правової норми, її текст варто порівняти з офіційним виданням і лише тоді вносити виправлення до робочого тексту. На цій стадії професіоналізм правозастосовника є визначальним фактором.

3) Третя стадія - з'ясування змісту норм права досягається в процесі тлумачення даних норм. Тлумаченням є низка розумових операцій, вчинених правозастосовними суб'єктами з метою з'ясування справжнього змісту.

Методично питання застосування норм права пов'язане з потребою "добудови" права або й зумовлене цією потребою. Трапляються ситуації, коли на певному етапі застосування правової норми існує кілька варіантів її тлумачення, порушується питання про її співвідношення з певними загальними принципами права, або виникає потреба встановити й усунути прогалину в правовому регулюванні. Тобто зростає ймовірність того, що правозастосовний або правоохоронний орган надасть перевагу тому чи іншому варіанту тлумачення і відповідним чином вирішить конкретну справу. Таким чином, наприклад, при застосуванні покарання за невдалий замах на злочин виникла теорія суб'єктивності як пріоритетна позиція правників, на основі якої було розтлумачено відповідну кримінально-правову норму; у такий самий спосіб набрали чинності передбачена кримінальним правом крайня необхідність як виправдувальна обставина й широковідоме в німецькому цивільному праві позитивне порушення умов договору[1], яке стало підставою для висунення вимоги задовольнити претензію, що виникає внаслідок такого порушення.

Поняття права, з огляду на його застосування, призводить до потреби розгляду ще одного методологічного ланцюжка: з одного боку конкретного життєвого випадку, який необхідно врегулювати нормою, з іншою – постає також питання щодо відповідності тлумачення норми особливостям, специфіці цієї ситуації, яку

[1] З липня 2003р. відповідальність за позитивне порушення умов договору (тобто порушення, чітко не передбачене умовами договору, але таке, що спричиняє збитки для однієї із сторін), яке тривалий час базувалося на добудові загальних норм про належне виконання зобов'язання, встановлено в § 280 Цивільного кодексу Німеччини (BGB)

вона має регулювати.

Не можна обмежувати тлумачення з'ясуванням змісту норм, але й не можна зводити його тільки до роз'яснення. Наскільки б не були самостійні і специфічні дані процеси, у їх взаємозв'язку вбачається неподільність об'єктивного і суб'єктивного, діалектичний перехід одного в інше. Об'єктивні форми законодавчої волі повинні бути усвідомлені кожним суб'єктом права, що виявляється в "розумовій діяльності" суб'єкта. Але інтелектуально-вольова робота не являє собою самоціль. Вона, так чи інакше, матеріалізується в діях суб'єкта. У підсумку ми завжди отримуємо уявлення про те, як усвідомив будь-хто норму права, як він її розуміє і якого розуміння очікує від інших [147, с. 66]. Серед усіх суб'єктів права є такі, на яких рівняються в розумінні правових норм, від яких очікують детального тлумачення змісту відповідних нормативних приписів. До них належать нормотворчі органи, деякі виконавчі і, насамперед, ті, на які законом покладений обов'язок роз'яснення правових норм. Діяльність останніх оформляється спеціальними актами офіційного тлумачення. Роз'яснення не може відбуватися без з'ясування даної норми. Але з'ясування не є самоціллю, воно обов'язково виражається в тих чи інших актах. Таким чином, термін "тлумачення права" означає два різних, хоча і взаємозалежних, поняття:

- по-перше, відповідний розумовий процес, спрямований на встановлення змісту (смислу) норм права;
- по-друге, результат даного розумового процесу, виражений у сукупності суджень (пропозицій), що розкривають норми, які тлумачаться.

Об'єктом тлумачення є закони і підзаконні нормативні акти. Важливе значення мають не тільки сформульовані в них норми, а й преамбули актів, інші правові положення, що містяться в них [52].

У літературі висловлюється досить спірна думка, що не кожен закон вимагає тлумачення, а тільки той, який має неточності, суперечності.

Необхідність тлумачення випливає з діалектики співвідношення норми права і ситуації, в якій вона застосовується. Норма права має абстрактний характер, ситуація ж конкретний. Розмаїтість ситуацій породжує різноманітні питання, відповіді на які і

дає тлумачення.

У теорії і на практиці розрізняється два підходи щодо тлумачення: статичний і динамічний. При статичному підході як основна цінність правової діяльності розглядається стабільність і визначеність права, що забороняє коректувати, змінювати зміст закону. При динамічному підході інтерпретатор прагне максимально наблизити закон до життя, у необхідних випадках пристосовуючи і коректуючи його. Предметом тлумачення є історична воля законодавця, виражена в законі (підзаконному акті). Звичайно, режим нехибної законності і нормальний правопорядок виключає поєднання правотворчого процесу і процесу з роз'яснення, тобто вимагає статичного підходу до тлумачення правових норм, та й історія різних держав дає приклади такої практики, коли під виглядом тлумачення проголошувалися нові норми. Але в умовах постійно мінливого законодавства, при наявності в нормативних актах суперечностей і прогалин, необхідно враховувати волю законодавця щодо часу застосування закону, тому що у подальших актах, що тлумачаться, можуть міститися норми, які прямо або побічно змінюють зміст попередніх актів.

Таким чином, діалектика тлумачення повинна виявлятися у всій сукупності існуючих способів і правил тлумачення (мовний, історичний, системний, логічний, функціональний тощо).

Новий Кримінальний кодекс України викликав нові проблеми у правозастосовній практиці, спричинені неточностями у тексті закону. Зокрема, перелік осіб, погрози щодо яких з метою спонукання потерпілого до будь-яких дій, прирівнюється до погроз на адресу самого потерпілого, далекий від однозначності. Без необхідності у статтях КК вживаються чотири за обсягом й колом осіб поняття: "близькі родичі", "родичі", "близькі", "інші особи". При цьому неоднакові терміни вживаються в однотипних складах злочинів, що, безумовно лише породжує плутанину та створює додаткові труднощі при тлумаченні у правозастосовній практиці [92].

Яскраві приклади ускладнень тлумачення під час застосування положень кримінального закону в частині відповідальності за військові злочини у сфері

службової діяльності. Адже вони мають значну специфіку, яка часто не відображена в законі, а може бути з'ясована під час судового тлумачення. Практика застосування ст.426 ККУ, що встановлює відповідальність за бездіяльність військової влади, свідчить про наявність проблем, котрі виникають при кваліфікації даного злочину, а їх неоднакове вирішення призводить до судових помилок. Як приклад наводиться така справа. По справі щодо прапорщика Т. військовий суд Харківського гарнізону, всупереч вимогам ст.286 КПК України, не вжив заходів для об'єктивного встановлення даних про особу винного, зокрема, характеру службових обов'язків, які він виконував за своїм службовим становищем, що мало істотне значення для правильного вирішення питання про визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст.426 КК України, - військової службової особи. Як вбачається з матеріалів справи, прапорщик Т., обіймаючи посаду завідувача сховища, не припинив злочинних дій рядових К., П., та С., які здійснювали крадіжку військового майна (озброєння та боєприпасів) зі сховища військової частини. Незважаючи на наявність у справі доказів того, що Т. не був військовим начальником та не займав постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, суд визнав його винним у вчиненні злочину, передбаченого ст.426 КК України. Суд другої інстанції на вказані порушення закону не відреагував та незаконний вирок залишив без зміни. Враховуючи вищенаведене, військова судова колегія зробила висновок про те, що Т. не був військовою службовою особою і не підлягав кримінальній відповідальності, оскільки щодо довіреного йому майна вказана особа здатна вчинити злочинні дії, характер яких не може вийти за межі привласнення або розтрати цього майна, тобто злочинів, суб'єктом яких не є службова особа. За таких обставин військова судова колегія поставлені судові рішення скасувала, а справу закрила за відсутністю в бездіяльності Т. складу злочину.

Та найчастіше складності на етапі тлумачення виникають при інтерпретації оціночних понять. Зміст оціночних понять безпосередньо розкривається шляхом оцінки обставин конкретного випадку на основі правосвідомості суб'єкта, який застосовує закон [153, с. 96]. При цьому правосвідомість правозастосовника

формується під впливом цілої низки соціальних факторів, що уможливлює перекручування волі законодавця.

У сфері трудового права часто виникають проблеми з тлумаченням поняття "поважні причини", які активно використовуються законодавцем (ст. 36, 28, 39, 40 Кодексу законів про працю України). Нині склалося загальне трактування даного поняття. Наприклад, поважними причинами відсутності на роботі, з погляду суддів, є: хвороба працівника або члена родини, що вимагає догляду; наявний дозвіл адміністрації на відгул; аварія; стихійне лихо; участь у навчальному процесі тощо.

Так, один із судів міста Золочева як поважну причину відсутності на роботі розцінив необхідність робітниці пройти медичне обстеження. Позивачка була направлена до діагностичного центру по вул. Пекарській м. Львова, у зв'язку з чим звернулася до адміністрації з проханням надати їй два дні за рахунок чергової відпустки, але їй було відмовлено. Оскільки в інший час позивачка не могла пройти обстеження (воно проводиться тільки до 15.00), вона не вийшла на роботу, за що і була звільнена за п. 4 ст. 40 Кодексу законів про працю України. Шевченківський суд м. Львова відновив позивачку на роботі, тому що вважав невихід на роботу поважною причиною [190, с. 83].

Але подібне рішення не є загальнообов'язковим. В іншому суді, інший суддя може інтерпретувати цю ситуацію інакше і, керуючись власною правосвідомістю, зробити протилежний висновок.

Малиновський районний суд м. Одеси вироком від 14 травня 2003р. засудив Б. за ст. 128 Кримінального кодексу України на два роки обмеження волі. На підставі ст. 75 цього Кодексу його від відбування покарання звільнено з випробуванням строком на два роки.

Постановлено стягнути з Б. на користь лікарні 261 грн. і на користь потерпілої Г. — на відшкодування матеріальної та моральної шкоди — 6 тис. 946 грн.

Апеляційний суд Одеської області ухвалою від 12 серпня 2003р. залишив вирок без змін.

Б. визнано винним у тому, що він необережно заподіяв Г. тяжкі тілесні ушкодження за таких обставин. 5 серпня 2001р. приблизно о 22 год. 30 хв. між Б., який

керував легковим автомобілем, і Г, який переходив дорогу, виник конфлікт з приводу того, що останній кинув у зазначений автомобіль якийсь предмет. Зупинивши автомобіль, Б. підійшов до Г. і став з'ясовувати причини, з яких той це вчинив. Побачивши, що Г. перебуває в стані алкогольного сп'яніння, Б. намагався піти, проте Г. схопив його рукою за футболку. Б. відштовхнув його, Г. впав на асфальт і внаслідок падіння отримав закриту черепно-мозкову травму, яка, за висновками судово-медичних експертиз, належить до тяжких тілесних ушкоджень як небезпечна для життя в момент заподіяння. Потерпілий був доставлений до лікарні, де 24 серпня 2001р. помер від двосторонньої гнійної пневмонії.

У касаційній скарзі засуджений Б. просив скасувати судові рішення, посилаючись на те, що суд необґрунтовано визнав його винним, оскільки він не штовхав Г., а тільки намагався звільнитися від його захоплення, і потерпілий впав лише тому, що перечепився.

Потерпіла Г.Г. у касаційній скарзі висловила думку про те, що суд необґрунтовано кваліфікував дії Б. за ст. 128 Кримінального кодексу України, оскільки той умисно заподіяв тяжкі тілесні ушкодження її чоловіку, внаслідок яких настала його смерть, а тому просила скасувати вирок та ухвалу.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційних скаргах доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила їх із таких підстав.

Як убачається з матеріалів справи, суд визнав Б. винним у необережному заподіянні Г. тяжких тілесних ушкоджень.

Згідно зі ст. 25 Кримінального кодексу України необережність поділяється на два види: злочинну самовпевненість, за якої особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажно розраховує на їх відвернення, і злочинну недбалість, за якої особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була й могла їх передбачити. Тому, визнаючи особу винною у вчиненні злочину з необережності, суд повинен зазначити у вироку її вид: самовпевненість чи недбалість. Як убачається зі змісту даного вироку, суд не вказав вид необережної вини Б.

Б. у судовому засіданні винним себе не визнав та пояснив, що він не штовхав Г., а лише відбив руку останнього, якою той схопив його за футболку, і Г., зачепившись за свою ногу, впав на асфальт. Спростовуючи ці доводи Б., суд послався на показання свідків Д. і Т., які, на думку суду, підтвердили, що Б. штовхнув Г. Проте зміст вироку не відповідає викладу їх показань у протоколі судового засідання. Посилаючись на показання Т.С., В. і Г.Г. на досудовому слідстві, суд не навів у вироку їх змісту, хоча визнав їх такими, що підтверджують винність Б.

Суд також не дав оцінки висновкам судово-медичних експертиз. Так, згідно з висновком від 30 вересня 2001р. при дослідженні трупа не виявлено ознак, які б свідчили про надання тілу Г. перед падінням прискорювання шляхом удару, поштовху, а згідно з висновком від 28 листопада 2001р. судово-медичних даних, які б дали можливість з'ясувати факт наявності чи відсутності такого прискорювання, не встановлено.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про те, що судове слідство проведено не в повному обсязі, досліджені не всі обставини справи і не всі докази оцінені належним чином.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 травня та ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 12 серпня 2003р. скасувала і направила справу на новий судовий розгляд [226, с. 86–87].

Тому, на нашу думку, в теорії права необхідно розробити єдині правила інтерпретації оціночних понять у процесі правозастосування, які б враховували галузеві особливості такої діяльності, а також дозволяли забезпечити розумне співвідношення законності й суспільної доцільності.

Зміна соціальних умов завжди істотно впливає на тлумачення окремих норм права. У зв'язку з цим особливе значення в процесі застосування права повинне приділятися необхідності правильного історичного і функціонального тлумачення.

При застосуванні історичного способу тлумачення використовують джерела, які перебувають поза межами чинної системи права, а саме: скасовані правові норми,

що регулювали однакові суспільні відносини з нині чинною нормою права; матеріали підготовки й ухвалення норми права; преамбули до нормативних актів, які містять відповідну норму; матеріали, в яких є роз'яснення норми права, що тлумачиться. У результаті дослідження таких джерел робляться порівняльні висновки щодо скасованої норми і чинної, аналізуються історичні обставини і причини ухвалення відповідної норми права, завдання і мета, яких прагне досягти законодавець, тощо [259, с. 333]. Усе це є вихідним етапом історичного тлумачення. Суб'єкт правозастосування використовує ці дані як аргументи для підтвердження або спростування отриманих висновків, які розкривають дійсний зміст норми права, що тлумачиться. У зв'язку з цим важливим є питання про доказову цінність таких аргументів.

Порівняння історичного тлумачення є найефективнішим для розуміння дійсного змісту норм права. Деякі вчені, наприклад І.В. Михайловський, Г.Ф. Шершеневич, узагалі зводили до цього весь зміст історичного способу тлумачення норм права. За історичним способом норми права, що тлумачаться, порівнюються з аналогічними не чинними нормами, які містяться в проекті чи скасованому нормативному акті. Порівняння в процесі історичного тлумачення вже передбачає певні знання про зміст норми права, що аналізується. Дане тлумачення здійснюється в тісній взаємодії з іншими способами з'ясування, які інколи передують використанню цього методу.

Використання порівняльного методу є особливо важливим на перших етапах існування нових норм права. Він допомагає суб'єкту тлумачення звільнитися від старих уявлень про дійсний зміст відповідної норми, чіткіше розмежувати старі і нові норми, закріпити у своїй свідомості зміст чинних норм права. При порівнянні нових і старих норм можна встановити цілі, якими керувався законодавець, ухвалюючи відповідні приписи. Конкретні цілі законодавця можна з'ясувати також шляхом порівняння норми права, що тлумачиться, з її проектом.

Інший "топіковий метод" застосовують при тлумаченні права для знаходження аргументів, що обґрунтовують той чи інший варіант тлумачення, і визначення місця цих аргументів у міркуваннях, за допомогою яких обґрунтовується застосування

норми. Необхідність цього методу виявляється в тих ситуаціях, коли виникає потреба в поступовому пошуку належної норми в різних інститутах або й галузях права – тоді правозастосовник крок за кроком порівнює обставини ситуації, що склалась з юридичним складом тієї чи іншої норми. Він може просуватись від загальнішого до конкретнішого (спершу "надгалузі" – приватне чи публічне право, у межах приватного – сімейне та ін.; і межах публічного – конституційне, адміністративне, і ще конкретніше – транспортне, інформаційне, податкове). Наприкінці такого поступового пошуку в межах тієї чи іншої підгалузі або інституту права буде встановлено той юридичний склад, що відповідає ситуації, яку потрібно врегулювати.

Історичні умови, обставини видання норми права, встановлені в процесі історичного тлумачення, можуть пояснити, чому ухвалена саме ця правова норма, причини її ухвалення, цілі законодавця. Досліджуючи історичні умови й обставини ухвалення норми права, суб’єкт тлумачення може отримати такі висновки: норма права, що тлумачиться, або її частина фактично не діє, оскільки припинили існування суспільні відносини, які нею регулювалися; норма права видана за інших умов, вона суперечить суспільно-політичним обставинам часу її тлумачення, хоча відносини, що регулюються нею, збереглися. Така норма, як правило, суперечить іншим нормам права, в яких закріплені нові умови життя. Історичний спосіб звертає увагу на необхідність відповідного системного тлумачення правових норм; норма права, що тлумачиться, видана за інших умов і не зовсім відповідає завданням та цілям правового регулювання, а тому вимагає пристосування до нових обставин шляхом внесення змін, доповнень, юридичної конкретизації тощо.

Не менш значимим з позицій аналізу обумовленості правозастосування соціально-політичними факторами, на нашу думку, є функціональний спосіб тлумачення, який ґрунтується на знаннях факторів і умов, під час яких функціонує, діє, застосовується норма, яка тлумачиться. При такому тлумаченні використовуються оцінки й аргументи, що належать до сфери політики, правосвідомості, враховуються й інші конкретно-історичні фактори, що існують на момент тлумачення норми права, а іноді й обставини конкретної ситуації.

Роль функціонального способу тлумачення зростає, якщо в практиці тлумачення переважає динамічний підхід, і зменшується, якщо превалює статичний.

Тому, як правильно зазначає С.С. Алексєєв, широке застосування способу, який розглядається, має місце в період становлення системи права, коли продовжують діяти закони, прийняті попереднім режимом [9, с. 136].

Якщо аналізувати якість правозастосування за видами тлумачення, то слід звернути увагу на казуальне та доктринальне (наукове) тлумачення.

Казуальне тлумачення визначається як роз'яснення, обов'язкове лише для конкретного випадку, для даної юридичної справи. У такому випадку інтерпретаційний акт вплітається в зміст правозастосовного акту в якості правової аргументації прийнятого рішення, виражається в посиланнях на конкретні правові норми [68, с.40]. Таке тлумачення найбільш важливе в тих випадках, якщо на думку суб'єкта права, застосування положень законодавства призвело до порушень його конституційних прав, а також роз'яснення суджень щодо певних питань, які містяться в рішеннях та ухвалах колегій Верховного суду України, Вищого Господарського Суду України.

Однією з причин зміни і скасування вироків через неправильну кваліфікацію злочинів, є недостатнє використання наукового (доктринального) тлумачення законів. Суб'єкти правозастосування в сфері правосуддя сьогодні не зацікавленні у використанні такого тлумачення. Часто, навіть, навпаки: уникають через зацікавленість у так званій "кваліфікації із запасом", яка здійснюється завідомо неправильно з метою покриття недостатньої обґрунтованості їхньої позиції щодо правової оцінки злочинного діяння. Висновки спеціалістів в галузі науки кримінального права про наукове (доктринальне) тлумачення закону, при їх належному використанні судом, прокурором, слідчим і особою, яка провадить дізнання, можуть відігравати важливу роль у забезпеченні правильного вирішення кримінальних справ. Очевидно тому, зокрема в Англії, яка має досить розвинуту культуру правосуддя, до джерел кримінального права відносять і доктринальні праці юристів. В той же час практиці відомо багато випадків, коли слідчі, прокурори звертаються до кафедр юридичних вузів, наукових установ, авторитетних вчених з

проханням дати письмовий висновок у кримінальній справі щодо кваліфікації певних діянь. Висновки спеціалістів-криміналістів долучаються до кримінальних справ, на них посилаються для обґрунтування прийнятого рішення. Хоч це і не передбачено законом, але потреба у такого роду безпосередньому сприянні у правозастосовній діяльності в сфері правосуддя існує, і як вважає В.О.Навроцький з часом буде загострюватися [177, с.113].

Отже, інструментарій правової техніки та герменевтики, зокрема тлумачення, поряд з згаданими функціями правозастосування, виконує ще й допоміжну функцію – спрямування розв'язку правових проблем до справедливого, внутрішньо несуперечливого рішення, що здатне захистити інтереси, зачеплені правовим спором, відповідно до їхньої ваги і значення. Відомим є анекдот, у якому римський юрист Бартолус спершу знайшов вирішення конфлікту, що його потрібно було розв'язати, лише після цього звернувся до свого колеги Тигринуса, щоб знайти щось, що підходило б до його обґрунтування, серед численних норм Corpuc Juris. Правозастосування, здійснюване таким чином, має базуватись не на сваволі, а на намаганні знайти рішення, що задовольнятиме насамперед критерії справедливості [269, с.98]. Радбрух переніс цю думку на вибір методів тлумачення: "Тлумачення є результатом самого тлумачення – адже засіб, за допомогою якого розтлумачено правову норму, ми насправді обираємо вже після того, як у творчому доповненні або уточненні тексту правової норми рішення вже знайдене і залишилося його лише обґрунтувати. Таким чином сформоване уявлення керує плином думки правозастосовника [96, с.71]. Відлуння таких міркувань відчувається і в іронії Гете: "При тлумаченні свіжість і пильність важливі! Без тлумачення будуть підстави фальшиві!" [279, с. 65].

Отже, з зазначеного вище, доходимо висновку, про те, що необхідність розширення сфери використання функціонального тлумачення обумовлена сьогодні відставанням законодавства від умов життя суспільства, що розвивається.

Важливою гарантією забезпечення правильної кваліфікації справи, яка розглядається, є знання основних юридичних властивостей та ознак актів офіційного та неофіційного тлумачення, їх врахування в правозастосовній діяльності. З метою

попередження помилок та зловживань при застосуванні, законодавець повинен, на нашу думку, більш детально врегульовувати питання щодо форми викладу інтерпретаційних актів та порядку їх використання в правозастосовній діяльності.

4) Прийняття рішення та його документальне оформлення складають завершальну і водночас основну стадію застосування норм права. Дана стадія полягає у винесенні компетентним органом індивідуально-конкретного державно-владного веління в його документальному закріпленні.

Процес прийняття рішення характеризується цілеспрямованістю розумової діяльності, свободою правозастосовної особи у виборі найоптимальнішого рішення й офіційністю, владністю здійснюваної діяльності. Тому прийняття правозастосовного рішення є цілеспрямованим розумовим (з подальшим оформленням) актом компетентного органу або посадової особи щодо прийняття індивідуально-конкретних правових приписів відповідно до фактичних обставин і положень закону.

Стадія ухвалення рішення має дві сторони: об’єктивну і суб’єктивну.

Об’єктивна сторона передбачає сукупність зв’язків і обставин, що існують поза свідомістю і не залежать від волі правозастосовного суб’єкта (соціально-політичні умови, в яких функціонує правозастосовна система, законодавство, принципи застосування норм права).

Суб’єктивна сторона визначається відображенням об’єктивного у свідомості правозастосовника. У сукупності це дозволяє забезпечити правильність рішення, його обґрунтованість об’єктивними, всебічно перевіреними, необхідними, юридично значимими фактами і відповідність вимогам законності.

У дослідженнях, присвячених аналізу стадій застосування норм права, стадія прийняття рішення звичайно розглядається в рамках "правозастосовного процесу", тобто встановленої форми організаційної діяльності компетентних органів щодо забезпечення реалізації юридичних норм [65; 89; 153].

Залежно від процедури, рівня регламентації правозастосовні процеси підрозділяють на врегульовані і не врегульовані процесуальним законом.

Дійсно, при розгляді простих справ, прийняття рішення є досить простим, інакше відбувається при розгляді складних юридичних питань. У цьому випадку

процес прийняття рішення містить у собі такі елементи: усвідомлення необхідності прийняття рішення, визначення його цілей, юридична кваліфікація, реалізація самого рішення, формулювання індивідуально-конкретних приписів. Існує різна процедура рішень, які узгоджуються з відповідними органами, а слідом відбувається безпосереднє ухвалення рішення. У судовій діяльності, навпаки, не припустимо попереднє обговорення рішення, його узгодження. Стаття 18 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає незалежність судді і підпорядкування тільки законові при прийнятті рішень, а також виключає сторонній вплив на суддів.

Вітчизняне законодавство дозволяє як колегіальний, так і одноособовий порядок прийняття рішень, кожен з яких має свої переваги. Колегіальний порядок, звичайно, є більш демократичним, він виключає суб'єктивістський підхід до справ і сприяє законності, обґрунтованості прийнятих рішень. Але в умовах великої завантаженості правозастосовних органів для підвищення оперативності їх роботи у простих ситуаціях ефективнішим є одноособове прийняття рішень. Важливе місце у правозастосовному процесі приділяється кваліфікації. Кваліфікація належить до стадії прийняття рішення і його документального оформлення і полягає в прийнятті рішення про те, яка власне норма передбачає дані фактичні обставини, а також у закріпленні цього рішення в юридичному акті правозастосовного органу. Але кваліфікація не збігається цілком з останньою стадією застосування норм права. Ця стадія не вичерпується кваліфікацією. Наприклад, для застосування кримінально-правової норми необхідно вирішити питання не тільки про наявність у діях обвинувачуваного відповідного складу злочину, а й про можливість і необхідність застосування покарання або про настання правових наслідків.

На стадії прийняття та ухвалення рішення, необхідно враховувати принцип та вимогу справедливості. Наприклад, ще Аврелій Августин доводив, що союз людей тільки тоді базується на праві, коли він співвідноситься із справедливістю [279, с.173].

Цілком зрозуміло, що право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, який потрібно для того, аби вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені в порядку, відповідному значущості; ті, хто вчиняє

карані діяння, отримували за них відповідні покарання, тобто, щоб при вирішенні конфліктів, які виникають у суспільстві, панувала справедливість. Такі вимоги висловлюються і підтримуються суспільством, незважаючи на те, що адміністративне або судове рішення, ухвалене від імені суспільства, інколи є вкрай несправедливим, а той чи інший закон такі питання навіть і не намагається вирішити ("пенсійний" скандал оголив чимало проблем в українському законодавстві) [189].

Право, безперечно, має оптимально задовольняти суспільні інтереси. Але результатом правозастосування не може бути просто "рівнодійний вектор", тобто різниця між інтересами протилежного спрямування [231], – потрібне їх справедливе впорядкування, визначення більш і менш важливих серед них та зважене вирішення, саме це, на нашу думку зумовлює важливе значення принципу справедливості. Водночас у загальному формулюванні норми можуть бути враховані не всі суттєві обставини тієї чи іншої справи, тому в конкретному випадку її застосування може мати місце несправедливе вирішення справи [231]. Розглядаючи поняття справедливість і правопевність, спостерігаємо, що вони можуть бути суперечні у тому разі, коли, наприклад, рішення є правильним формально, але не матеріально (наприклад, суд прийняв справу до провадження, виконав усі необхідні процесуальні вимоги, але ухвалив помилкове або й умисно неправильне рішення). У цьому разі, залежно від обставин, важливішою може виявитись або справедливість, або певність. Однак, незважаючи на всі зазначені вище застереження, можна стверджувати, що право покликане справедливо вирішувати конфлікти в людському співіснуванні.

Цей висновок є очевидним на ранніх етапах історії юриспруденції (у "Соломонових" рішеннях, у вироках "Кадіїв" – верховних жерців, особливо у прецедентному праві римських преторів та англосаксонському, що існує і діє донині). Сформовані на основі цих рішень і скореговані подальшою практикою загальні принципи права мали за мету справедливе вирішення соціальних конфліктів [231].

Та навіть тоді, коли суддя чи посадова особа, приймаючи рішення по конкретній справі, посилається на справедливість, не слід забувати, що вона "…завжди являє собою лише ідеологізований, піднесений до небес вираз існуючих

економічних відносин або з їх консервативного, або з їх революційного боку" [139, с. 237], відтворений суспільною свідомістю.

Досліджуючи цю проблему, слід зважати на одну умову: якщо законодавець законом вирішив ті чи інші питання права і юридичний склад відповідної норми можна одночасно й безсумнівно розтлумачити, то визначені в нормі критерії вирішення питання та наслідки цього вирішення – дії чи бездіяльність – є обов'язковими для того, хто застосовує цю норму. Отже, законодавець таким чином сам вирішив, що вважати справедливим, а що ні. Таке самообмеження догматики правозастосування відповідає принципу поділу влади й одночасно слугує конституційним засадам рівності та принципу правопевності.

Таким чином, в умовах необхідності підвищення гнучкості механізму здійснення права, відмова від жорсткого регулювання суспільних відносин, трактування правозастосування як форми забезпечення реалізації права дозволить посилити роль правозастосовної діяльності в суспільстві й забезпечити можливість ефективного та обґрунтованого врахування тому, хто застосовує право, соціальних факторів і принципів правової політики. Адже, правозастосовник має бути переконаний, що прийняте ним рішення відповідає принципам моралі, загальнолюдським цінностям.

Поряд із справедливістю, важливою вимогою, принципом акта є об'єктивність. Рішення, яке виноситься в процесі правозастосування, має бути винесеним на підставі критеріїв, що не залежать від волі правозастосовників, тобто прийматись тільки на підставі норм права і конкретних фактів. Об'єкт пізнання, правова реальність існує незалежно від того, хто пізнає, той і має бути об'єктивним (суддя, прокурор, слідчий) [280, с.14]. Але це практично неможливо. Будь-яке пізнання, в тому числі і юридичне, виступає як форма суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності. Наприклад, те, що вчинив злодій і що розглядається судом, суб'єктивне в тому розумінні, що воно є вчинком, змістом якого є відношення злочинця до суспільства, жертви злочину і діючих законів.

Не слід ототожнювати суб'єктивне з суб'єктивізмом, що виражається в перекручуванні фактів, відданні переваги одних фактів іншим, ігноруючи їх істотне

значення для справи, волюнтаристській правовій кваліфікації фактичних складів. Слід зазначити, що суб'єктивізм є однією з причин помилок у правозастосуванні, слідчих та судових помилок, необґрунтованих юридичних претензій і кваліфікації [242, с. 15].

Поряд з вищезазначеними вимогами, важливу роль відіграє вимога ефективності рішень. Ефективним є рішення, якщо всі його цілі, завдання виконано з найменшими збитками для різноманітних соціальних цінностей, з найменшими економічними витратами у найкоротший термін [141, с.98].

Перш ніж розпочати розгляд вимог, яким повинен відповідати зміст правозастосовного акта, слід відзначити ту обставину, що його зміст завжди є владне, індивідуальне веління, яке виходить від компетентного правозастосовника відносно конкретизації правого стану учасників юридичного процесу, що приймає певну форму. Тому, до числа вимог, що ставляться до змісту правозастосовних актів, можна віднести наступні: компетентність - тобто здійсненим уповноваженими на те органами, посадовими особами; здійсненим у відповідності з приписами норм права; служити одним із засобів виконання організуючої творчої діяльності держави. Доцільно до цього переліку додати вимоги конкретності, чіткості, ясності, що в кінцевому результаті забезпечить правозастосовному акту доступність тим, кому він адресований і кому стає відомий. Вимоги, що ставляться до правозастосовних актів, можна розглядати і з точки зору їх інформаційного призначення, оскільки в кожному з них закладена певного роду дескриптивна інформація, яка має, як правило, спрямований, вольовий характер.

Як усякий предмет, будь-яке явище в природі та суспільстві має свої зміст та форму, так і правозастосовним актам, здатним владно впорядковувати суспільні відносини, притаманні свої зміст та форма. Зміст є головним, проявляє сутність актів застосування, а форма – спосіб буття змісту, організація. В юридичній літературі існує ряд праць, в яких автори досліджують зміст та форму правозастосовних актів [70, с. 154-157] пов'язуючи часом теоретичний інтерес до змісту останніх з питанням про природу та юридичні наслідки індивідуальних державно-владних приписів [9, с.300].

Так, наприклад, на думку Ф.А.Григор'єва, слід розмежовувати фактичний, вольовий та юридичний зміст правозастосовних актів [70, с.155]. Включаючи до фактичного змісту цих актів окрім осіб, що здійснюють застосування права, фактичні життєві обставини, що викликають цей акт, спосіб здійснення правозастосовних актів – письмово, усно, шляхом конклюдентних дій, а також адресатів акта й ті фактичні зміни в реальній дійсності, які виникають внаслідок акту; в юридичний зміст актів застосування автор включає норми права, які застосовуються; компетенцію правозастосовників; правомірність мети і юридичні наслідки; правосуб'єктність особи, до якої застосовується норма права, тощо. Елементами вольового змісту є: воля особи, що здійснює акт застосування; державна воля, яка проявлена у нормі права, що застосовується; а також воля особи, до якої застосовується норма права та направленість волі на досягнення певних наслідків. Категорія "форма", на думку автора, може також вживатися в декількох аспектах. Так, вказуючи на форму як на структуру змісту, спосіб зв'язку елементів, які входять до змісту правозастосовного акта та форму, як спосіб буття цього змісту, як закономірність цього явища, автор пише, що форма дає уявлення не тільки про внутрішню побудову його змісту, але й про реквізити. При цьому різниця форм обумовлюється різноманіттям способів проявлення та закріплення волі органів держави та посадових осіб, що містяться в правозастосовних актах.

В.В.Лазарев для правильного та всебічного розуміння правозастосовного акта, його сутності та змісту пропонує ввести таку категорію, як "склад правозастосовного акта", яка відображає на його думку, правозастосування в більш повному та завершеному вигляді. При цьому до складу правозастосовного акта автор пропонує включати наступні елементи: суб'єкт – акта, об'єкт – акта, зміст правозастосовного акта й адресата – акта. Змістом правозастосовного акта, на його думку, є веління суб'єкта правозастосування, відносно правового стану цілком визначених суб'єктів. Характеризуючи в свою чергу зміст через категорію принципів, автор вважає можливим під сутністю актів застосування розуміти індивідуалізоване конкретне веління, яке знімає перешкоди (надає допомогу) в реалізації правової норми певними суб'єктами.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.

За допомогою методів термінологічного аналізу дали визначення терміну "правозастосовна діяльність". Дійшли висновку, що вона є специфічним різновидом соціальної діяльності, наділена соціально-правовою та юридичною природою, має соціально-політичну сутність. У зв'язку з цим, керуючись логічним прийомом аналізу, виокремили з системи існуючих в суспільстві факторів, ті, що впливають на правозастосовну діяльність, як соціально-політичні явища та процеси, що обумовлюють характер і спрямованість правозастосовної діяльності.

Описуючи співвідношення реалізації та застосування права визначили:

- особливість правозастосовної діяльності, яка полягає у збалансуванні волі, завдань держави, що містяться в нормах права, з потребами та інтересами громадян, згідно яких ці норми застосовуються;

- що система норм права впливає на правозастосовну діяльність таким чином, що зміст законів визначає випадки необхідності правозастосування та його межі;

- основне завдання оціночної діяльності при правозастосуванні, яке полягає у встановленні відповідності між соціальним значенням конкретних дій учасників правових відносин і правотворчою оцінкою дій, передбачених правовою нормою;

- мету оціночної діяльності, яка полягає у формуванні певного відношення правозастосовника до оцінюваних дій і прийняття ним акта, який стимулював би або, навпаки, гальмував правові відносини;

- за допомогою статистичного методу виявили, що на якість пізнання, як онтологічного, так і аксіологічного впливає 1) специфіка (наявність норм з формально визначеними та відносно визначеними – оціночними поняттями) норм різних галузей права, які застосовуються в залежності від виду практики, 2) свідомість і воля правозастосовника, які є безпосереднім предметом впливу законодавства і всієї правової системи, 3) правові установки, що сформувались внаслідок існуючої в суспільстві правової культури і правової ідеології, 4) соціально-економічний стан в державі; 5) оцінки інших правозастосовних суб'єктів, вказівка вищого органу, необхідність врахування колективних інтересів, громадська думка, 6) професіоналізм, психологічні якості суб'єкта правозастосування. Виявити це стало

можливим, використовуючи принцип субординації, описаний в першому розділі.

Визначили, що під впливом зміни пріоритетів державної політики в різних суспільних сферах, а також економічного фактору звужується сфера державного нормативного контролю, публічний характер правозастосовної діяльності знижується, внаслідок чого можлива поява нетипових ситуацій у правозастосовній діяльності (зокрема, з'являються нетипові суб'єкти приватного характеру – громадяни). Обґрунтували суттєве значення міжнародного впливу, що полягає у впровадженні в національне законодавство нових соціально-політичних інститутів, внаслідок функціонування яких змінюється правозастосовна діяльність. За допомогою функціонального методу виокремили функції притаманні правозастосовній діяльності.

Переосмислення деяких положень традиційної концепції застосування норм права за сучасних соціальних умов доводить необхідність створення належної процесуальної форми не тільки для судової моделі правозастосування.

Визначити правозастосування в аспекті управління державою видалось можливим, як засіб самоорганізації державної системи, а щодо упорядкування конкретних суспільних відносин – як засіб впливу компетентних органів на інших осіб з метою організації їх поведінки й діяльності.

Аналізуючи підходи до розуміння явища правозастосовної діяльності, виявили ряд факторів: система норм права, стан правосвідомості та законності, наявність суспільної, громадської думки, внутрішні психічні процеси суб'єкта правозастосування. Керівними при цьому стали соціологічний та системний методи, підходи соціальної психології та психологічний.

Описуючи стадії правозастосовної діяльності, змогли прослідкувати дію факторів на кожній із стадій. Це дало можливість виділити такі фактори: економічний, історичний, екологічний, система норм права, норми моралі громадська думка, професіоналізм та внутрішні процеси правозастосовника, зокрема – правосвідомість, правова культура, розсуд, професіоналізм. Аналізуючи дію факторів на стадіях правозастосування, керуючись логічним прийомом синтезу особливу увагу звернули на правозастосовний акт. Метод тлумачення став базовим на

стадії з’ясування змісту правової норми.

Поряд з визначенням ряду факторів, розглянули вимоги та принципи, що мають виконуватись на стадіях до правозастосовної діяльності – це стало можливим використовуючи логічний прийом дедукції. Дійшли висновку, що безперечні вимоги є метою гармонійного співвідношення індивідуальних та суспільних інтересів, підставою правозастосовної діяльності, у стислому вигляді відображають її сутність; надають названому процесу логічності, послідовності та збалансованості, без вказівки на конкретні права та обов’язки, виступають в якості загального масштабу поведінки.

Перелік запропонований В.В.Лазаревим, який ми описували в першому розділі, необхідно доповнити екологічним, демографічним фактором, необхідністю врахування історичних умов, громадської думки. До внутрішніх факторів варто додати, перш за все, особистісні фактори, які характеризують особливості психічних процесів правозастосовника (відчуття, сприйняття, емоції, пам’ять, мислення, воля), специфіку поглядів, характер тощо.

Крім того, окремо слід відзначити важливу роль інформаційного фактора. Інформація виступає сполучною ланкою між "зовнішнім" і "внутрішнім". Відсутність об’єктивної інформації про зовнішні фактори має велике значення в системі факторів, що впливають на правозастосовну діяльність.

За допомогою системного методу, принципу цілісності, всебічності, системотворних відносин розглянули явище правозастосовної діяльності, як множину взаємопов’язаних частин – норм права, владної та управлінської діяльності, суб’єктів правозастосування, актів правозастосування; визначили зв’язки між стадіями, що забезпечують цілісність всієї правозастосовної діяльності та виявити фактори, які впливають на кожну з цих частин.

Використання формально-юридичного методу дало змогу встановити ознаки, виробити поняття правозастосовної діяльності, проаналізувати правозастосовну практику.

Розділ 3. Особливості впливу соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність.

3.1. Класифікація соціально-політичних факторів та їх значення для правозастосовної діяльності.

Аналіз літератури показав, що питання факторів, які впливають на правозастосовну діяльність, є малодослідженим. Вивчаються відокремлено й безсистемно економічні, політичні, організаційні фактори, але майже немає інформації про ступінь їхнього впливу на результат, про розмежування факторів за критеріями їхнього соціального значення.

У зв'язку з цим, важливим кроком в процесі пізнання впливу факторів, на нашу думку, є здійснення видової класифікації, що допоможе дослідити вплив окремо кожного з факторів

Однак, проведення класифікації має здійснюватись за певними правилами. На думку С.С.Розової, "доброю" класифікацією вважається та, яка об'єднує в межах одного класу об'єкти, максимально схожі один на одного за суттєвими ознаками, разом з тим має бути сталою та гнучкою, щоб зберігатися в умовах появи нових об'єктів [229, с.110-129].

Ключовим моментом у побудові класифікації є вибір критерію, за яким здійснюється розподіл.

Загальновизнаним є підхід, згаданий нами в другому розділі, згідно з яким з філософських позицій прийнято розрізняти три основні сфери життєдіяльності суспільства: політичну, економічну та духовну.

Отже, одним із критеріїв класифікації соціально-політичних факторів впливу на правозастосовну діяльність пропонується виділити критерій сфери здійснення життєдіяльності суспільства. Корисним є використання цього критерію для того, щоб показати відмінності здійснення впливу факторів на правозастосовну діяльність у зв'язку з особливостями змісту та об'єктів правових відносин, що складаються в тій чи іншій соціальній сфері. Поряд з цим критерієм, можна використати також класифікацію за критерієм рівня прояву соціально-політичних факторів.

Отже, видається можливим класифікувати соціально-політичні фактори, які впливають на правозастосовну діяльність в залежності від сфери життєдіяльності суспільства та в залежності від рівня їх прояву на такі: політичні, економічні, духовні.

Однак, як показує розгляд факторів, які впливають на правозастосовну діяльність під час стадій, такої класифікації є недостатньо. Адже, при аналізі правозастосовної діяльності, необхідно враховувати умови її здійснення: роль соціального середовища, системи ресурсних, кадрових, інформаційних, технічних умов, фінансове забезпечення [220, с.127-131]. Це робить можливим визначити наступний критерій класифікації соціально-політичних факторів – за умовами здійснення правозастосовної діяльності на неї впливають такі фактори: економічні, історичні, демографічні, політичні, екологічні, ідеологічні, природні (біологічні), психологічні. організаційні, правові. Весь цей складний механізм матеріально-правових, процесуальних, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин утворює правозастосовну діяльність [239].

Торкаючись питання структури правозастосовної діяльності, можна виділити її елементи: норму права, за її відсутності - принципи права та суб'єкта правозастосування. З огляду на це, можна класифікувати фактори за критерієм – в залежності від впливу на елементи правозастосовної діяльності, на ті, що впливають на систему норм права (систему законодавства) та ті, що впливають на особу правозастосовника.

Існує підхід до класифікації поділу відповідно до елементів механізму дії права. З цієї точки зору умови застосування норми права будуть належати, по-перше, до самої норми; по-друге, до діяльності правозастосовних органів і їх посадових осіб; по-третє, до особливостей правосвідомості й поведінки громадян, які дотримуються або порушують вимоги правової норми.

Останнім часом у науці сформувався підхід щодо класифікації факторів, які впливають на норми права, пов'язаний з виділенням у зовнішньому середовищі, в якому діє право, основних об'єктивних і суб'єктивних властивостей, явищ і процесів, у взаємодії з якими правова норма застосовується. Насамперед йдеться про такі

умови: а) макросоціальні (реальні можливості суспільства, стан суспільної свідомості тощо); б) умови, які пов'язані з функціонуванням політичної і правової системи; в) мікросоціальні умови (невеликі групи, трудові колективи тощо); г) особистісні умови суб'єкта, який реалізує право.

Так комплексний розгляд соціально-політичних факторів, на нашу думку, можливий за умови об'єднання вищезазначених класифікацій за критерієм виду впливу цих факторів. Як показують дослідження в другому розділі, вплив факторів може бути зовнішній та внутрішній.

Отже, фактори, які відносяться до політичної, економічної, духовної сфери життєдіяльності суспільства, історичні, демографічні, екологічні, природні (біологічні), організаційні, правові фактори, які існують об'єктивно, не залежно від волі суб'єкта правозастосування – є факторами зовнішнього впливу на правозастосовну діяльність.

Варто врахувати, що в дійсності завжди існує динамічна суперечність "зовнішнього" і "внутрішнього" та взаємний перехід одного в інше. Зовнішні причини, таким чином, діють через внутрішні умови. Але внутрішні причини діють на зовнішній "матеріал", який формується в результаті внутрішніх впливів. Існуюче в соціальній психології поняття інтеріоризації докладно описує цей процес. Термін інтеріоризації позначає процес формування внутрішніх структур психіки через засвоєння структур зовнішньої соціальної діяльності. В процесі інтеріоризації відбувається перенесення суспільних уявлень у свідомість окремої людини. Поступово ці уявлення розвиваються, закріплюються в цінностях та установках і визначають моделі поведінки виходячи вже з внутрішнього у зовнішній план [112, с.174].

Це робить можливим виділити психологічні фактори, до яких відносимо особистісні процеси суб'єкта правозастосування, як фактори внутрішнього впливу на правозастосовну діяльність.

Отже, за об'єднаною класифікацією впливу на правозастосовну діяльність, необхідно конкретизувати та розмежувати соціально-політичні фактори, які ми виявили в другому розділі.

Таким чином, до факторів зовнішнього впливу належать:

-державна політика, яка містить в собі систему норм права (систему законодавства) як окремий фактор, а також охоплює політичну систему, політичні процеси, стан політичної свідомості в країні, ступінь демократичності владних інститутів держави; політичні традиції – це політична сфера;

-економічний стан в країні, який відповідає за ефективність законодавства, рівень матеріальної залежності, аксіологічні орієнтації суб'єкта правозастосування, якість матеріально-технічного забезпечення – це економічна сфера;

-культура суспільства, правова культура, норми моралі – це духовна сфера;

-правова свідомість (правова ідеологія та правова психологія) – це правові фактори;

-наявність громадської думки;

-екологічний стан в країні;

-історичні умови;

-демографічні умови.

Доцільно також додати до цього переліку науково-технічний прогрес, швидше як допоміжний фактор зовнішнього впливу.

Фактори внутрішнього впливу містять:

- правову культуру, моральність правозастосовника;

-правову свідомість (правову ідеологія та правову психологію) правозастосовника;

-природні, біологічні потреби правозастосовника;

-розсуд правозастосовника;

-професіоналізм правозастосовника;

-правові очікування та настрої правозастосовника.

Як фактор, що пов'язує зовнішній та внутрішній вплив, виділяємо інформаційний фактор.

Отже, за результатом проведення класифікацій факторів правозастосовної діяльності можна зробити певні висновки. Класифікація як процес є необхідним та ефективним етапом і напрямом пізнавальної діяльності, під час якого здійснюється

різноаспектна характеристика факторів, що вивчаються шляхом виявлення в них рис схожості, відмінності, а також шляхом поділу на групи.

У зв’язку з розглянутими питаннями щодо специфіки правозастосовної діяльності, аналізуючи запропоновані нами класифікації, прийшли до висновку, що соціально-політичні фактори присутні на всіх стадіях правозастосовного процесу. Їхній вплив може бути зовнішній і внутрішній, здійснюється безпосередньо як на норму, систему законодавства, так і на самого суб’єкта правозастосування. Отже, вся сукупність соціально-політичних факторів може впливати на правозастосовну діяльність як позитивно, так і негативно, внаслідок чого змінюється рівень ефективності правозастосовної діяльності, що важливо для якості механізму правового регулювання суспільними відносинами та держави в цілому.

Адже, стан законності та правопорядку в країні, характер діючої в державі правової системи, необхідно оцінювати крізь призму того, як закони впроваджуються в життя. Право залежить від реальності - діє саме так, як його реалізують, наскільки його дотримуються і виконують. Про чинне в цьому сенсі право йдеться тоді, коли його норми справді мотивують поведінку суспільства та його членів, коли їх дотримуються і коли виконання їх іншою особою можна досягти засобами права. Важливий процес здійснення права і його результат, а також хто і за допомогою яких методів організовує втілення принципів норм права у реальні суспільні відносини, в залежності від яких факторів визначається індивідуальна міра можливої та належної поведінки суб’єктів, а також якими засобами забезпечується захист суб’єктивних прав та виконання юридичних обов’язків. Норми поведінки будуть лише тоді "дійсним правом", коли справді слугуватимуть орієнтиром поведінки для членів суспільства, тобто ефективність правового регулювання визначається не тільки прийняттям досконалого законодавства, а і його фактичним, раціонально організованим процесом застосуванням, – саме це характеризує застосування права, як юридичну діяльність. Адже, як було зазначено на титульній сторінці одного з найважливішого та найвпливовішого твору з юриспруденції - "Jus est ars boni et aegui" (Право – мистецтво добропорядності і вміння віддати кожному належне). Право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, який потрібен

для того, щоб вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені в порядку, відповідному до їх ваги і значення, що можливо при ефективному здійсненні правозастосовної діяльності, з врахуванням позитивного та негативного впливу вищезазначених факторів.

Той, хто застосовує норми права як суб'єкт механізму правореалізації, більш оперативний, ніж законодавець, і безпосередньо стикається в повсякденній діяльності з багатьма проблемними ситуаціями, а тому від ефективності правозастосовної діяльності, обґрунтованого врахування правових принципів і принципів правової політики залежить ефективність реалізації права в цілому.

Правозастосування – одна з можливих частин механізму забезпечення правореалізації, яка дозволяє зменшити суворість загальнонормативного регулювання й забезпечити чітке врахування суспільних потреб, які виникають, і доведення їх до законодавця. В умовах широкомасштабної правової і суспільної реформи посилення впливу сукупності соціально-політичних факторів з метою упорядкування суспільних відносин набуває особливо гострого соціального значення.

3.2. Фактори зовнішнього впливу на правозастосовну діяльність.

Оцінюючи вплив факторів в сфері політики, можна стверджувати, що вони пронизують механізм правозастосування та поведінку правозастосовника в тій мірі, в якій вони наділені політичними ідеями, принципами. Для детальнішого дослідження впливу на правозастосовну діяльність, на нашу думку, необхідно розглянути процес застосування норм права, крізь призму політичних реалій, які відбуваються в нашій державі.

Як правило, правозастосування стає засобом вирішення політичних конфліктів. Державні органи й окремі посадові особи намагаються використати правозастосування в політичній боротьбі, що має місце як на державному, так і регіональному рівнях.

Яскравим прикладом з цього приводу є звільнення з посади Генерального прокурора України С. Піскуна в жовтні 2005р. Інша ситуація, яку можна навести як приклад взаємозв'язку політики і правозастосування, описана пресою – це події, які відбувались навколо Козлівського цегляного комбінату (КЦК) Тернопільської області [173].

У 2000 році виконавчим директором комбінату (процедура банкрутства була ініційована у 1999р.) став М. Пиріг. Голова облдержадміністрації Тернопільської області В. Олійник в результаті політичної боротьби з керівником Тернопільського комбайнового заводу А. Білим, який був у дружніх стосунках з М. Пирогом, взяв під свій контроль діяльність КЦК. З цього моменту почалася процедура відсторонення М. Пирога від посади. Таким чином, у політичні баталії були втягнуті органи влади. У листопаді 2001р. рішенням Вищого арбітражного суду М. Пирога було усунуто з посади. 21 вересня 2001р. Тернопільський арбітражний суд визнав законною мирову угоду КЦК з кредиторами. У КЦК нараховується 80 кредиторів, проте мирова угода була підписана лише з тридцятьма. Уже через три дні Тернопільський арбітражний суд, розглянувши заяву декількох компаній, прийняв постанову, яка зобов'язала М. Пирога (чиї повноваження виконавчого директора КЦК підтвердить Вищий арбітражний суд) передати всю документацію і печатку В.Охріменку, який був призначений генеральним директором Козлівського комбінату.

Суд зазначену заяву розглядав за відсутності не лише осіб, які брали участь у справі про банкрутство, а й безпосередньо заявників, при цьому не була врахована низка обставин по справі, що порушує право на судовий захист, принципи рівності перед законом і судом, змагальності, гласності. Призначення В.Охріменка керівником КЦК у той же день було оскаржене одним з акціонерів комбінату в Тернопільському міському суді. Через деякий час Тернопільський обласний суд підтвердив необґрунтованість цього призначення. 7 жовтня Тернопільський суд виносить нову постанову щодо покладення повноважень керівника КЦК на М. Пирога. Крім цього, Тернопільський арбітражний суд виносить постанову про заборону органам влади й управління внутрішніх справ області перешкоджати в цьому.

Суд фактично сформував виконавчий орган акціонерного товариства, хоча у випадку припинення справ про банкрутство, припиняється і діяльність суду щодо регулювання діяльності підприємства-боржника. А розв’язком цієї справи, стало порушення 13 вересня прокуратури Тернопільської області кримінальної справи проти М. Пирога, мотивуючи службову недбалість.

Політичний фактор присутній в усіх сферах суспільного життя і досить часто призводить не до позитивного результату, а до порушення законності в застосуванні права. Так, багато рішень органів влади (у тому числі судових, а також вищих) приймаються в розріз із законністю, через політичну необхідність.

Саме на стадії застосування норм права гостро виявляється негативний вплив суспільних криз, проблем і суперечностей, а прийняття незаконних рішень зазвичай намагаються виправдати (замаскувати) політичною ситуацією.

Політизація боротьби зі злочинністю в сучасному суспільстві також призводить як до підвищення ефективності правозастосовних рішень, так і до порушення прав громадян і правозастосовним помилкам.

Так, рішення Конституційного Суду України від 2 липня 1999р. № 11-П "У справі про перевірку конституційності пункту "б" частини першої статті 1 Постанови Автономної Республіки Крим від 20 січня 1998р. "Про тимчасові надзвичайні заходи по боротьбі зі злочинністю" у зв’язку зі скаргою громадянина К. Хайрова пункт "б"

частини першої ст. 1 зазначеної Постанови визнана як така, що не відповідає Конституції України [226, с. 734–743]. Даним пунктом зазначеної Постанови ГУ МВС України в Автономній Республіці Крим було надане право затримання в адміністративному порядку за узгодженням із прокурором членів організованих злочинних груп терміном до 30 діб. 30 грудня 1996р. до Постанови було внесено зміни, відповідно до яких ГУ МВС України в АР Крим надано право затримання осіб, причетних до діяльності організованих злочинних угруповань. Така міра, яка випливає з преамбули і частини першої ст. 1 Постанови, була передбачена з метою посилення боротьби зі злочинністю, попередження і припинення злочинних проявів, у тому числі пов'язаних з діяльністю організованих злочинних груп. Вона підлягала застосуванню саме до членів організованих злочинних груп (осіб, причетних до діяльності організованих злочинних груп). За предметом регулювання, положення Постанови (що є суперечливим) належить до сфери кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства. Водночас положення Постанови, що є спірним, дозволяє, використовуючи засоби і докази, не передбачені Конституцією України, встановлювати належність особи до організованої злочинної групи (причетність до її діяльності), тобто фактично визнавати особу злочинцем і застосовувати до нього примусовий захід у вигляді затримання в адміністративному порядку до 30 діб. За ст. 62 (ч. 1) Конституції України, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і обвинувальним вироком суду. Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ч. 1); арешт, утримання під вартою допускаються тільки за вмотивованим рішенням суду; затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (ч. 2). Положення Постанови, яке передбачає право Міністерства внутрішніх справ республіки здійснити за узгодженням із прокурором затримання в адміністративному порядку до 30 діб членів організованих злочинних груп (осіб, причетних до діяльності організованих злочинних груп), суперечить, таким чином, статті Конституції України.

Передбачений пунктом "б" частини першої ст. 1 зазначеної Постанови захід має назву затримання в адміністративному порядку, тобто є заходом адміністративно-правового характеру. Проте зі змісту Постанови випливає, що цей захід не розрахований на застосування як такого, а спрямований на боротьбу зі злочинністю, припинення злочинних проявів.

Врегулювавши відносини, характер яких припускає їх регламентацію в рамках кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства, правотворчий орган Автономної Республіки Крим зазіхнув у даному випадку на компетенцію вищого представницького органу держави (Верховну Раду України).

На жаль, сьогодні очевидний факт проникнення криміналу у владу і політику.

Прокуратурою Тернопільської області розслідувана й передана до суду "кримінальна політична справа" про діяльність злочинного угруповання, яке очолював Олександр Морозов – відомий підприємець, у 1996р. був обраний депутатом обласної ради, в 1997р. за обвинуваченням у здійсненні низки особливо тяжких злочинів позбавлений депутатської недоторканності та запроваджений до слідчого ізолятора. Починаючи з 1993 року, Морозовим були створені два збройні злочинні угруповання, що потім об’єдналися в співтовариство, на рахунку якого: убивство колишнього генерального директора ТОВ "Козак" Подгаєцького, з метою встановлення контролю за обігом грошових коштів цього підприємства; убивство конкурента по бізнесу підприємця Михальченка та члена свого угруповання Лупенкова, які посягнули на єдиновладдя Морозова; вчинене з особливою жорстокістю групове зґвалтування неповнолітньої дівчини в лісі; розбійний напад на касира підприємства "Електричні мережі" з викраденням величезної суми грошей. Загалом матеріали кримінальної справи склали 40 томів, обвинувальний висновок – 3 томи. Як вважає прокуратура, організувати злочинну діяльність з подібним розмахом Морозову дозволило заступництво владних структур м. Тернополя у тому числі мера міста. Лише тоді, коли він висунув свою кандидатуру на посаду мера Тернополя, у його відносинах із владою почалися непорозуміння.

Проте. є свідчення, що на роботу слідства чинився постійний тиск із

залученням депутатів Верховної Ради. Запити на адресу обласної та Генеральної прокуратур направляли депутати обласної ради. Були і спроби втрутитися в хід слідства з боку деяких Тернопільських чиновників [155].

Іншим прикладом, що засвідчує наявність проблемних ситуацій правозастосовної діяльності в політичній сфері є недосконалість законодавства, що регулює політичні процеси і відносини.

Одним з небагатьох винятків політичних прав, які ще досі потребують свого законодавчого врегулювання в Україні, є право на мітинги, мирні збори і демонстрації. Серед міжнародних нормативно-правових актів воно закріплюється ст.11 Європейської конвенції основних прав свобод людини та ст.21 Міжнародного пакту про громадянські політичні права [22, с. 43]. В Конституції України це право закріплюється у ст.39: "Громадяни України мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування". Проте, як свідчить досвід політичного життя, існує відчутна потреба у спеціальному акті, який би містив основні вимоги щодо умов і порядку здійснення цього права, а також можливі умови його обмеження. Як зазначає М.Антонович, у ході законодавчої діяльності в Україні так і не було прийнято окремого закону, який би регулював проведення мітингів та інших масових політичних заходів.

На необхідність заповнення юридичних прогалин у регулюванні цього права було наголошено Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Н.Карпачова зазначала, що попри те, що Конституція України діє, відповідні закони, які регламентували б реалізацію цього політичного права громадян і порядок сповіщення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, до цього часу не прийняті [300].

Певною мірою про необхідність здійснення законодавчої роботи у цьому напрямі свідчить і практика звернень до Конституційного Суду України. У зв’язку з цим слід згадати рішення Конституційного Суду України у справі за поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст.39 Конституції України про завчасне сповіщення органів

виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій від 19 квітня 2001 року (справа №1 – 30/2001р.). Зокрема, у рішенні було визначено, що положення частини 1 ст.39 треба розуміти так: організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Однак ці строки не повинні обмежувати передбачене ст.39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав, свобод інших людей [202].

Уникнути подібних "конфліктів" у процесі правозастосування неможливо, оскільки вони обумовлені суперечностями між загальним політичним змістом правових норм та індивідуальним характером їх застосування. На жаль, сьогодні спостерігаємо нестабільність державної політики, незадовільну діяльність державних органів, низький стан політичної свідомості в населення, що негативно впливає на правозастосовну діяльність і зумовлює ґрунтовне дослідження соціально-політичних процесів. Це, на нашу думку, дозволить вирішити виникаючі суперечності й попередити негативний вплив на правозастосовну діяльність і на законність правозастосовних рішень. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що державна політика є безпосереднім, істотним фактором впливу на правозастосовну діяльність.

Наступним зовнішнім механізмом відносно правозастосування, що охоплюється політичною сферою і за допомогою якого здійснюється цілісно-нормативна регуляція правозастосування, є система правових норм, яка виражає, закріплює, забезпечує організованість відносин в суспільстві. Як було зазначено в другому розділі, система правових норм, зміст законів визначають випадки правозастосування, а також визначають його межі. При розгляді процесу оцінювання, вплив цього фактору виявлявся в специфіці норм різних галузей права, які необхідно враховувати правозастосовником, адже процеси застосування норм права відбуваються в залежності від виду практики по-різному. Наявність норм з

оціночними поняттями істотно впливає на стадії кваліфікації та тлумачення, від чого залежить правильність та законність правозастосовних рішень. Деякі правові норми наділяють суб'єкта правозастосування розсудом, що позначається на якості правозастосовної діяльності. На існування колізій та прогалин у праві і законі, теж визначає вплив системи норм права на правозастосовну діяльність.

Розглядаючи вплив і взаємозв'язок системи норм права з іншими факторами, необхідно зазначити, що зміст норм права визначає стан економіки, відповідає за рівень екології в різних регіонах країни, формує історичні події в державі, а основним чином, відповідає за наявність та стан правової свідомості у громадян в напрямі поваги до правових приписів, правової культури та правової ідеології. Щодо міжнародного впливу на функціонування системи норм права, про який було згадано, варто додати, що введення в національне законодавство норм міжнародного, приватного характеру, знижує питому вагу норм публічного характеру. Суттєвим при цьому є завдання законотворця враховувати специфіку нашої держави та менталітету, а правозастосовника бути пильним при використанні таких норм, адже на сьогоднішній день, більшість з них є недосконалі.

В правовій державі всі відношення влади закріплюються в правових нормах. Для того, щоб влада існувала і була визнана вона має себе ідейно оправдати. Панування правової ідеї в сучасній державі виражається в тому, що всі дії влади в ній обґрунтовуються і регулюються правовими нормами. Саме цим, на нашу думку, може бути окреслене одне зі завдань системи норм права, від значення якої залежить наскільки досконало формується ідеологія як державна, так і окремих її громадян. Свою точку зору щодо системи норм права С.С.Дністрянський висловив так: "Ідеї правової держави відповідає найліпше, щоби її норми висказувано в формі короткій та рішучій, щоби вони були для громадян приказами або заказами, а для державних органів загальними вказівками для справедливого рішення. Ся форма називається правним постановленням (Rechtssats)" [21, с. 384].

Стосовно осіб, які застосовують норми права, система законодавчих розпоряджень виступає як специфічна соціальна реальність, особливого роду "наявна діяльність" [11, с. 63–65], що є однією з передумов здійснення правозастосовної

діяльності.

Правові норми сприймаються правозастосовником і суб'єктивно, тому він звертається саме до законодавства в пошуках суспільно-політичного ідеалу, керівних ідей для своєї повсякденної діяльності. З огляду на це, на нашу думку, можна визначити модель системи норм права: в ідеалі вона повинна відтворювати закономірності розвитку суспільства, фіксувати потреби еволюції суспільних відносин, містити мету суспільного розвитку й визначати засоби їх досягнення. Адже, у загальному вигляді об'єктивне значення права, (а система норм якраз через реалізацію та застосування творить право), як соціальної цінності полягає в тому, що воно виражає, закріплює й забезпечує організованість відносин у суспільстві [12, с. 49].

Правозастосовна практика свідчить, що відсутність радикальної організації нормотворчої діяльності у владно-виконавчих і господарюючих структурах знижує якість, продуктивність і цінність нормативної документації. Вона не досягає поставленої мети і може бути порівняна з "холостим пострілом". Наприклад, до таких наслідків призводить недосконалість податкового законодавства. За даними колишнього голови Податкової служби М. Азарова, суми, які приховуються суб'єктами підприємництва від оподаткування, дорівнюють сумам податкових платежів усієї решти платників податків, узятих разом. Обсяг коштів, що виводяться щорічно з-під оподаткування, становить близько 2 млрд. дол., що дорівнює приблизно 10 млрд. грн., з яких 4 млрд. грн. – податкові платежі. Тому, М.Азаров вважає податкову службу сучасною, а податкове законодавство – недосконалим [5, с.11]. Право – це є норма, правило, мірило того, як необхідно діяти особі у відносинах з іншими людьми [45, с. 917].

Психологічний ефект впливу правових норм на правозастосовувача підсилюється фактом їх обов'язковості, а також тією обставиною, що у свідомості громадян справедливість і обґрунтованість рішень, які приймаються правоохоронними органами, пов'язується з їх повною відповідністю вимогам закону.

Підсумовуючи розгляд державної політики та існуючого в ній фактора – системи норм права, можна стверджувати, що цей вплив може бути як прямий, так і

опосередкований. Який виявляється в наявності такої ситуації, коли закони, інші нормативні акти можуть містити волю не держави в цілому, як об'єктивного явища, а волю певного політичного лідера або домінуючої партії, шляхом втручання яких в діяльність органів держави, приймаються цілі закони та окремі норми права. Тому вплив даних факторів можна розмежувати на об'єктивний так і суб'єктивний.

Другим об'ємним та важливим елементом на макрорівні є економічна сфера, яка тісно пов'язана з політичною. Зміст і суть правових норм визначається характером економічних відносин, рівнем соціально-економічного розвитку суспільства [33, с. 129]. Економіка – це сукупність виробничих відносин історично визначеного способу виробництва, економічний базис суспільства. Ринкова економіка – це саморегулююча система господарювання, основою якої є приватна власність, вільне підприємництво і пов'язане з ним вільне ціноутворення [239, с.895].

Тому, не менш актуальним є вплив економічного стану в країні, як фактора, що видозмінює процес застосування норм права.

В юридичній літературі радянського періоду умови матеріального життя людей розглядали як детермінанти правозастосовної діяльності. Суть правозастосування полягала в "матеріальних життєвих відносинах" [125], з урахуванням основного матеріалістичного принципу, який полягає у виведенні "… політичних, правових і інших ідеологічних уявлень і обумовлених ними дій з економічних фактів, що лежать в їх основі" [139, с. 82].

Як справедливо відзначає В.В. Лазарєв: "…якщо вимоги економічного базису, умови економічного життя суспільства взагалі заявляють про себе правозастосовнику через політичні, правові, ідеологічні та інші фактори, то економічні аспекти правозастосування й рівня матеріального життя самих суб'єктів правозастосування (як прояв загальних умов) спроможні безпосередньо детермінувати їх дії" [147, с. 63].

Класичний світовий досвід свідчить, що ефективність законодавства визначає ефективність економіки. У літературі економічну систему України може бути порівняно із симфонічним оркестром, який міг би блискуче грати найскладніші твори, але не грає [227, с.7]. Причини цього, на нашу думку – відсутність

конструктивної законодавчої основи та професійного диригента, які б змогли забезпечити блискучу гру "економічного оркестру" країни. Ефективне і стабільне законодавство – це двигун економічної реформи в країні. При цьому, потрібно враховувати такий факт, як те, що законодавча продукція є найдорожчою, на яку, наприклад у США витрачають до одного млрд. дол. на рік.

Досягнення оптимальності правового регулювання суспільних відносин, у тому числі економічних, - актуальна проблема не лише сучасного соціально-економічного, а й суспільно-політичного життя держави. Це обумовлено якісно новими явищами, структурними зрушеннями в народному господарстві України, її розвитком у напрямі науково обґрунтованого переходу до ринкової регульованої економіки, цивілізованих ринкових відносин. В період трансформації економічної системи української держави є потреба в якісно нових потребах до правового регулювання.

Рівність громадян перед законом створюється значною мірою ринковими відносинами, при яких свобода приватної власності є рівною можливістю для всіх. Забезпечити рівність у сфері виробництва матеріальних благ, поставити виробників в однакові умови – головне завдання правової держави. Майнова нерівність створюється не юридичними законами, а природними можливостями кожної людини. А тому, до тих пір, поки в суспільстві існує нерівне становище людей у сфері виробництва матеріальних, духовних цінностей, не можна говорити про їх рівність перед законом. Однією з найважливіших причин невиконання або неправильного застосування норм права є не тільки юридична, а перш за все соціально-економічна сторона. В сучасних умовах соціальної загрози набули протекціонізм, зловживання службовим становищем, хабарництво, - все це спричинює корупцію і негативно впливає на процес застосування норм права. Наркобізнес, наркоманія, алкоголізм, проституція призводять до дезорганізації та розпаду сім’ї – важливого соціального інституту. Безробіття, хронічна несплата заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат, занепад системи охорони здоров’я та соціального захисту населення певним чином загрожують нормальному функціонуванню суспільства, що в свою чергу впливає на процес правозастосування.

В економічному аспекті на прийняття рішень суб’єктом правозастосування впливає рівень безробіття, зміни цін, заощадження населення, умови отримання кредитів. Аналізуючи економічне середовище необхідно враховувати диференціацію доходів у сім’ях, кількісний та якісний склад споживачів, їхню купівельну спроможність [174, с.79].

Дійсно, в економічній системі суспільства основну роль відіграють відносини власності, які останнім часом зазнали значних змін, що позначилося, насамперед, на змісті законодавства (трудового, цивільного тощо).

Так, термін "робітники та службовці", що багато років визначав одну зі сторін трудових правовідносин, перестав задовольняти змістовні потреби правових норм. Під "робітниками та службовцями" завжди розумілися особи, які працюють за наймом, що не мають жодного відношення до власності. Але коли, крім державної, з’явилися інші форми власності, у тому числі приватна, законодавець модифікував назву суб’єкта – учасника трудових відносин, назвавши його більш загально "працівник".

Проте через різні причини законодавець не завжди оперативно реагує на економічні умови, що змінюються. Правозастосування ж у цьому розмінні більш гнучка форма правової діяльності. Як уже зазначалося, правозастосовник першим стикається із соціальними умовами (у тому числі економічними), а у випадку, коли неможливе оперативне законодавче корегування правового регулювання, змушений приймати правозастосовне рішення під "тиском" соціально-економічних факторів.

Простежуючи стан економіки сьогодні, можна стверджувати, що важливе значення в її функціонуванні відіграє законодавство. Неадаптованість як законів, так і інших нормативних актів до світової системи господарювання перешкоджає підприємницькій та іншій діяльності. Багато економічних невдач прямо злежать від національного законодавства, прийнятого поза ясною логікою та світовими правилами, що, в свою чергу, призводить до неправильного застосування. Коли бізнесмени, дотримуючись такого законодавства, розробляють свої документи, вони заганяють іноземців у глухий кут [227, с.14]. Практика розвинених країн показала, що ефективність будь-якої сфери державної трансформації визначають творче

законодавство, правильне застосування норм права, професіоналізм і чесність апарату владно-виконавчих структур, радикальна організація управління та відповідальність за результати керівництва, здатність суб'єктів господарювання за допомогою правових засобів захистити свої національні інтереси всередині країни та за її межами.

У сучасних економічних умовах проголошені Конституцією України соціальні права і свободи не забезпечуються у зв'язку з економічною ситуацією, що склалася.

Якщо на державному рівні забезпечення реалізації соціальних прав громадян (на пенсію, допомогу) періодично затримується під впливом фінансово-економічних проблем, то на місцях фінансово-економічні фактори обумовили тенденцію щодо обмеження прав громадян.

Наприклад, однією з таких проблем є проблема виплати допомоги з догляду за дітьми. Допомогу вчасно виділяють тільки чотири суб'єкти: Київ, Вінниця, Житомир і Рівне.

Стаття 24 Конституції України гарантує турботу і захист з боку держави родини, материнства і дитинства. У зв'язку з недостатністю коштів у бюджетах органів влади деяких міст приймають рішення про обмеження виплат допомоги на дітей. Адміністрація м. Золочів Львівської області спочатку прийняла рішення про обмеження кола одержувачів дитячої допомоги залежно від розміру доходу в родині, а потім взагалі припинила їх виплату.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо різних пільг (наприклад, інвалідам війни, "чорнобильцям" тощо). Українське законодавство розширює і збільшує обсяг пільг, а органи влади під впливом економічної ситуації приймають правозастосовні рішення про їх обмеження [100].

Економічна нестабільність у суспільстві обумовлює ще й більшу небезпеку для ефективності правозастосовної діяльності – корумпованість правозастосовників. Ця проблема вимагає комплексного підходу для її вирішення. Механізм обмеження негативного впливу економічних факторів на правозастосовну діяльність повинен включати не тільки антикорупційні заходи, а й враховувати весь спектр факторів і умов, які ефективно і позитивно впливають на правозастосування (високий рівень

правової культури і правосвідомості, громадська думка, моральні норми тощо).

В умовах формування правової держави співвідношення правозастосовної діяльності з економічними і соціально-політичними потребами суспільства стає першочерговим завданням. Реалізація суб'єктами права (насамперед громадянами) своїх прав і свобод не повинна завдавати шкоди інтересам держави, яка, у свою чергу, повинна поважати й охороняти права і свободи громадян, співвідносячи свою діяльність, у тому числі правозастосовну, з їх інтересами й потребами.

При розгляді специфіки та характеристики правозастосовної діяльності, ми виявили нетипову особливість правозастосування, а саме – появу громадянина в якості фізичної чи юридичної особи, як суб'єкта, який може здійснювати правозастосовну діяльність. Наступним впливом економічного стану в країні є визначення ним рівня матеріально-технічного забезпечення, що відіграє визначальну роль технічної сторони правозастосовної діяльності.

Так, наприклад, аналізуючи обумовленість недотримання процесуальних норм, які встановлюють строк розслідування злочинів правоохоронними органами, не можна не враховувати реальні економічні умови. Стан української економіки сьогодні призводить до недостатнього фінансування і слабкої матеріально-технічної бази правоохоронної системи. Рівень забезпеченості автотранспортом в органах внутрішніх справ становить лише 40,5%, пересувними криміналістичними лабораторіями – 18,2%. Підрозділи боротьби з організованою злочинністю оснащені транспортними засобами менш ніж на половину, обчислювальною технікою, відео-, кіно- і фотоплівкою – на 30% [84, с. 4–5]. Водночас злочинні угруповання, не відчуваючи труднощів у засобах, поповнюють свої арсенали найсучаснішою зброєю і засобами особистої безпеки, приладами електронного спостереження і контролю, кращими зразками транспорту імпортного виробництва [157, с. 140].

Визначаючи вплив економічного стану в країні на формування внутрішніх процесів правозастосовника, необхідно наголосити на зміні аксіологічних установок, внаслідок його матеріального забезпечення, що відповідає за рівень матеріальної залежності суб'єкта правозастосовної діяльності.

Наступні фактори зовнішнього впливу, які відносяться до духовної сфери

суспільства є культура суспільства, правова культура, норми моралі.

Культура – комплекс, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, а також інші здібності і навики, засвоєні людиною як членом суспільства [130, с.15-83]. Культура завжди локалізована в часі і просторі. Вона не існує поза соціальною групою.

Вплив культури пояснюється тим, що в повсякденному житті індивід та суспільство в цілому співвідносять свої дії з певними нормами, правилами, законами. Зокрема, індивід діє в межах Конституції, законів і підзаконних актів. Суспільство – в межах міжнародних нормативно-правових угод, договорів, протоколів тощо. Перш ніж діяти, оцінюється існуючий нормативний "коридор", за межі якого не можна виходити.

На діяльність правозастосовника впливає в комплексі й суспільна культура, групова (професійна) та індивідуальна (особиста). Досить відчутно впливає на правозастосовну діяльність правова культура суспільства.

Правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу. Це вияв державно-правового досвіду конкретних соціальних цінностей та індивідів у матеріальних та духовних продуктах життєдіяльності, у навичках та цінностях, що впливають на їх юридично значущу поведінку [112, с. 526-533].

Зміни, що відбуваються у всіх сферах українського суспільства, не можуть не відтворюватися на змісті його правової культури. Проте ці зміни мають не тільки позитивний вплив. Соціальні потрясіння, кризи, нестабільність суспільних відносин формують і нестійку правову культуру суспільства.

Так, наприклад, одна з основних проблем у сфері правозастосування – виконання правозастосовних (судових) рішень. Рівень правової культури в цій сфері вкрай низький, внаслідок чого, спостерігається відсутність добровільного виконання рішень суду і наявності безлічі перешкод для примусового виконання.

В Україні діє служба судовиконавців – єдина в країні структура "примусового виконання судових актів і актів інших уповноважених законом органів". За останні 5–10 років реально виконувалося не більше чверті всіх судових рішень, ця служба не

виявила себе як ефективна система державного примусу. Засоби масової інформації періодично висвітлюють суспільне невдоволення такою ситуацією: "Чому для несумлінних боржників, що зовсім недосяжні, – "зелена вулиця", а для того, щоб захистити законні інтереси, ніяких засобів немає?" [296] За чотири роки (з 1994 по 1998) стосовно судових працівників було вчинено близько 500 злочинів, у тому числі 5 убивств, 59 зазіхань на життя і здоров'я, 85 погроз убивством, 111 розкрадань судових справ і речових доказів [290, с. 44–53]. Оцінюючи стан політики та економіки сьогодення, можна стверджувати, що така ситуація не зазнала істотних змін.

Великий вплив на дієвість норм права в правозастосовній діяльності чинить престиж права в суспільстві, що є показником рівня правової культури. На жаль, на сьогоднішній день низький ступінь поваги до права не дозволяє реалізувати різні нормативні акти без суворого використання інструментів санкцій та контролю.

Щодо впливу правової культури на суб'єкта правозастосування, то варто зазначити, що в процесі взаємодії з макросередовищем, зокрема з наукою, культурними традиціями і звичаями, людина вступає в так звані ціннісні відносини, що виявляють здатність того чи іншого явища задовольняти потреби особистості [33, с.129]. При розгляді питання оцінювання, спостерігали, що правові орієнтації, установки, що сформувались внаслідок існуючої в суспільстві правової культури, впливають на суб'єкта правозастосування таким чином, що утворюють, видозмінюють його правову культуру.

Отже, низький рівень правової культури, який ми сьогодні спостерігаємо, негативно впливає на стан правозастосовної діяльності.

Ступінь взаємодії права і норм моралі при правозастосуванні неоднакова. Як правило, вона визначається сферою правового регулювання. Зв'язок норм моралі з нормами галузей приватного права тісніший, ніж з нормами публічного права. Досить часто доводиться звертатися за допомогою до норм моралі при застосуванні норм цивільного права, що регулюють дії – вчинки (захист честі, гідності та ділової репутації, компенсація моральної шкоди). Незважаючи на те, що норми щодо компенсації моральної шкоди з'явилися в українському законодавстві порівняно

недавно, практика їх застосування вже досить поширена.

Наприклад, Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" від 31 березня 1995р. №4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 2001р. №5, визначає "Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичне, умовне, психічне тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин" [80, с. 249].

Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної пошкодженням здоров'я" від 28 квітня 1998р. №3 передбачає: "Розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом у рішенні, виходячи зі ступеня тяжкості травм, іншого пошкодження здоров'я, інших обставин, які засвідчують про перенесення потерпілим фізичних і моральних страждань, а також з урахуванням майнового стану того, хто заподіяв шкоду, ступеня вини та інших конкретних обставин" [80, с. 263].

Ст. 23 Кримінального кодексу України визначає моральну шкоду як заподіяння громадянинові фізичних або моральних страждань. При цьому оцінка судом моменту заподіяння моральної шкоди припускає обов'язкове звертання до системи моральних норм, які склалися в суспільстві на момент ухвалення рішення.

Так, наприклад, робітницю Львівського молокозаводу В.В. Липку в 1996р. звільнили по інвалідності, нібито викликаної психічним захворюванням, визначивши, що жодну роботу вона не в змозі виконувати. Такий висновок винесла обласна психіатрична ВТЕК, ґрунтуючись (як з'ясувалося пізніше в ході численних судових розглядів) головним чином на виробничій характеристиці, що була надана адміністрацією Львівського молокозаводу, знову ж нібито за запитом лікарів в обласну психоневрологічну лікарню № 4. З 1996р. В.В. Липка відстоює свої права, гідність, добре ім'я. 1998р. незалежна психіатрична асоціація у Львові на підставі обстеження В. Липки не виявляє патології психічної сфери і визнає необґрунтованим встановлений раніше діагноз, вказавши, що "конфліктна ситуація створена

адміністрацією". У квітні 1999р., Личаківський районний суд, розглянувши позов В.В. Липки до Львівського молокозаводу, зобов'язав керівництво підприємства своїм рішенням відновити її на роботі, а також оплатити змушений прогул протягом трьох років. Увесь цей час В.В. Липка знала про існування виробничої характеристики з Львівського молокозаводу, але з її змістом не була знайома. І тільки, коли в червні 1999р. в обласному суді розглядався позов В.В. Липки до головного управління соціального захисту населення адміністрації Львівської області й обласної клінічної лікарні №4 про відшкодування моральної шкоди, вона ознайомилася з текстом характеристики. Виявилося, що підставою для визнання В.В. Липки психічно хворою і звільнення її з роботи, стала анонімна листівка про те, що вона нібито на роботі стежила, підслуховувала за співробітниками. Дані обставини дали підставу суду викладені в характеристиці відомості визнати такими, "…що ганьблять і не відповідають дійсності" і зобов'язати адміністрацію Львівського молокозаводу компенсувати постраждалій заподіяну моральну шкоду [56].

Використання норм моралі у правозастосовній діяльності в одних випадках має обов'язковий характер, в інших – факультативний. Обов'язковим є у тих випадках, коли подібний механізм закладений безпосередньо в правовому приписі. Так, застосувати ст. 296 Кримінального кодексу України (хуліганство) неможливо без звертання до норм моралі. По-перше, неможливо кваліфікувати дану поведінку як злочинну, не спираючись на її моральну оцінку як у вищій ступені аморальну. По-друге, хуліганство припускає грубе порушення громадського порядку. А під громадським порядком, насамперед, варто розуміти сформовану в суспільстві систему відносин між людьми, правил взаємного вжитку, які охороняються державою та встановлені чинним законодавством, звичаями і традиціями, а також моральними нормами. Таке використання норм моралі буде обов'язковим вже тому, що не залежить від бажання правозастосовника, тому, можна зазначити про прямий, об'єктивний вплив норм моралі на правозастосування. При цьому, немає необхідності закріплювати подібний обов'язок правозастосовника в законі, оскільки використання моральних норм відбудеться автоматично.

Факультативний характер використання моральних норм у процесі

застосування правових норм спостерігається тоді, коли останні правильно по суті і формі застосовуються до реального життєвого факту без допомоги моральних норм. У даному випадку правозастосовні органи використовують моральні норми зі своєї ініціативи. Тут слушно зауважити, що вплив норм моралі в такому випадку, буде мати опосередкований, суб'єктивний вплив на правозастосовну діяльність, оскільки має місце процес формування явища моральності правозастосовника, тобто використання моральних норм зі своєї ініціативи, на свій розсуд.

Мораль відіграє важливу роль у процесі застосування норм міжнародного права. Правомірна поведінка суб'єктів міжнародно-правових відносин в деякій мірі є результатом засвоєння норм моралі. З одного боку, ефективність здійснення міжнародного права залежить від його відповідності нормам моралі й справедливості, з іншого – підвищення ефективності правореалізації зумовлює зміцнення позицій загальнолюдської моралі, підвищення морального рівня міжнародних відносин [63, с. 89].

У зв'язку зі складністю і надмірною політизованістю міжнародно-правової сфери, необхідно встановлювати жорсткі юридичні рамки взаємодії норм моралі й права. Моральний фактор не завжди впливає на процес реалізації міжнародно-правових норм. У сучасних міжнародних політичних умовах це особливо актуально. У зовнішній політиці окремих держав зазвичай спостерігається підпорядкування права моралі, що породжує зловживання, послаблює міжнародний правопорядок.

Прикладом слугують факти зловживання мораллю з боку держав, що використовують національну мораль для виправдання зазіхань на законні права й інтереси інших держав (бомбардування Лівії, захоплення Гренади, інтервенція в Панамі, здійснені США; події в Іраку та Югославії; спроби відкритого тиску на Україну у зв'язку з останніми виборами Президента України). Наявність у міжнародному праві принципу поваги до державного суверенітету має не тільки виправдовувати втручання у внутрішні справи держави аж до агресії, а й слугувати "нездоланною перешкодою" від подібного впливу моральних норм окремих держав на процес застосування норм міжнародного права.

Практика показує, що невикористання моральних норм там, де це необхідно, як

і захоплення моральними оцінками дій без належного врахування інших юридично значимих ознак, може призвести до помилок у правозастосовній діяльності. Використання моральних норм відбувається при формуванні в правозастосовника переконання в правильності, справедливості рішення, що ним приймається. При використанні моральних норм у правозастосовній діяльності завжди потрібно пам'ятати, що застосування норм права повинно бути законним і обґрунтованим. Саме на етапі правозастосування порушення законності завдає істотної шкоди. Врахування норм моралі має сприяти правильному застосуванню норм права, а не підмінювати його.

Аналогічно заслуговує на увагу правозастосовна діяльність в духовній сфері життя суспільства, де спостерігаємо захист честі, гідності особи, її авторитету тощо.

Якщо мати на увазі правову культуру в її офіційній якості, тобто як явище ідеологічного порядку, то вона орієнтована державою і суспільством на формування й розвиток політичної і правової свідомості людей, їх ціннісно-нормативного комплексу, а тим самим і на поведінку та діяльність у правовій сфері.

Цей вплив здійснюється шляхом закріплення відповідних правових поглядів, духовних цінностей тощо; розвитку і трансформації змісту правової ідеології і правової свідомості, введення в правову свідомість особистості, соціальних груп, суспільства в цілому нових поглядів, правових цінностей тощо; зламу застарілих правових стереотипів, поглядів і цінностей [142, с. 120–121].

Отже, під впливом культури, зокрема правової та існуючих норм моралі, формується - суспільна правосвідомість (суспільна психологія і правова ідеологія). Цей фактор, в свою чергу, визначає характер і спрямованість правозастосування так як під його впливом формується та розвивається правосвідомість та ідеологія суб'єкта правозастосування.

Наприклад, згідно з цивільно-процесуальним й кримінально-процесуальним законодавством судді вирішують справи на підставі закону і відповідно до правосвідомості, в умовах, які виключають сторонній вплив на них (ст. 18 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України). При цьому йдеться не тільки про суспільну правову свідомість,

необхідно враховувати те, що вона не віддільна від індивідуальної свідомості правозастосовника.

У літературі радянського періоду було поширене переконання, що "…правова свідомість сформованого соціалістичного суспільства не може бути не соціалістичною... Правова соціалістична ідеологія концептуально відображає в концентрованому вигляді умови соціалістичного способу життя... Тому саме вона перш за все супроводжує процес застосування права" [147, с. 56].

В умовах побудови правової держави необхідно переглянути межі її втручання в життєдіяльність громадянського суспільства. Правова держава не повинна сприяти встановленню в суспільстві монополії будь-якої однієї ідеології. Сама держава повинна бути деідеологізована. Вона в цілому, її службовці зокрема, не можуть дотримуватися лише однієї ідеологічної концепції.

Як ми вже зазначали при описі впливу норм права, саме в системі законодавства визначена ідеологія держави та органів влади. Влада має бути носієм ідеї, має мати ідейне оправдання. Це оправдання, як визначає Б.О.Кістяківський [21, с. 324], може заключатися або у величі і славі народу і держави, як це буває в абсолютно монархічних державах, або в зміцненні правового і громадського порядку, що зустрічається в правових і конституційних державах, або ж воно може бути зосереджене в регулюванні економічного життя і в задоволенні найбільш важливих матеріальних і духовних потреб своїх громадян, що є завданням держава майбутнього. Як тільки влада втрачає ідею, що її надихає, вона неминуче гине .

Правова держава, ґрунтуючись на легітимних законах, захищає інтереси всіх прошарків населення незалежно від їх ідеологічних переконань і уявлень [223, с. 67]. Відповідно має бути деідеологізована і правозастосовна діяльність. У повному обсязі подібний процес неможливий. Сам правовий припис, саме право є втіленням суспільної правосвідомості й державної ідеології (соціалістичної, буржуазної, ідеології правової держави тощо).

Але в процесі застосування норм права для правозастосовника єдиною ідеологією має бути "ідеологія законності".

Правосвідомість можна визначити як специфічну форму суспільної свідомості,

яка відображає правову реальність у вигляді єдиної системи поглядів, переконань, оцінок, уявлень, настроїв і почуттів даного суспільства щодо правового режиму, який існує в даному суспільстві, й необхідного йому правового регулювання, що забезпечує мету й інтереси даного суспільства на конкретному етапі його розвитку.

Значення правосвідомості у процесі формування переконання суб'єкта правозастосування, а отже, і вплив на вибір одного із дозволених варіантів правозастосовного рішення є беззаперечним. Адже правосвідомість є тим середовищем, в якому правозастосовний суб'єкт здійснює багатоаспектну оцінку порівняльного значення кожного із критеріїв чи факторів розсуду.

Будучи формою суспільної свідомості, правосвідомість існує і функціонує не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з іншими формами суспільної свідомості, насамперед політичною. Право є не тільки результатом, продуктом реалізації правосвідомості законодавця, в якості існуючої системи нормативної регуляції воно виступає як джерело правосвідомості.

Але право – це категорія політична, оскільки є вираженням не будь-якої волі, а волі панівних у даному суспільстві політичних сил. Проблема зв'язку правосвідомості зі свідомістю політичною є досить актуальною, оскільки очевидно, що перевага в "кермі влади" тих або інших політичних сил різко змінює чинне право.

Правосвідомість депутатів Державної Думи РФ викликала появу постанови денонсації Біловезької угоди 1991р. Даний політико-юридичний документ суперечив правосвідомості виконавчої влади та президента і викликав з їх сторони негативну реакцію. Політична свідомість законодавців вплинула на правосвідомість і обумовила появу такого правового акта, який суперечив сформованій правовій системі Російської Федерації.

Даний випадок є прикладом впливу політичної свідомості на правову і те, яку боротьбу може викликати наявність суперечностей у суспільній і державній правосвідомості. Законодавчий орган влади є представницьким і відносно адекватно має відтворювати потреби народу, який його обрав, виражати суспільну правосвідомість.

В юридичній літературі як структурні елементи правосвідомості традиційно

виділяють правову ідеологію і вольовий елемент, волю. Правова ідеологія і правова психологія розглядаються як самостійні елементи правової свідомості у зв'язку з тим, що вони виконують самостійні соціальні функції правосвідомості, мають свій специфічний спосіб відображення суспільного буття, характеризуються різним ступенем злагодженості й повноти відображення матеріальної дійсності і відіграють свою роль у структурі свідомості.

Зазначені вище сторони правосвідомості можна виділити і відокремити одну від одної тільки абстрактно, оскільки вони тісно пов'язані між собою і зрозумілі лише у взаємодії.

Правову ідеологію варто визначати як концептуальну, що сформувалася у вигляді системи уявлень суспільства про сутність і принципи права і правового регулювання, про форми і методи втілення правових настанов у життя. Будь-яка ідеологія як система ідей пронизана єдиною концепцією і відтворює суспільне буття або визначені суспільні відносини у вигляді єдиного цілого. У будь-якій ідеології є провідна ідея, яка залучає до системи всі інші ідеї, погляди і принципи, що надають ідеології цілеспрямованого, осмисленого характеру.

Правова ідеологія охоплює розуміння нерозривності правового регулювання з характером державної влади. Вона розглядає суспільні відносини як систему, що дозволяє визначити, які саме суспільні відносини вимагають правового регулювання, який саме метод правового регулювання необхідний для конкретної групи суспільних відносин.

Другим елементом у структурі правосвідомості, який традиційно виділявся в юридичній літературі, є правова психологія. Під правовою психологією зазвичай розуміють почуття, емоції, настрій, що формується в суспільстві щодо права і правової системи. Відокремлення правової психології в "чистому" вигляді, як окремої сфери правової свідомості, звичайно ж, навряд чи можливо.

Правова психологія – складова правосвідомості, в якій акумулюється ставлення до права і правової системи, що зазвичай формується під дією і безпосереднім впливом правової ідеології (неможливо мати будь-яке ставлення до предмета або явища, не маючи відповідного уявлення, знання). Тому рівень і якість правової

ідеології обумовлює зміст правової психології.

Проте, крім правової ідеології, існує низка інших явищ, що суттєво впливають на формування правової психології індивіда, групи, суспільства в цілому. Поділ ідеології на різні форми (політична, правова, релігійна тощо) можливий зважаючи на її теоретичність, систематизованість, хоча окремі ідеологічні форми існують в об'єктивній реальності в тісній взаємодії.

За загальною теорією, психіка індивіда визначається як широке поняття, що охоплює всю сукупність психічних явищ, а свідомість – як її складова, як вища форма психічного відображення. Щодо суспільних духовних утворень у соціологічній літературі, навпаки, найбільш загальною категорією зазвичай визнається суспільна свідомість, а соціальна психіка розглядається як частина або рівень суспільної свідомості, причому низький. Іноді вона зводиться до емоційної складової свідомості або визначається як "…особлива сфера формування, функціонування й розвитку суспільної свідомості" [271, с. 34].

Досліджуючи правову ідеологію і правову психологію як різні рівні правосвідомості, варто враховувати, що особливості їх взаємодії відрізняються на індивідуальному і суспільному рівнях, також розрізняється їх зміст і відносини. Суспільний суб'єкт "…розумніший індивідуума, він більше усвідомлює і відображає у свідомості те, що в індивідуума не в актуальному полі свідомості, а за його межами, в інших формах психічного відображення" [217, с. 68].

Співвідношення психіки й свідомості в суспільного суб'єкта можна визначити як різні способи і сторони цілісного процесу відображення дійсності. Свідомість і психіка не існують відокремлено і визначаються тільки в науковій абстракції.

У правовій психології при відображенні правової дійсності переважають емоційні компоненти. Почуття й емоції виступають як безпосереднє відображення ставлення людей до права і його функціонування. Правова психологія – це сфера настроїв, почуттів, традицій, ілюзій, уявлень; це особлива форма відображення суспільного буття, духовної діяльності, що виникає у відповідних соціальних групах на підставі загальних умов їх життя, навколишнього середовища і стихійно характеризує відносини, що складаються відповідно до правових явищ суспільства –

права, законності, судової діяльності тощо.

Емоційні компоненти професійної правосвідомості відіграють неоднозначну роль у правозастосовній діяльності. Залежно від того, сприятливі або шкідливі обставини створюють для правозастосовного процесу професійні правові емоції, почуття, настрій, їх можна поділити на позитивні і негативні.

Позитивні емоційні компоненти створюють умови для правозастосовної діяльності й у поєднанні зі спеціалізованими знаннями сприяють встановленню істини в справі і прийняттю оптимального рішення в рамках правових приписів [232, с. 77]. До позитивних психологічних компонентів професійної правосвідомості належать, насамперед, почуття схвалення й задоволення чинним законодавством і сформованою практикою його застосування, віра в їх справедливість, нетерпимість до порушення суб'єктивних прав та до невиконання юридичних обов'язків; звичка беззастережно виконувати приписи правових норм.

Окремим фактором впливу на правозастосовну діяльність необхідно виділити наявність громадської думки. В попередніх розділах ми частково торкнулися зазначеного фактора, тому доцільно детальніше розглянути значення впливу громадської думки.

Якісна зміна соціального середовища, що відбувається в українському суспільстві (особливо після "помаранчевих подій"), виявилася в підвищенні соціальної активності різних груп населення, посиленні впливу громадської думки як на державотворення, так і на правову систему Української держави. Тому в сучасних умовах проблема соціальної обумовленості правозастосовної діяльності і вплив на неї громадської думки є особливо актуальною і має потребу в методологічному обґрунтуванні й забезпеченні емпіричними даними.

Громадська думка є не тільки правовим, а й соціальним феноменом. Не випадково вітчизняні вчені-філософи, такі як Б.А. Грушин, Б.А. Єрунов, В.С. Коробейников, Ю.Н. Сафронов, А.К. Уледов, розглядали окремі аспекти цього соціально-правового явища. Проблеми змісту громадської думки досліджували багато вчених-юристів, зокрема С.С. Алексєєв, Є.А. Лукашова, В.В. Максимов, Є.В. Назаренко,р.А. Сафаров, Є.Л. Бонк та інші. Проте роботи зазначених авторів в

основному стосувалися проблем взаємодії громадської думки і правосвідомості.

У процесі соціальної і правової реформи державно-владний зміст правозастосування ґрунтується на думці окремих соціальних груп, як однієї з умов ефективності реалізації вимог правових норм. Тому перспективним, на нашу думку, є дослідження юридичної природи громадської думки як виразника соціальних інтересів.

Проте визначення поняття "громадська думка" трактується по-різному. З одного боку, соціологією, з іншого – юриспруденцією. Соціологія визначає громадську думку як таку, що відображає в судженнях і вчинках стан масової свідомості, що виникає з приводу значимих фактів суспільного життя й акумулює в собі оцінки цих фактів, які існують у всіх формах суспільної свідомості [193, с. 25]. Дещо по-іншому поняття громадської думки визначається юридичною наукою. Так, на думку Л.І. Спірідонова, громадська думка про право – це такий вираз у судженнях і вчинках стану масової свідомості, що виникає з приводу тих або інших актуальних фактів юридичної дійсності, акумулюючи оцінки цих фактів усіма формами громадської свідомості [248, с. 176].

На нашу думку, така соціологічна спрямованість визначення поняття "громадська думка" невиправдано обмежує його зміст, оскільки інтереси визначених груп населення є неоднорідними і нерідко протиставляються один одному. Тому при аналізі громадської думки в процесі винесення правозастосовного рішення необхідно враховувати політичні, демографічні (територіальні) й етнічні фактори. У відповідності до цього, нам видається можливим визначити приблизне коло суб’єктів – виразників громадської думки:

- залежно від адміністративно-територіального розподілу – населення України; місцеві співтовариства;
- залежно від спільності інтересів – члени політичних партій, громадських об’єднань; етнічні групи; інші соціальні групи.

Зважаючи на викладене, поняття "громадська думка" можна визначити як сукупність уявлень, суджень, вчинків представників соціальної групи з приводу

правозастосовного процесу і його результатів, заснованих на спільності їх інтересів і єдності соціальних, економічних, політичних та інших цілей.

Р.А. Сафаров виділив найбільш істотні властивості, ознаки громадської думки, а саме:

1. Громадська думка – прояв, сфера суспільної свідомості, у тому числі буденної. Цим вона відрізняється від теоретичного рівня суспільної свідомості, від наукового знання і від ідеології. Тому громадська думка може об'єктивно відображати свій об'єкт, а може перекручено, упереджено внаслідок впливу історично сформованих стереотипів.

2. Громадська думка формується щодо значимих для людей фактів і подій реального життя й виражає відповідне ставлення до них, дає їм оцінку.

3. При цьому, чим значиміший об'єкт громадської думки, тим емоційніше виявляється його оцінка.

4. Громадська думка завжди виражається зовні (на відміну від особистих переконань, поглядів тощо).

5. Вона відображає оцінку соціально значимих об'єктів, що поширена серед членів соціальної групи, відповідного прошарку [233, с. 5–6].

Як соціальна значимість об'єкта громадської думки, так і його зміст визначаються станом громадської свідомості, і, врешті-решт, умовами людського буття, сукупністю суспільних відносин.

Так, якщо в цілому населення позитивно оцінює обґрунтованість судових рішень по конкретних справах, то по деяких категоріях справ громадська думка виявляє підвищений ригоризм, оцінюючи каральну практику як ліберальну. При цьому тенденція на жорсткість покарання може відображати неповне задоволення потреби в правовому захисті від злочинних зазіхань і відчуття недостатньої захищеності.

Таким чином, очевидно, що систематичний моніторинг громадської думки про право і правозастосування є необхідним засобом законодавчої практики і правоохоронної діяльності [233, с. 14]. З визначення поняття випливає особливе розуміння сутності громадської думки в процесі правозастосування.

Найповніше сутність громадської думки була виражена Гегелем: "Формальна, суб'єктивна воля, яка полягає в тому, що поодинокі особи як такі мають і виражають свою власну думку, судження про загальні справи, і дають поради щодо них, проявляється в тій спільності, що називається громадською думкою. У собі і для себе всезагальне, субстанціональне і пов'язане в ньому зі своєю протилежністю, зі своєрідністю, що існує сама по собі, і особливою думкою багатьох. Це існування є наявною суперечністю самому собі, пізнання як явище; воно настільки ж безпосередня істотність, як і неістотність" [66, с. 36]. Очевидно, що виявлені Гегелем характерні ознаки громадської думки багато в чому є актуальними і сьогодні.

Дійсно, суб'єктами – виразниками громадської думки – є приватні особи, але думки, що вони виражають, являють собою судження про справи, що мають публічне значення. Тільки в цьому випадку йдеться про громадську думку, тому що для виникнення останнього необхідна наявність в окремих осіб загального інтересу, що є підставою для збігу їх думок.

Правозастосовні органи повинні враховувати не думку окремого індивідуума, а думку соціальної спільноти як юридично значимого фактору.

Крім того, громадська думка не обов'язково виражає істину, вона може бути випадковою для соціального організму, а в деяких випадках навіть шкодити йому. У зв'язку з цим виникає питання про співвідношення соціального, владного та державного в правозастосовній діяльності. Сьогодні ще не сформовано ефективний правовий механізм, що визначав би особливості такої взаємодії. Нормативними правовими актами встановлено лише основи взаємодії правозастосовних органів із громадською думкою. Окремі елементи такого механізму закріплені в Конституції і законодавстві України. Проте практика застосування норм, що встановлюють засади конституційного ладу, свідчить про необхідність їх конкретизації і доповнення.

На нашу думку, доцільно до законопроекту Закону України про нормативно-правові акти включити статтю, де буде зазначено, що суб'єкт законотворення має вивчати соціально-політичні фактори, при цьому враховувати громадську думку, і це допоможе вирішувати проблеми колізій і прогалин в праві.

Зважаючи на те, що пряме застосування такої конституційної норми було б

проблематичним, доцільно конкретизувати ці положення в законах, що визначають правове становище державних органів, а також політичних партій, громадських об’єднань та інших соціальних груп.

Найбільше наочно один з елементів запропонованої системи відображений в Законі України "Про боротьбу з корупцією" [170, с. 215–218], який містить систему гарантій, спрямованих на охорону імунітету посадової особи від впливу соціальної групи, до якої він належить.

Інший аспект сутності громадської думки полягає в тому, що громадська думка не завжди має можливість безпосередньо впливати на зміст правозастосовного процесу і його результат. Такий вплив може здійснюватися лише тоді, коли закон передбачає для правозастосовника в процесі прийняття правозастосовного рішення два і більше варіанти поведінки. У тому випадку, коли закон передбачає один варіант поведінки, правозастосовник повинен керуватися тільки вимогою норм права. Отже, вплив громадської думки поширюється не однаковою мірою на діяльність усіх суб’єктів правозастосування. Лише деякі суб’єкти, які застосовують норми матеріального права, можуть і зобов’язані враховувати у своїй діяльності соціально справедливі, обґрунтовані й компетентні оціночні судження.

На діяльність інших правозастосовних органів громадська думка впливає меншою мірою або не впливає зовсім, тому що ці органи у своїй діяльності зазвичай застосовують норми процесуального права, що не завжди має правові підстави для врахування громадської думки.

Такі різні характеристики сутності громадської думки обумовлюють необхідність виокремлення основних засад – принципів, що характеризують процес врахування громадської думки в діяльності правозастосовних органів.

На наш погляд, варто виділити наступні принципи:

- принцип репрезентативності, тому що правозастосування є елементом суспільного життя, а громадська думка про нього ніколи не може бути відображенням юридичних явищ у "чистому" вигляді. Вона формується як оцінка відповідності правозастосовної діяльності уявленням про справедливість або несправедливість з відповідних соціальних позицій. У цій ситуації важливо, щоб

громадська думка дійсно виражала думку визначеної соціальної групи, а не індивідуальну, поодиноку думку її представника або групи зацікавлених осіб;

- у процесі підготовки й прийняття правозастосовного рішення для відшукання його найбільш справедливого, оптимального й ефективного варіанта необхідно забезпечити реалізацію принципу врахування думок усіх зацікавлених соціальних груп;

- урахування громадської думки може бути ефективним тільки при дотриманні принципу правомірності соціальних домагань. Громадська думка – стійке явище соціального життя. Її хибність або протиправність не означає, що вона не впливає на процеси, що відбуваються у суспільстві. Громадська думка може бути прогресивною, а може бути й реакційною, що суперечить законам соціального розвитку. Тому завдання правозастосовника полягає в неухильному виконанні основних вимог правозастосування – вимог законності;.

- важливо регламентувати прийнятні форми об’єктивного вираження громадської думки, що може знайти своє втілення в принципі формальної визначеності вираження громадської думки;

- у забезпеченні об’єктивності й обґрунтованості громадської думки важлива роль відводиться такому принципу, як інформування про результати правозастосовного процесу. У процесі такого інформування необхідно враховувати, що громадська думка формується багато в чому стихійно і керувати нею прямо і безпосередньо не можна, але через продуманий механізм масових комунікацій можна обмежити процес її формування від впливу неправильної і недостатньої інформації або інших негативних факторів і умов, що впливають на її зміст і спрямованість.

Зазначені принципи виражаються в соціальних функціях громадської думки, основними з яких є контрольна, консультативна і директивна [249, с. 131].

Контрольна функція застосовується тоді, коли громадська думка відображає відношення відповідних її носіїв до виданого нормативно-правового акта, або індивідуального, винесеного судом вироку тощо. Контрольна діяльність дозволяє врахувати це і внести необхідні корективи в правозастосовну практику.

Консультативна функція здійснюється в процесі підготовки проекту правозастосовного рішення. Так, наприклад, ст. 15 Закону України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" зобов’язує органи державної влади і місцевого самоврядування враховувати думку громадських організацій (об’єднань) під час обговорення питань щодо розміщення, проектування і спорудження об’єктів використання ядерної енергії.

Директивна функція громадської думки виражається в тому, що вона може не просто ґрунтуватися на законі, а й мати обов’язкову силу. Наприклад, при проведенні референдуму державне рішення повинно прийматися в прямій залежності від результатів волевиявлення населення.

Зазначені функції громадської думки реалізуються у визначених формах. У їхньому складі варто виділити як правові, так і ініціативні форми. Для правових форм характерно законодавче закріплення процедури вираження громадської думки і порядку її врахування в процесі застосування права.

До правових форм можна віднести, насамперед, референдум і депутатську діяльність.

Питання щодо юридичного змісту референдуму є дискусійним. Відповідно до п.2 ст.72 Конституції України, референдум є безпосереднім волевиявленням влади народу. Закон України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми", що конкретизує зазначене положення Конституції, не містить переліку питань, які виносяться на всенародне голосування. Визнаючи юридичну чинність рішень референдуму, законодавець не визначив місце цих рішень у системі правових актів [197, с. 124].

Така невизначеність впливає на оцінку референдуму як форми вираження громадської думки. З одного боку, референдум є формою вираження громадської думки, що виявляється в урахуванні результатів голосування й оформленні рішень. Крім того, Закон України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" передбачає прийняття нормативно-правових актів, що конкретизують рішення референдуму. З іншого боку, практика показує, що форми врахування рішень референдуму не сформовані, природа їх наслідків не визначена. Це призводить до того, що рішення,

які є справжнім волевиявленням народу, не знаходять відображення ні в правотворчості, ні в правозастосуванні (наприклад, результати всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000р.).

Одним із джерел одержання інформації про громадську думку є депутатська діяльність. Закон України "Про статус народного депутата України" [215] наділяє депутата повноваженнями щодо аналізу й розгляду пропозицій, які надійшли від виборців, вивчення громадської думки й урахування її при розробці законодавчих актів.

Можна виділити такі форми врахування депутатами громадської думки, як прийом виборців, робота з пропозиціями, заявами і скаргами громадян, депутатський запит.

Самостійною формою вираження громадської думки можна визнати звертання політичних партій і громадських об’єднань у державні органи й органи місцевого самоврядування.

Так, ст.12 Закону України "Про політичні партії в Україні," ст.20 "Про об’єднання громадян" закріплює право громадських об’єднань брати участь у виборах, в обговоренні та виробленні рішень органів державної влади й органів місцевого самоврядування; виступати з ініціативами щодо різних питань суспільного життя, вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов’язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку. Закон України "Про місцеве самоврядування" [189, с. 28] поряд з такими формами безпосереднього волевиявлення громадян, як референдум і народна правотворча ініціатива, передбачає звертання громадян в органи місцевого самоврядування, що також забезпечує врахування громадської думки при прийнятті правозастосовних рішень зазначеними органами.

Формами врахування громадської думки при здійсненні правосуддя є участь народних засідателів та присяжних засідателів, а також представників громадськості в судових засіданнях. Щодо значення думок і суджень народних засідателів у судочинстві зазначено в Законі України "Про судоустрій в Україні" від 7 березня 2002р., зокрема: "…під час наради головуючий повинний створити умови, що

забезпечують народним засідателям повну волю їхніх суджень і вираження ними своєї думки по справі" [177, с. 49].

Як ініціативні форми вираження громадської думки щодо правових явищ можна виділити:

- обговорення громадськістю проектів правових актів;
- соціологічні опитування, анкетування й інші соціологічні методи;
- публікації в пресі, виступ по радіо і телебаченню;
- зустрічі, бесіди з громадянами тощо.

Однак специфіка правозастосовної діяльності обумовлює той факт, що не всі перераховані форми виявлення громадської думки ефективні й придатні для правозастосовної практики.

Так, наприклад, неможливо виявити громадську думку, яка потім була б використана в правозастосовній діяльності, шляхом обговорення громадськістю або її представниками проектів актів застосування норм права.

Не доцільно виносити кожен проект правозастосовного акта на загальне обговорення й ускладнювати ефективність правозастосовної діяльності. Крім того, таке обговорення позбавило б правозастосування самої сутності як владної діяльності компетентних органів.

Для виявлення громадської думки і її використання в правозастосовній діяльності не завжди придатні і соціологічні методи, хоча в деяких випадках результати, наприклад, анкетного опитування населення можуть бути використані для прийняття значної кількості правозастосовних актів.

Перераховані обмеження використання форм вираження й врахування громадської думки в правозастосовній діяльності підтверджують необхідність детального вивчення поставленої проблеми. Очевидно, що ефективність урахування громадської думки в застосуванні норм права суттєво залежить від нормативного врегулювання цього процесу. Чинне законодавство не містить розгалуженої системи гарантій урахування громадської думки в правозастосуванні.

Зміст досліджуваних проблем свідчить про необхідність формування єдиної системи юридичних гарантій врахування громадської думки й використання її в

правозастосовній практиці, що може бути здійснене за допомогою внесення до Конституції України положень, які встановлюють обов’язок державних органів і органів місцевого самоврядування враховувати громадську думку.

Для розвитку конституційних положень галузеве законодавство необхідно доповнити нормами, що регламентують механізм здійснення даного конституційного обов’язку і санкціонувати його виконання.

На підставі викладеного обґрунтованим є висновок про відсутність єдиної концепції поняття, принципів, функцій і форм урахування громадської думки в процесі правозастосування, що обумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження цього правового явища в юридичній літературі, а також розробку понятійного апарату, необхідного для використання у формулюваннях нормативно-правових актів.

На сьогоднішній день, спостерігаємо ситуацію, коли охорона навколишнього середовища стала однією з глобальних проблем сучасності. Та як зазначалось в другому розділі, велика кількість злочинів в сфері екології, зумовлює виділення екологічного стану в країні, як впливового фактору на правозастосовну діяльність.

Нераціональне використання природних ресурсів внаслідок людської діяльності й науково-технічного прогресу загострили екологічну ситуацію. Екологія сьогодні, будучи умовою існування людини, впливає практично на всі сфери її життєдіяльності (у тому числі й правову). Екологія вирішує проблему раціонального управління екосистемами. В сучасних умовах суспільство виконує функцію управління біосферою. Проте ефективне управління можливе лише в тому випадку, якщо внутрішня розмаїтість управлінської системи відповідає внутрішній розмаїтості системи управління. Щоб здійснювати управління природою, впливати на неї в потрібному напрямі, суспільство як суб’єкт управління повинно мати перевагу над нею, інакше кажучи, суб’єкт має бути "розумнішим" за об’єкт.

Для цього необхідне вивчення природних закономірностей і переведення їх до внутрішнього інформаційного "багажу", до внутрішньої розмаїтості суспільства [111, с. 11–12].

Як правило, дія екологічного фактора відбувається за допомогою інших

соціальних факторів або в сукупності з ними у формі еколого-правової культури, еколого-правової свідомості, системи екологічних норм права тощо.

Важливе значення має еколого-правова культура, що складається з взаємозалежних елементів: стан еколого-правової свідомості; стан природоохоронного законодавства; стан законності й правопорядку в екологічній сфері; стан правозастосовної діяльності компетентних органів і осіб; система еколого-правових поглядів, уявлень, думок; рівень еколого-правового виховання й освіти.

Незадовільна екологічна ситуація, наслідки якої життєво необхідно переборювати, у сукупності з недостатнім фінансуванням окремих регіонів України, що потерпають від "екологічного нещастя", іноді призводять до зловживання владою з боку правозастосовників і прийняття незаконних рішень (хоча з огляду екологічної доцільності вони можуть виглядати цілком обґрунтованими).

Так, за протестом Львівського міжрайонного природоохоронного прокурора приведено у відповідність із чинним законодавством постанову голови Держадміністрації Личаківського району м. Львова. Відповідно до п. 8 "Порядку визначення плати і її граничних розмірів за забруднення навколишнього середовища..." (додаток №5 до постанови голови адміністрації Личаківського району м. Львова від 1 березня 1999р. №358) кошти, стягнуті за забруднення навколишнього природного середовища, перераховуються природокористувачами в беззаперечному порядку на рахунок районного екологічного фонду. Комітет з екології і природокористування перераховує від отриманих коштів 10% у державний бюджет і 40% від тих, що залишилися – в обласний екологічний фонд. Цей пункт суперечить чинному законодавству, оскільки п.9 Постанови Уряду України від 28 липня 1999р. № 632 "Про затвердження порядку визначення плати і її граничних розмірів за забруднення навколишнього середовища..." і виданою на виконання даної Постанови Уряду постановою голови адміністрації області № 73 від 11 березня 1999р. "Про затвердження плати за забруднення навколишнього природного середовища на території Львівської області" передбачено, що кошти, стягнуті за забруднення навколишнього природного середовища, перераховуються природокористувачами в

розмірі 90% на спеціальні рахунки позабюджетних екологічних фондів і 10% – у дохід державного бюджету. Таким чином, суми платежів підлягають одночасному перерахуванню в державний бюджет і на рахунки позабюджетних фондів області і районів. Збором коштів, стягнутих із природокористувачів у розмірі 100%, у позабюджетному районному екологічному фонді порушуються вимоги постанов Уряду України і голови адміністрації області. Щодо зазначеного пункту постанови адміністрації Личаківського району м. Львова Львівським міжрайонним природоохоронним прокурором винесено протест, в якому запропоновано привести п.8 у відповідність із чинним законодавством. Протест прокурора задоволений [98].

Екологічний фактор може діяти і відносно самостійно, спонукаючи правозастосовника у зв'язку з екологічною ситуацією, що склалася, вживати спеціальних заходів і додаткових зусиль для недопущення або ліквідації негативних екологічних наслідків.

Таким чином, до системи факторів, що впливають на правозастосування, варто включити екологічний фактор і продовжити вивчення й розробку механізму його впливу на правозастосовну діяльність.

Історичні умови чинять вплив на прийняття та функціонування норм права, а також, врахування історичних умов важливе при встановленні фактичних обставин справи.

Соціально-історичні перетворення в суспільстві неминуче призводять до зміни правового регулювання, понятійного апарату і відповідного застосування норм права в основних галузях системи права. Так, наприклад, демократичні процеси в суспільстві на рубежі 80–90 рр. позначилися на понятійному апараті галузі трудового права, внаслідок чого виникли словосполучення, що відображають нові явища в житті суспільства, зокрема: самоврядування трудового колективу, рада трудового колективу, вибори керівників. Стала можливою правова регламентація колективних трудових спорів (конфліктів) і законодавче визнання страйку як крайнього заходу розширення таких. До цього страйк тривалий час розглядався як одна з основних форм боротьби робітничого класу капіталістичних країн за свої політичні та економічні інтереси. Масові виступи шахтарів влітку 1989р. підтвердили, що дане

явище сьогодні характерне і для виробничих відносин українського суспільства [236, с. 34–39].

Наступним підтвердженням є наступний приклад: в Україні до січня 2004р. була чинною норма Цивільного кодексу УРСР, що обмежувала цивільні права, які охороняються законом, унеможливлюючи їх дію тоді, коли вони здійснюються всупереч з призначенням цих прав у соціалістичному суспільстві в період будівництва комунізму [230, ст. 5]. Але зміст цивільних прав, з проголошенням незалежності України, набув іншого значення, який мало б захищати радянське цивільне право.

Відомий факт, що в тоталітарному радянському суспільстві домінував ідеал примату прав держави над правами особистості, що знайшло відображення в правовій системі. Не було жодної сфери діяльності, де б права особистості враховувалися на фоні прав держави. Характерним прикладом можуть слугувати кримінальні кодекси 1922, 1926, 1960 років. Відповідно такі ж пріоритети були в діяльності всіх правоохоронних органів, до яких у ті роки належали і суди. Усі вони в боротьбі зі злочинністю в "інтересах держави" застосовували будь-які методи, у тому числі і злочинні, зневажали честь і гідність, права людини, заподіювали шкоду здоров’ю, позбавляли життя [131, с. 78].

Сьогодні, з прийняттям незалежності, стаття 3 чинної Конституції України проголошує, що людина, її життя, і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави.

Отже, можна стверджувати, що вплив історичного фактору має здебільшого об’єктивний, прямий вплив на правозастосовну діяльність.

Вже згадані демографічні умови при впливі їх на тип громадської думки, необхідно враховувати при встановленні обставин справи, а також при виявленні внутрішніх, особистісних властивостей та якостей правозастосовника.

Проаналізувавши зовнішній вплив соціально-політичних факторів на застосування норм права, можна дійти висновку, що з ускладненням суспільної структури відбувається поява нових самостійних факторів, які впливають на

правозастосовну діяльність. Наприклад, великого значення для правової сфери набуває науково-технічний прогрес.

Правозастосовній діяльності сприяють численні технічні методи й засоби, що забезпечує ефективність права, обґрунтованість правових рішень. Правозастосування – не тільки судова діяльність, цей процес надзвичайно багатогранний. В юридичній діяльності "допоміжні сфери" (складання довідок, оформлення документів, статистика) насамперед вимагають застосування науково-технічного прогресу, сучасної обчислювальної техніки, що підвищує ефективність діяльності людини [59, с. 11–14].

3.3. Фактори внутрішнього впливу на правозастосовну діяльність

Соціально-політичні фактори зовнішнього впливу по відношенню до факторів внутрішнього впливу є не зовнішнім чинником, під тиском якого відбувається трансформація внутрішнього тобто психічного життя людини, а його первинним чинником. Разом із тим внутрішні процеси не є чимось незалежним від соціально-політичних чинників. Це зовнішні операції, які за умов взаємодії перейшли у внутрішній план окремої людини – правозастосовника, стали її емоційним, вольовим або інтелектуальним актом [247, с.10].

В юридичній літературі традиційно вважається актуальним дослідження факторів, які впливають на поведінку людей. У різні часи російськими та вітчизняними вченими розглядалися різноманітні аспекти взаємозумовленості та ролі об’єктивного й суб’єктивного в детермінації правомірної поведінки [60], проблеми впливу зовнішніх та внутрішніх детермінантів на різні види правомірної діяльності, у тому числі правозастосовної, активно розроблялися механізми застосування права [105].

Розглядаючи право, як елемент нашої свідомості, Б.О.Кістяківський доводив, що воно може існувати в двох видах: або як психологічне явище, або ж як норма, чи скоріше сукупність норм, які ми наділяємо над-індивідуальним значенням, і які виникають в нашій свідомості з певними вимогами обов’язковості. Як зв’язуючу ланку цих різновидів, він бачив соціально-психологічні явища.

Механізм застосування норм права в узагальненій формі "…може бути представлений як процес здійснення у відповідній правовій формі інтересів, потреб, відносин суб’єкта в ході досягнення цілей, передбачених законодавством" [167, с. 126].

При визначенні класифікації впливу факторів, ми описували взаємозв’язок факторів зовнішнього та внутрішнього впливу, внаслідок чого відбувається формування та видозміна кожного з факторів. Варто погодитися з висновком В.В. Лазарєва: "Свобода волевиявлення правозастосовного суб’єкта не є в дійсності відокремлена, його безмотивна сваволя, додержання правових приписів, пряме узгодження поведінки з соціально-економічними і політичними потребами - це все

знаходиться в нерозривному комплексі. І лише якісний його прояв залежить від випадків та різних суб'єктів [145, с. 40].

Отже, розглядаючи фактори внутрішнього впливу, необхідно торкнутися питання вимог, що ставляться до особи правозастосовника, до яких відноситься не тільки вимога його професійної підготовленості, але й вимоги політичного, правового, ідеологічного, морального, соціально-психологічного й культурного характеру. Велике значення на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, втім як і завжди, мають питання формування особистості суб'єкта правозастосування з урахуванням специфіки його діяльності, вмінь та навичок спілкування з людьми, засобів та способів психологічного впливу на них. Це тим більше є наявним та важливим, адже діяльність правозастосовника не обмежується лише одним професійним вмінням застосування норм права, а є взірцем державного службовця, де його загальноосвітні, кваліфікаційні, моральні та особистісні якості мають суттєві соціальні засади.

Такі вимоги свідчать про відповідальне ставлення правозастосовника до виконання обов'язків, які йому доручені, про усвідомлення високої довіри, наданням повноважень приймати рішення, що зачіпають права та інтереси громадян, установ, організацій. Перш за все вимоги знаходять своє закріплення в законі. Так, наприклад, в ст.46 Закону України "Про прокуратуру" від 05.11.91 року "вимоги до осіб, які призначаються на посади прокурорів і слідчих", прямо вказується, що правозастосовниками (прокурорами та слідчими) можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять в органах прокуратури стажування строком до одного року. В Законі України від 15.12.92 року "Про статус суддів" в ст.7. "Право на зайняття судової посади" – йдеться про те, що право зайняття посади судді районного (міського), міжрайонного (окружного) суду, військового суду гарнізону має громадянин України, який досяг на день обрання 25 років, має вищу юридичну освіту, і, як правило, стаж роботи за юридичною спеціальністю не менше двох років. А Закон України від 20.12.90 року "Про міліцію" в ст.17. "Прийняття на службу до міліції" – визначає, що на службу до міліції

приймаються на контрактній основі громадяни, здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. При прийнятті на службу може бути встановлений іспитовий строк до одного року. Не можуть бути прийняті на службу до міліції особи, які раніше засуджувались за вчинення злочину".

Дотримання суб'єктами правозастосовної діяльності вищезазначених вимог, зможе зменшити негативний зовнішній вплив, що в свою чергу забезпечить правильне формування внутрішніх процесів та реакцій, що вплине на ефективність правозастосування.

Наука, література, мистецтво тощо, по своєму пояснюючи причини соціальних процесів, відтворюючи державно-правове життя, проникають у внутрішній світ людини і формують відповідний рівень індивідуальної культури, що робить можливим виділити правову культуру суб'єкта правозастосування як фактор.

На жаль, сьогодні частими є факти неповаги до гідності й інтересів особи, брутальність, зневажливість у поведінці державних чиновників, що свідчить про низький рівень загальної культури їх окремих представників. Такі явища у сфері застосування права є особливо негативними внаслідок їх важливості, значення, публічності й безпосереднього зв'язку з правами і свободами людей. Умовою ефективності правозастосовної діяльності є не тільки наявність розвинутої правової культури суспільства, а й високий рівень правової культури й самих правозастосовників. Правова культура посадових осіб нерозривно пов'язана з політичною культурою, яка передбачає наявність відповідної освіти, що складається із сукупності засобів організації політичного життя (форми політичного процесу, стереотипу політичної поведінки тощо), та сукупності факторів, що мотивують політичну діяльність (пізнання, орієнтації, цінності)[200].

Висока правова культура правозастосовників означає глибоку повагу до особи, її прав, гідності.

Дуже важливою є діяльність щодо захисту правових вимог населення, тому що саме від нього спрямовуються імпульси правового розвитку. Завдання ж юриста сформулювати ці інтереси, спрямувати їх у лоно закону або, якщо останній відсутній,

– на його прийняття; якщо закон суперечить цим імпульсам, що ґрунтуються на правах людини, – на його скасування або зміну [235, с. 217–218].

У розвинутих правових культурах існують кодекси професійної етики, аналіз яких і сприйняття тих положень, які відповідають нашій правовій культурі, могло б значно підвищити ефективність правозастосовної діяльності.

Американська Асоціація Юристів (ААЮ) розробила і прийняла "Типові правила професійної поведінки", зобов'язавши юристів дотримуватися таких дій, що інакше як обов'язками зі здійснення правового прогресу не назвеш. Так, у преамбулі Типових правил, що озаглавлена як "Обов'язки адвоката", передбачено: "…як офіційна особа адвокат повинен домагатися покращення законів, здійснення правосуддя і якості юридичних послуг. Як представник професії юристів, адвокат повинен розширювати свої знання у сфері права, не обмежуючи їх лише тими, які необхідні для правового обслуговування клієнтів, застосовувати ці знання для вдосконалення законів і домагатися підвищення юридичної освіти. Адвокат повинен пам'ятати про недоліки у здійсненні правосуддя і про те, що незаможні прошарки населення, а іноді і не тільки вони, не можуть оплатити послуги адвоката, і повинен використати частину свого робочого часу і свій громадський вплив для захисту їх інтересів... Адвокат повинен прагнути досягнення найвищого рівня кваліфікації, вдосконалення закону і професії юриста, а також втілення в життя професійних ідеалів суспільного спостереження" [235, с. 218].

Подібні вимоги підтверджують значимість особливої ролі правозастосовників у правовій культурі і є цілком прийнятними і для української правової системи.

Правова культура означає професійну компетентність правозастосовника, наявність у нього спеціальних знань, досвіду відповідної діяльності [242, с. 33–35].

Високий рівень правової культури пов'язаний з особистісними рисами правозастосовника, наявність яких у діяльності правозастосовних органів забезпечує ефективну реалізацію прав і свобод громадян, а їх відсутність може призвести до негативних наслідків, таких як, наприклад, прийняття незаконного правозастосовного рішення.

Чинна Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про покращення

організації судових процесів і підвищення культури їх поведінки" від 2 березня 1996р. №35 передбачає, що важливою умовою забезпечення ефективності правосуддя є правильна організація і проведення судових процесів при неухильному дотриманні законності, підвищення культури діяльності судів. Більшість судів України здійснює правосуддя в точній відповідності із законом, забезпечуючи попереджувальний і виховний вплив судових рішень.

Проте, незважаючи на загальне підвищення рівня культури роботи судів, мають місце недоліки, які негативно впливають на якість вирішення справ і знижують суспільне значення судових процесів. Деякі судді недостатньо відповідально підходять до підготовки процесів, поверхнево вивчають справи, винесені на судовий розгляд, не ознайомлюють з ними народних засідателів. Іноді порушуються встановлені законом терміни розгляду справ і матеріалів.

Трапляються випадки зневажливого ставлення суддів до дотримання встановлених законом правил судового розгляду. Судді не завжди забезпечують реалізацію прав учасників процесу, не вживають заходи щодо обов’язкової участі захисника в судовому розгляді. Деякі судді незадовільно здійснюють керівництво судовим засіданням, не забезпечують всебічне, повне й об’єктивне дослідження обставин справи і не тільки не реагують на неетичну поведінку деяких учасників процесу, але іноді самі неналежно поводяться в судовому засіданні. У ході судового розслідування не по всіх справах вживаються заходи щодо виявлення й дослідження причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень.

Окремі судді, розглядаючи справи в наглядовому порядку, не реагують на факти порушень матеріального і процесуального законодавства, що можуть бути допущені судами нижчих інстанцій, водночас, нерідко самі допускають помилки й порушення закону під час розгляду справ у першій інстанції.

Зазначені недоліки правової культури правозастосовної діяльності досить поширені і сьогодні, їх неухильне усунення значно підвищить ефективність правозастосовної діяльності.

Поряд з правовою культурою правозастосовника, яка зазнає зовнішнього впливу, доцільно розглянути правову свідомість суб’єкта правозастосування, до

складу якої входить правова ідеологія та правова психологія..

Фактори, які чинять вплив на правозастосовну діяльність в межах політичної сфери, впливають на свідомість суб'єктів через ідеологічні канали, формуючи визначені ціннісні орієнтири, характер мотивів і цілей, безпосередньо впливають на функціонування механізму правозастосування шляхом, наприклад, передачі визначеної категорії справ товариським судам або за допомогою делегування окремих державних функцій громадським організаціям.

Правова ідеологія правозастосовника ґрунтується на теоретичних наукових знаннях про право. Ці знання набуваються юристами-професіоналами в процесі отримання освіти й цілеспрямованого наукового пошуку. Обов'язковою якістю правової ідеології юриста є її систематизований теоретичний характер. Для фахівця характерним є тісний зв'язок з юридичною наукою, принципами права, закономірностями його виникнення, існування і розвитку, його впливу і ролі в суспільному й державному житті на основі глибокого наукового узагальнення, пов'язаного з результатами досягнень інших, суміжних суспільних наук – політології, соціології, історії, економічної теорії, філософії тощо.

Подібна спеціалізація підвищує рівень правової ідеології правозастосовника. Глибоке вивчення й аналіз будь-якої вузької правової сфери неможливе без знання загальнотеоретичних, фундаментальних положень правової науки. До юристів повною мірою стосується поняття про те, що гарний фахівець – це вузький фахівець.

Питання про рівень правової ідеології правозастосовників, тобто про рівень правової підготовки, завжди є актуальним при вирішенні ефективності, дієвості права. Проте з найбільшою гостротою це виявляється на переломних етапах існування держави і суспільства, при зміні політичної і правової системи даного суспільства. При цьому постає проблема інформаційного забезпечення діяльності юриста та правозастосовних установ.

Нормативний матеріал – підґрунтя для діяльності правозастосовних органів. Водночас забезпечення цим матеріалом і його використання не завжди на належному рівні. Не завжди вчасно здійснюється оновлення правової інформації після зміни нормативних актів, що призводить до застосування застарілих, які втратили чинність

законів, з подальшим скасуванням прийнятих рішень [140, с. 178]. Швидкоплинність змін нормативної системи не адекватна сучасним політичним і економічним принципам, які утверджуються в житті суспільства. Це призводить до виникнення нових проблем, які доводиться вирішувати правозастосовнику: захист права, прямо не захищеного законом, у процесі його застосування; підвищення ролі в процесі правозастосовної діяльності загальних правових принципів і загальногуманітарних цінностей, аналогії закону і права в правозастосовному процесі. Тому особливістю ідеології правозастосовника є її постійне й оперативне доповнення знаннями щодо зміни в чинній нормативній системі.

Іншою особливістю правосвідомості правозастосовувача має бути глибоке з'ясування змісту й логіки правових приписів. І в цьому розумінні правова свідомість тісно пов'язана з процесом тлумачення права. Логічно припустити, що з усіх видів тлумачення (автентичного, легального, казуального, відомчого) правосвідомість правозастосовника орієнтована на пізнання саме актів правозастосовного тлумачення права. Роз'яснення змісту правової норми, яке дається вищими судами, є обов'язковим для правозастосовних та правоохоронних органів.

Отже, правова ідеологія правозастосовника формується під впливом не тільки науково-теоретичних знань, а й під істотним впливом правозастосовної практики, що засвідчує онтологічне значення права.

Тому правозастосовник повинен враховувати у своїй діяльності соціальні фактори, правові, гносеологічні принципи права і принципи правової політики. Правова ідеологія правозастосовника, особливо в умовах правової реформи, зазнає впливу соціальної практики, з якою стикається правозастосовник; впливу державної політики в цілому. Звичайно, при цьому необхідно відзначити, що правозастосовник має оцінювати стан і динаміку суспільних відносин на підставі і в рамках законів.

Але саме через зв'язок із соціальною практикою, через її вплив на правосвідомість правозастосовника і відбувається зміна його правової ідеології щодо уявлень про необхідне, бажане право і правове регулювання. Не врахувати цього впливу не міг і законодавець. У чинній Конституції України закріплене право законодавчої ініціативи народних депутатів України, Президента України, Кабінету

Міністрів України (ст. 93 Конституції України). Таким чином, правова ідеологія правозастосовника формується під впливом теоретичних, наукових положень і уявлень, розроблених юридичною наукою, правозастосовної практики вищих судових і правоохоронних органів, що виражаються в актах тлумачення права і під впливом безпосередньої діяльності конкретного правозастосовника.

Водночас існують й інші особливості ідеологічної сторони правосвідомості правозастосовника. З огляду на те, що психологічний механізм будь-якої професійної діяльності один і той самий, В.Н. Карташов пропонує розглядати його основні психологічні елементи в аспекті юридичної діяльності й виділяє в психологічній системі такі блоки: збір й обробка інформації, мотиваційний, програмно-цільовий, енергетичний, дослідно-професійний, оціночний, блок ухвалення раціонального рішення і його реалізації в практичних діях і операціях [109, с.161].

Особливості правозастосовної діяльності накладають відбиток на особистісні властивості тих, хто застосовує право, вимагають від них відповідних якостей. Правовою психологією у свідомості правозастосовника визначаються за змістом інтереси, установки, світоглядні позиції, емоції, емоційні оцінки, що постійно виникають у ході правозастосовної діяльності.

Дійсно, будучи вираженням оціночного ставлення до права і правових явищ, правова психологія правозастосовників повинна характеризуватися високим ступенем солідарності суб’єкта з правовими приписами, з розумінням необхідності їх дотримання, з усвідомленням цінності права і правового регулювання. Саме право, якщо воно усвідомлене, формує в правозастосовника відповідне оціночне ставлення на підставі знань про принципи правової поведінки.

Психологічні компоненти відіграють значну роль у свідомості правозастосовника, оскільки сама правозастосовна діяльність при зовнішній неупередженості відрізняється високою внутрішньою емоційною насиченістю. Суб’єкт правозастосовної діяльності повинен мати почуття високої відповідальності за свою діяльність, оскільки вона здійснюється в інтересах третіх осіб і забезпечує реальні інтереси громадян і організацій.

Зміст правової психології правозастосовника повинен розглядатися у всій

сукупності соціальних, психічних і природно-біологічних властивостей суб'єкта правозастосовної діяльності. На нього впливають вроджені дані особи, своєрідність його психічного і фізичного потенціалу, обдарованість, темперамент, схильність до тієї або іншої професії тощо. При індивідуальному підході повинні враховуватися і три рівні вроджених даних людини – віковий, статевий й природно-індивідуальний.

При дослідженні психології правозастосовника не можна недооцінювати і чуттєві якості особи. Особливості чуттєвих каналів сприйняття впливають на ті уявлення, які формуються в кожного індивідуума в процесі освоєння дійсності та осмислення будь-якої практичної і правової інформації, конкретної нормативно-правової ситуації. На їх основі в процесі діяльності формується і закріплюється сукупний чуттєвий образ як індивідуальний результат колективного пізнання, особливості чуттєвого сприйняття завжди варто враховувати при здійсненні тих або інших дій і операцій. Питання щодо співвідношення зовнішніх і внутрішніх психофізичних факторів, які визначають діяльність правозастосовника, детально розглянуті В. В. Лазаревим [145, с. 38–40].

Таким чином, правова психологія правозастосовника формується на основі правової ідеології, пов'язана й обумовлена особливостями мислення правозастосовника, його діяльністю і внутрішніми психологічними й біологічними особливостями особи.

Виділяючи як фактор внутрішнього впливу природні, біологічні потреби суб'єкта правозастосування, маємо на увазі наступне. Правові норми не можуть не брати до уваги природних фактів і повинні пристосовуватись до них. Якщо з'ясовується, наприклад, що певні схеми поведінки обов'язково закладені в "біологічній програмі" людей і встановлюють жорсткі межі "пластичності" людської поведінки, то тим самим вони обмежують і регулятивні можливості права. Таким чином, реалії встановлюють і обмежують дію правових норм, і відповідно можливість правильно їх застосовувати.

Дія права залежить від дійсності. Можливість добровільного підпорядкування нормам права тим вища, чим більше право узгоджується з реальними біологічними природними потребами людей. Чим більше право буде співзвучне природним

диспозиціям та потребам поведінки правозастосовника, тим вищою буде вірогідність добровільного підпорядкування і застосування правових норм.

Зовнішня (фізична) і внутрішня (психічна) сторона людини взаємозалежні й взаємообумовлені. Якщо схематизувати процес діяльності, то розгорнення структур на внутрішньому рівні відбувається в такій послідовності: потреба – мотив – мета – завдання; а на зовнішньому: діяльність – дія – операція – динаміка [128, с. 10].

Суттєвим елементом механізму впливу виступає потреба – вихідний пункт поведінки особи. Вона не тільки передує інтересу, а й породжує його, тому що без потреби інтерес не може виникнути і власне потреба обумовлює зміст інтересу. "Ніхто не може зробити що-небудь, не роблячи це водночас задля будь-якої зі своїх потреб..." [164, с. 245].

"Будь-яка вольова поведінка людини в якості вихідної психології детермінанти має потребу, формується на базі цієї потреби і слугує задоволенню цієї ж потреби" [182, с. 47].

Тому недостатньо лише вивчати зовнішні обставини й умови, необхідно усвідомити природні потреби та інтереси того, хто їх застосовує.

Потреби правозастосовника і зміст його інтересів мають таким чином вихід безпосередньо у сферу життєвих обставин і в сферу матеріального і процесуального законодавства. І якщо визнати, що "…між правовими нормами і соціальним ефектом, що має на меті законодавець, на досягнення якого ці норми спрямовані, завжди знаходиться "проміжна ланка" – психіка людей, їх соціально-психологічні зв’язки" [254, с. 1], то доречно відзначити важливу роль у цьому психіки правозастосовних суб’єктів [145, с. 38].

Об’єктивні потреби, що пройшли через психологічну структуру особи, сприймаються нею як бажання. Бажання ж на визначеному рівні вольової активності припускають цілі припущення. Цілями діяльності правозастосовника можуть виступати: виконання всіх приписів законодавця, швидке вирішення справи, задоволення потреб сторін у тій чи іншій мірі, задоволення потреб держави за рахунок сторін і навпаки.

Досягнення відповідної мети й задоволення відповідної потреби досягається

шляхом реалізації інтересів правозастосовника. Серед інтересів конкретного правозастосовника можна виділити: інтерес перебувати у близьких стосунках з контрольними і наглядовими інстанціями, з метою уникнення дорікань щодо його діяльності; встановити тісні стосунки з іншими учасниками справи, які сприятимуть виявленню істини і швидшому розгляду справи, тощо.

Потреби, мета та інтереси завжди обумовлені життєво важливими для правозастосовника зовнішніми факторами. У постановці мети і формуванні інтересів правозастосовника істотну роль відіграють його установки, соціальні орієнтації і переконання.

Це питання прямо пов’язане з питанням свободи волевиявлення правозастосовника. - його розсудом.

Як зазначалося, правозастосовний процес здебільшого знаходиться під впливом зовнішніх стосовно правозастосовних суб’єктів факторів (державною волею, що закладена в нормах права, правозастосовною політикою держави, загальним рівнем правової культури тощо), тому правозастосовний суб’єкт, перш за все, ґрунтується на знаннях цих зовнішніх факторів. Водночас відомо, що "…воля людини не тільки детермінована зовнішнім середовищем, але і самодетермінована" [230, с. 284]. Тому воля правозастосовника належить до низки факторів, які обумовлюють результат правозастосовного рішення.

На прийняття індивідом рішення впливає безліч факторів і обставин, зокрема: становище людини в суспільстві, її безпосередні потреби й інтереси, ідейні, моральні пориви і мікросфера, в якій він перебуває, його психофізичні особливості.

Вольові дії значною мірою розкривають психічний стан людини, його свідомість. "Внутрішнє" в людині включає в себе весь механізм "виробництва" і "відтворення" чуттєвого й раціонального за участю свідомого і підсвідомо підхоплює вихідне – "сировину" (набуту і свою власну), інструментарій і процеси його "переробки" і той психологічний "продукт", який надходить на "склад", запускається знову у "виробництво" або об’єктивується в зовнішніх діях людини" [230, с. 47–48].

Продуктом і змістом "внутрішнього" практично є всі психологічні компоненти особи: темперамент, психічні процеси, соціальний досвід і моральні якості.

Зовнішнім виступає все те, що не інтегровано внутрішнім світом людини, що не ввійшло до внутрішнього механізму, але що впливає на людину в даний момент або може здійснити вплив на інше.

Застосування права – творча діяльність, тому завжди є можливості для врахування при прийнятті правозастосовного рішення спрямованості суб'єктів. Ці можливості є досить значними у випадках конкретизації права, усунення прогалин у праві, вирішення питання при розсудливості правозастосовника. Спрямованість особи правозастосовника може слугувати зміцненню законності, а може і її порушенню.

Внутрішній опір закону тим сильніший, чим слабший його вплив у порівнянні з дією інших зовнішніх факторів.

Для того, щоб проаналізувати вплив на правозастосовну діяльність, необхідний комплексний розгляд мотивів поведінки суб'єкта застосування права. Для з'ясування мотивів правозастосовника слід розкрити суб'єктивний, особистісний зміст його діяльності. Саме через мотиви відбуваються "переходи" зовнішнього впливу у внутрішнє і внутрішнього у зовнішнє. У спонуканнях правозастосовника відображається діалектика взаємодії встановлених у нормі вимог і наявних фактичних даних, які супроводжують процес вирішення справи, взаємодії між переконаннями правозастосовника і тим, що диктують йому життєво значимі обставини.

Правозастосування завжди тісно пов'язане з конкуренцією об'єктивованих цілей і мотивів, що виникають у конкретного правозастосовника в реальній ситуації. Будь-яка дія, а тим більше поведінка суб'єкта правозастосування, може супроводжуватися сукупністю або злагодженою системою мотивів, різних за своїм впливом. Найбільш дієвим з усіх мотивів є той, який має гостру, суб'єктивну значимість для людини. Така гострота мотивації у сфері застосування права має два протилежних напрями: активної боротьби за законність і правопорядок та обґрунтування своїх особистих вигод на шкоду суворій законності.

Правозастосовник усвідомлює необхідність узгодження своїх дій з правовими нормами. Поведінка у відповідності із законом передбачає безпосереднє оцінювання

життєвої ситуації не тільки через необхідність співвідношення її з моделлю, яка передбачена гіпотезою норми, але й у зв'язку з необхідністю вибору одного з варіантів рішення, що передбачене законом; для успішної конкретизації права, якщо це входить до завдання правозастосовника; для вирішення справи, якщо відсутні необхідні норми, оскільки пропонується вирішення справи за аналогією.

Як було зазначено в попередніх розділах, окремим фактором внутрішнього впливу є професіоналізм суб'єктів правозастосовної діяльності.

Адже, окрім знань загальних положень і витоків права, правосвідомість юриста має містити в собі вузькі, спеціальні юридичні знання, пов'язані з "технологічним процесом" функціонування права, правового інструментарію, прийомів, способів і методів впливу права на суспільні відносини, знання змісту щодо існуючих правових норм. Для професійної правосвідомості характерною є спеціалізація, пов'язана зі спрямованістю професійної діяльності. Як правило, юрист-практик спеціалізується на вирішенні правових питань і суперечок у відповідній правовій сфері суспільних відносин.

Як правило, діяльність правозастосовника об'єктивується в правозастосовному акті, який будучи витриманим на рівні сучасної культури та являючи собою відому культурну цінність [175, с.128]. Це свідчить про відповідальне ставлення правозастосовника до виконання обов'язків, які йому доручені, про усвідомлення високої довіри, наданням повноважень приймати рішення, що зачіпають права та інтереси громадян, установ, організацій.

Дослідно-професійний блок психологічного механізму відображає результати особистого й суспільного досвіду та припускає наявність необхідних знань, умінь, навичок і звичок.

При дослідженні психологічного механізму важливо враховувати факт зворотного впливу практичних юридичних дій на психіку суб'єктів правозастосовної діяльності. У суб'єкта формується особлива форма професійного, практичного юридичного мислення. Зв'язок цього мислення з правозастосовною практикою безпосередній, оскільки пізнавальний процес безпосередньо пов'язаний із практичним перетворенням суспільного життя.

У практичному професійному мисленні значну роль відіграє особистий професійний досвід і знання, що формуються як на чуттєвому, так і на раціонально-абстрактному рівнях.

В.Н. Карташов виділяє такі істотні риси професійного мислення юриста: "Воно пов'язано з виконанням суспільних, державних завдань за допомогою юридичних засобів і способів, дій і операцій, прийнятих рішень і актів їх реалізації, надання конкретним соціальним ситуаціям і суспільним відносинам правової форми. Мислення юриста прагматичне за своїм характером, тому що для нього важливий, насамперед, процес здійсненності, практичної реалізації прийнятих суб'єктом рішень, їхня законність і відповідність завданням органу, фактичній і нормативній основі правового регулювання" [109, с. 110].

Для професійного мислення характерний істотний визначений схематизм, обумовлений тим, що деяким випадкам правозастосовної діяльності властива ситуаційна, інформаційна, нормативна, процесуальна й інша повторюваність. Однотипні юридичні ситуації породжують, як правило, стереотипізацію інтелектуальних процесів, шаблонні дії й операції.

Так, анкетування слідчих показало, що 18% опитаних здійснювали правозастосовні дії не тому, що вони були необхідні в даній ситуації, а тому, що вони розслідували аналогічні справи раніше і починали саме з таких дій. Близько 5% слідчих, які мали досвід практичної діяльності понад 5 років, заявили, що вони зазвичай мислять і діють автоматично в ситуаціях, що вже мали місце в їх практиці [74, с. 94].

Крім цього, суб'єктам правозастосування, на відміну від пересічних громадян, властиві специфічні елементи внутрішнього світу, такі як правові очікування і настрої.

Зазначені елементи можуть стати предметом дослідження їх взаємодії з неправовими феноменами свідомості. Таким чином, вплив і динаміка "внутрішнього" на динаміку "зовнішнього" у діяльності правозастосовника є очевидним.

Своєрідною сполучною ланкою зовнішніх і внутрішніх факторів виступає

інформація, отже, доцільно відзначити окремо важливу роль інформаційного фактора. Відсутність об'єктивної інформації про зовнішні фактори має велике значення в системі факторів, що впливають на правозастосовну діяльність.

Серед форм правового інформування слід виділити такі, як: правове інформування засобів масової інформації; правова освіта, правове інформування в процесі впливу юридичної й іншої суспільної практики, усне правове інформування, правове інформування за допомогою ЕОМ, правове інформування в засобах літератури і мистецтва, наочна правова агітація, а також неофіційне міжособистісне спілкування у вигляді вербального неформального спілкування на правові теми з іншими членами невеликих соціальних груп, до яких належить дана особа (родина, трудовий колектив), із друзями, сусідами, знайомими [236, с. 83]. Уся розмаїтість перерахованих форм має використовуватися у правозастосовній діяльності, внаслідок недостатньої поінформованості правозастосовник може вирішувати питання керуючись інтуїцією та набутим соціальним досвідом, емоціями тощо, що буде мати негативний вплив на правозастосовну діяльність.

З огляду на дослідження внутрішнього впливу на правозастосовну діяльність, необхідно розглянути питання, яке торкається процесу переходу внутрішніх якостей, властивостей у зовнішність, видозмінюючи при цьому правозастосовну діяльність. При кваліфікації впливу соціально-політичних факторів ми навели визначення цього процесу з точки зору психології. Та, на нашу думку, для комплексного та систематичного дослідження впливу соціально-політичних факторів на правозастосування, це питання потребує детальнішого розгляду.

Отже, в залежності від зовнішнього впливу, формуються, змінюються внутрішні процеси правозастосовника, які саме через здійснення ним правозастосовної діяльності виходять у так званий зовнішній світ, виявляються назовні, тим самим відбувається зворотна дія факторів.

Як було виявлено, в попередніх розділах даного дослідження, зовнішній і внутрішній вплив факторів, може бути як позитивний, так і негативний, що вливає на правозастосовну діяльність, визначаючи рівень її ефективності.

Критерії ефективності правозастосовної діяльності треба шукати насамперед у

самому її призначенні, у тих цілях, яким вона служить. Однією з таких цілей є задоволення інтересів сторін у конкретній юридичній справі. Ефективність процесу розробки, прийняття та реалізації права визначає якість, користь і цінність правової та законодавчої продукції. Правозастосовна практика свідчить, що відсутність радикальної організації нормотворчої діяльності у владно-виконавчих і господарюючих структурах знижує якість, продуктивність і цінність нормативної документації. Вона може бути порівняна з холостим пострілом. В юридичній літературі традиційно вважається, що відповідальність, закріплена в правовій нормі за її невиконання, є засобом забезпечення реалізації правил поведінки або порядку діяльності юридичних та фізичних осіб. Але для корисного застосування правових норм цього недостатньо. Необхідна інформація про результативність діяльності норми. Її ефективність залежить, наприклад, від зацікавленості суб'єктів права в добровільному правильному (законному, моральному) застосуванні норми, вирішенні життєвих ситуацій. Особливе мистецтво полягає в тому, щоб в процесі підготовки нормативних актів передбачити в перспективі їх ефективну реалізацію та застосування. Для цього, необхідно створити таку правову єдність, при якій кожний нормативний документ був би професійним і не завдавав шкоди.

Як відомо, правозастосовна діяльність є невід'ємною складовою всього соціального життя суспільства, що еволюціонує разом з ним, а також впливає на нього. У цьому аспекті поняття правозастосовної діяльності та її ефективності слід розглядати відповідно до соціальних реалій сьогодення.

Вивчаючи питання, пов'язані із соціальною і юридичною ефективністю правозастосовної діяльності, необхідно, по-перше, дати їм визначення, по-друге, визначити їхні критерії та показники.

Як це не парадоксально, але складність теоретичного дослідження соціальної і юридичної ефективності правозастосовної діяльності пов'язана з простотою й очевидністю самого поняття "ефективність".

Як справедливо зазначає Ю.Е. Аврутін: "Основна причина удаваної очевидності поняття "ефективність" прихована в його чітко вираженій антропоморфності –

властивості сприйматися і тлумачитися, виходячи зі звичних уявлень про себе і навколишній світ" [4, с. 21].

Поняття "ефективність" зазвичай містить у собі тріаду "мета – засоби – результат". Тому, досліджуючи і соціальну, і юридичну ефективність правозастосування, необхідно встановити насамперед їх мету.

Будь-яка мета правозастосовної діяльності в ідеалі повинна бути соціально корисною. На кожному етапі правозастосування може бути багато завдань, хоча всі вони спрямовані на досягнення головної мети – забезпечення своєчасного, правильного застосування норм, які б дали оптимальний результат.

Кожна мета правозастосування може досягатись одночасно. І саме це положення є визначальним при розмежуванні юридичної і соціальної ефективності. Юридична ефективність пов’язана з досягненням основної мети, хоча парадокс полягає власне в тому, що юридична мета, незважаючи на її верховенство, є нижчою ланкою в ланцюзі безпосередніх прагнень.

У подальшому вони переходять в іншу матеріальну мету. Але виділити таку мету, умовно названу юридичною, все-таки необхідно, оскільки вивчення ефективності правозастосовної діяльності з точки зору досягнення такої мети має деякі особливості.

У той момент, коли перед адресатами відкривається (або припиняється) можливість реалізації прав, як тільки вони чітко знатимуть свої права й обов’язки і ніщо не перешкоджатиме з юридичної точки зору їх здійсненню – можна вести мову про юридичну ефективність правозастосовної діяльності [79, с.43].

Юридична мета має самостійне значення – забезпечення впливу права як ідеологічної сили. Важливість визначення юридичної мети в аспекті вивчення ефективності правозастосовної діяльності полягає в тому, що ефективність повинна визначатися, по-перше, виходячи з юридичних, а по-друге – з матеріальних цілей.

Соціальна мета є глобальнішою. Вона відображає інтереси не тільки безпосередніх учасників конкретної правозастосовної діяльності, а й соціальний результат у цілому.

Слідчий, вирішуючи локальне завдання при розслідуванні злочину, одночасно вирішує перспективні завдання, спрямовані на зміцнення законності, виховання громадян у дусі поваги до законів, впливаючи водночас на їх правосвідомість.

Таким чином, варто розрізняти два рівні ефективності: а) юридичну ефективність правозастосовної діяльності, що характеризується відповідністю поведінки суб'єкта й адресата правозастосування поведінці, що передбачена нормою; б) соціальну ефективність правозастосовної діяльності, що характеризується не лише правомірною поведінкою адресатів, а й перспективною соціальною метою, яка знаходиться за межами правового регулювання.

Поділ ефективності правозастосовної діяльності на юридичну і соціальну є в певному розумінні умовним, оскільки вони тісно взаємопов'язані, хоча і не завжди збігаються.

Між соціальною і юридичною ефективністю існує взаємозалежність. Чим вище соціальна ефективність, тим вище юридична. Це означає, що закони повинні бути максимально наближені до існуючої дійсності.

В основі аналізу ефективності правозастосовної діяльності повинен лежати підхід, при якому поняття ефективності необхідно розглядати в комплексі "мета – засоби – результат". Вивчаючи й аналізуючи результат, необхідно співвіднести соціальну користь і суспільну шкоду, що заподіяно внаслідок правозастосування.

Так, наприклад, з метою забезпечення цивільного позову в рамках кримінальної справи, згідно зі ст. 329 Кримінально-процесуального кодексу України (з метою забезпечення належного виконання вироку згідно зі ст. 125 Кримінально-процесуального кодексу України), слідчий зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо забезпечення виконання вироку в частині можливої конфіскації майна, склавши про це відповідну постанову.

Однак майнове становище обвинувачуваного таке, що збитки не можуть бути компенсовані. При цьому він не зазнає жодних втрат, і фактично ні в потерпілого, ні в обвинувачуваного матеріальне становище не змінюється. Таким чином, має місце юридична ефективність при відсутності ефективності соціальної.

Критерії соціальної і юридичної ефективності правозастосовної діяльності, на наш погляд, можна розділити на три групи (рівні):

1. Критерії загальної ефективності. На цьому рівні основними елементами оцінки ефективності виступають стратегічні питання функціонування суб'єктів правозастосування, що дозволяють їм ефективно виконувати свою роль в державному механізмі забезпечення правопорядку і законності.

2. Критерії спеціальної ефективності. На цьому рівні основними елементами оцінки виступають цільова обґрунтованість організації правозастосовної діяльності, її форми, методи і результати.

3. Критерії конкретної ефективності. На цьому рівні основними елементами оцінки є, з одного боку, організація праці правозастосовників, їх навички, уміння, ціннісні орієнтації й установки щодо своєї діяльності та її результатів, а з іншого – безпосередні результати діяльності конкретного працівника.

Значення правозастосовної діяльності в забезпеченні режиму законності відображають критерії загальної юридичної ефективності – взаємозалежність між правозастосовною діяльністю правозастосовника і станом законності в суспільстві.

Юридична ефективність правозастосовної діяльності визначається не тільки за кінцевим результатом при досягненні головної мети правозастосування, а й за тим, наскільки ця діяльність, використані методи, засоби і досягнутий результат відповідають чинним нормам права.

Юридична ефективність залежить від якості законодавства. У даному випадку вона полягає у відсутності суперечливих один одному нормативно-правових актів. Умовою юридичної ефективності правозастосування є і раціональна організація системи правозастосовних суб'єктів. Ефективним правозастосування буде тоді, коли воно буде відповідати закону.

Стан і реальну роль правозастосування в суспільній життєдіяльності відображають критерії загальної соціальної ефективності. Вони є більш важливими і визначальними групами критеріїв, сукупними, узагальнюючими та спрямовані на виявлення залежності між правозастосовною діяльністю і рівнем, якістю вирішення

основних проблем розвитку суспільства, що передбачає глибокий аналіз об'єктів правозастосовної діяльності.

Розглядаючи критерії загальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності, необхідно пам'ятати, що об'єкти її впливу досить різноманітні. Це пов'язано з тим, що правозастосування здійснюється й у випадку здійснення злочину, і у зв'язку з реалізацією позитивних прав. Тому кожен з видів діяльності буде характеризуватися своїми параметрами.

Отже, соціальну ефективність правозастосовної діяльності варто визначати, по-перше, за досягнутим результатом, у тісному взаємозв'язку з внутрішньою життєдіяльністю, і по-друге, за рівнем відповідності досягнутого результату вимогам суспільства та значущості для суспільного розвитку в цілому.

Як зазначає Г.В. Атаманчук, соціальний ефект – це сукупний і загальний позитивний результат, який одержує суспільство як у процесі виробництва того або іншого виробу (продукту) чи виконання визначених робіт, так і при споживанні відповідних матеріальних, соціальних і духовних цінностей [24].

Соціальна ефективність – явище глибинне, що відображає співвідношення сукупних витрат на правозастосовну діяльність і управління нею з об'єктивним результатом, отриманим від неї і реалізованим у суспільстві, що забезпечує збереження і розвиток останнього [24, с. 315]. Що є наслідком її залежності від: а) якості законодавства; б) раціональної організації правозастосовної діяльності; в) узгодження цієї діяльності з вимогами та інтересами суспільства.

Сутність соціальної ефективності правозастосовної діяльності полягає також у її стабільності та постійному прогресуванні. Тобто дана ефективність повинна відображати не тільки досягнутий результат, а й бути необхідною, міцною ланкою в ланцюзі прогресивного розвитку суспільного життя.

Критерії соціальної ефективності – найбільш узагальнені й важливі категорії, що відображають суспільну користь діяльності правозастосовника. Вони пов'язані, з одного боку, з потребами, інтересами і цілями суспільного розвитку, а з іншого – дають можливість оцінювати, вимірювати ступінь задоволення певних потреб, інтересів, цілей. Основне завдання критеріїв соціальної ефективності – це визначення

взаємозв'язку між діяльністю суб'єктів правозастосування і потребами суспільства в цій сфері.

Таким чином, критерії загальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності розкривають і показують, наскільки правильно, вміло і продумано відповідні суб'єкти спрямовують, організують і регулюють суспільні процеси, поведінку і діяльність людей, і підпорядковують їх суспільній доцільності.

Критерії загальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності можуть застосовуватися при аналізі й оцінці в межах у цілому по Україні, так і в локальних межах. Це пов'язано з тим, що за умови правильного здійснення правозастосування результати будуть доцільні, гармонійні та ефективні. Необхідно також, щоб між ефективністю різних рівнів була визначена погодженість, при якій локальна ефективність сприятиме загальній, а загальна – локальній.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни критерії загальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності набувають нового змісту. Водночас особливої актуальності набуває принцип "соціальної справедливості".

Дані критерії правозастосування насамперед є не критеріями-результатами, а критеріями-засобами, що показують, яким чином, формами і методами, що використовуються в правозастосуванні, можуть забезпечуватися високі показники розвитку суспільства.

Наступну групу критеріїв можна позначити як критерії спеціальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності. Марко Марков дані критерії називає вторинними, або критеріями-факторами [163].

Нам видається доцільним до критеріїв спеціальної соціальної ефективності правозастосовної діяльності віднести такі:

1. Цілеспрямованість (або доцільність) організації і функціонування правозастосовної діяльності, що об'єктивно обумовлено її роллю у суспільстві.

Аналіз цілеспрямованості передбачає: визначення об'єктивно обумовленої і суспільно актуальної мети; розгляд відповідної мети у розвитку, з врахуванням суспільних потреб, інтересів, що змінюються; вимір мети за конкретними

результатами на "виході", тобто за характером і повнотою її відображення в діях і рішеннях правозастосовника.

2. Витрати часу на правозастосування. Це час, що витрачається на внутрішню правозастосовну діяльність, тобто обробку і просування інформації від "входу" до "виходу". Будь-яке рішення є найбільш ефективним протягом короткого часу, поки воно ще відповідає умовам і факторам, що існують в даний момент. Закон економії часу – найважливіший закон, що характеризує прогрес суспільної діяльності.

3. Стиль правозастосування, що є концентрованим відображенням використаних у ході правозастосовної діяльності форм і методів. Необхідний правильний набір елементів, які використовуються у правозастосуванні [242].

4. Витрати – економічні, технічні, кадрові. Це ті витрати, що забезпечують функціонування суб’єктів правозастосовної діяльності. Нині ці витрати є досить значними. Тому даний критерій соціальної ефективності потребує постійної уваги.

5. Складність організації (а на її основі і діяльності) суб’єктів правозастосовної діяльності. Цей критерій розкриває важливі аспекти правозастосування. Чим складніша організаційна структура у вертикальній і горизонтальній ієрархії, тим більше часу витрачається на проходження правозастосовних актів, суттєвіших змін зазнає інформація.

Таким чином, дані критерії у взаємозв’язку "мета – час – стиль – витрати – складність", і розглянуті в аспекті змісту і сили породжуваних ними впливів, можуть характеризувати ефективність правозастосовної діяльності.

На основі викладеного можна зробити висновок, що критерії спеціальної юридичної ефективності збігаються з критеріями спеціальної соціальної ефективності правозастосування. Тобто справедливо буде віднести до них мету, час, стиль, витрати і складність. Однак ці критерії необхідно розглянути з позицій відповідності чинному законодавству.

Так, аналіз цілеспрямованості при оцінці юридичної ефективності правозастосовної діяльності допускає вибір законодавчо закріплених пріоритетів і зіставлення отриманих результатів з тими, яких прагнув досягти законодавець. Часовий критерій юридичної ефективності правозастосування також буде

розглядатися, виходячи з тих положень, що закріплені в законі. Так, наприклад, строк попереднього слідства, згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України, складає два місяці. Однак на практиці слідчі зазвичай продовжують його, штучно розтягуючи строки ознайомлення обвинувачуваного з матеріалами кримінальної справи. Так, наприклад, у 2005р. у Тернопільській області з перевищенням термінів закінчено 36,3% кримінальних справ, Автономній Республіці Крим – 28,8%, УВС у Волинській області – 27,9%, Чернігівській області – 25,2%. Тому при оцінці юридичної ефективності правозастосовної діяльності необхідно враховувати, наскільки були дотримані строки, передбачені законом.

Водночас стиль правозастосування повинен відповідати законам, положенням, інструкціям, що регламентують правозастосовну діяльність.

Ще одним критерієм конкретної соціальної ефективності правозастосовної діяльності, на нашу думку, є дотримання й непротиставлення принципів законності та соціальної справедливості в рішеннях і діях правозастосовника, оскільки законність тісно пов’язана із забезпеченням і захистом загальних інтересів і втіленням у життя принципу справедливості.

Стан законності в країні і регіонах, загальна і спеціальна юридична ефективність правозастосовної діяльності складається з конкретної юридичної ефективності кожного нормативно-правового акта.

Критеріями конкретної юридичної ефективності також є компетенція і законність. Тому ступінь відповідності напрямів, змісту і результатів правозастосовної діяльності є вихідним критерієм конкретної юридичної ефективності. Отже, будь-які дії, що не належать до компетенції органу і не відповідають статусу посадової особи або прояв активності суб’єкта правозастосування в іншому напрямі чи іншій сфері не можуть визнаватися раціональними й ефективними.

Дотримання законності надає правозастосуванню певної цілеспрямованості, забезпечує однотипність вимог і підходів, погодженість і упорядкованість. Таким чином, будь-які порушення принципу законності з юридичної точки зору не можуть

розглядатися як ефективні, навіть якщо вони певною мірою можуть бути виправдані з моральної точки зору.

Отже, юридична ефективність правозастосовної діяльності оцінюється виходячи з чинного законодавства, відповідності її правовим нормам, оскільки вона тісно пов'язана з принципом законності.

У свою чергу, соціальна ефективність визначається не тільки нормами права, а й існуючими в суспільстві моральними, етичними нормами. Вона пов'язана не тільки з принципом законності, а й з принципом соціальної справедливості.

Соціальна мета правозастосування знаходиться поза сферою права. У зв'язку з цим, правозастосовна діяльність не завжди досягає належного соціального ефекту. Досягнення юридичної мети не завжди веде до досягнення мети соціальної. Юридичне виконання норми ще не свідчить про вирішення завдань, які постають перед правозастосовником. Однак вирішення цих завдань свідчить про високу юридичну ефективність.

Правозастосовна діяльність – явище соціальне і відображає корінні потреби, інтереси, мету і волю більшості населення країни. Щоб функціонування системи було ефективнішим, необхідний постійний обмін інформацією.

Інформація, яку доводять посадові особи до громадськості, має відповідати таким критеріям, як правдивість і доцільність. Адже конкретний правозастосовний акт впливає на формування поглядів як правопорушників, так і законослухняних громадян. Таким чином, можна стверджувати, що діяльність відповідних суб'єктів, вміле і системне застосування ними норм права, дозволяє виявити й оцінити рівень соціальної ефективності даної діяльності у цілому, окремих інститутів і посадових осіб зокрема. Співвідношення кінцевих результатів правозастосовної діяльності із критеріями загальної соціальної ефективності дозволяє встановити соціальну ефективність самого правозастосування.

При оцінюванні соціальної ефективності необхідно враховувати систему взаємодії з громадськістю, її інститутами.

Як зазначає В.В. Лазарєв: "основний напрям у досягненні ефективності правозастосовних актів, полягає в тому, щоб суб'єкт правозастосування домігся

відповідності змісту акта його основі, а обрана ним форма відображала б відповідний зміст і доводила б його до адресата в тій мірі, у якій не залишалося б можливості для розбіжності між юридичними і фактичними наслідками акта" [146, с. 38].

За сучасних умов у нашому суспільстві основним критерієм оцінки ефективності правозастосовної діяльності є громадська думка, яка має юридичний і соціальний аспекти. Юридичний аспект полягає у встановленні відповідності правозастосовної діяльності вимогам законодавства і принципам законності. Соціальний аспект пов’язаний із психологічним сприйняттям правозастосування окремими громадянами і суспільством у цілому.

Використання правових критеріїв ефективності, як правило, значних труднощів не викликає. Так, норми кримінально-процесуального права формулюють конкретні вимоги, яким повинні відповідати дії посадових осіб у випадку виявлення злочину, інших правопорушень, при проведенні слідчих дій тощо.

Однак правозастосовна діяльність за своєю природою є соціальною діяльністю. Водночас моральні, релігійні, етичні норми важко використовувати як критерії правозастосування, оскільки у зв’язку з певною специфікою діяльності відповідні органи правозастосовної діяльності використовують соціально не схвалювані методи роботи.

Ю.Е. Аврутін зазначає: "…використання соціальних норм як критеріїв ефективності діяльності органів внутрішніх справ дозволяє здійснювати її об’єктивну оцінку і вимір, виявляти ступінь відповідності або відхилення цієї діяльності від норм права, моралі, моральності, етики, у тому числі і професійної" [4, с. 427].

Виходячи з цього, найкращого співвідношення соціальної і юридичної ефективності правозастосовної діяльності можна досягти шляхом чіткого і послідовного законодавчого і нормативно-правового регулювання її характеру, змісту, форм і методів здійснення, з врахуванням динаміки соціальних процесів.

Сьогодні спостерігається тенденція до оцінки правозастосовної діяльності громадянами, громадськими організаціями та іншими структурами. Кожний із зовнішніх суб’єктів має свої особисті судження і думки, сформовані на основі особистих контактів, публікацій у засобах масової інформації тощо. Громадська

думка, тобто сукупність суджень, поглядів, позицій, точок зору людей, які є досить суб'єктивні, має властивість об'єктивно відображати ефективність правозастосовної діяльності. Оцінки, що панують в суспільстві, можуть характеризувати психологічний, політичний, організаційний, юридичний та інші аспекти правозастосовної діяльності.

На жаль, у нас не виробилась практика і не склалися діючі механізми пізнання й оцінки правозастосування, а тим більше, використання цих знань і результатів з метою його вдосконалення. Правозастосовна діяльність оцінюється й аналізується тоді, коли її рівень стає недопустимо низьким, а рівень злочинності викликає ознаки суспільної кризи.

Внаслідок низького рівня правозастосовної діяльності суспільство зазнає значних втрат. Насамперед, це відображається на відношенні людей до органів влади, викликає дисбаланс і в самій політичній системі. У зв'язку з цим, суспільству потрібні не тільки оновлення законодавства та періодичні кадрові перестановки, а й така організація роботи, при якій підвищення ефективності правозастосовної діяльності набуло б постійного характеру і гарантувало високий її рівень. Правозастосовна діяльність є найефективнішим механізмом самопізнання суспільства. Суспільство здебільшого має таке право, на яке воно здатне. Водночас право може бути значно вищим від того суспільства, в якому воно функціонує, як і навпаки, суспільство об'єктивно може вимагати удосконалення власної системи права.

Таким чином, підвищення ефективності правозастосовної діяльності має стати постійним процесом, суть якого полягає в перетворенні її в соціально одобрювану систему, основою якої є визнання загальнолюдських цінностей.

Висновки до третього розділу.

Обґрунтовано положення про те, що в сучасних умовах перегляду багатьох засад українського суспільства зростає й посилюється вплив соціальних і політичних процесів на правозастосовну діяльність. Внаслідок дії низки соціальних факторів класична модель застосування права функціонує за наявності багатьох суперечностей і потребує перегляду її основних положень.

Діалектичний метод, історичний метод, метод спостереження та моделювання дали змогу комплексно дослідити зовнішній та внутрішній вплив соціально-політичних факторів. За допомогою індукції стало можливим зробити висновок наскільки змінюється правозастосовна діяльність внаслідок впливу на неї соціально-політичних факторів. Дотримання суб'єктами правозастосовної діяльності поставлених до них вимог, забезпечить позитивний внутрішній вплив на правозастосовну діяльність в цілому.

З'ясовано, що владний характер застосування норм права виявляється по-різному залежно від виду і сфери правозастосування. Відмінність процедури правоохоронної й оперативно-виконавчої правозастосовної діяльності визначає необхідність постановки питання про розробку чіткої процесуальної форми.

На підставі аналізу правозастосовної практики можна зробити висновок, що ефективність застосування норм права значною мірою залежить від зовнішнього та внутрішнього впливу соціально-політичних факторів. Зовнішня (фізична) і внутрішня (психічна) сторони людини взаємозалежні й взаємообумовлені. Тому вплив соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність варто розглядати з позиції єдності, комплексності дії і взаємозумовленості зовнішніх і внутрішніх детермінантів.

Важливо звертати увагу на зв'язок "зовнішнього" і "внутрішнього", на механізм їх взаємодії, і на ті канали, за якими відбувається діалектичний перехід одного в інше. Встановлення співвідношення дії внутрішніх і зовнішніх факторів є визначним у будь-якій сфері діяльності, у тому числі й правозастосовній. Вирішення цього питання є можливим шляхом встановлення співвідношення біологічного й соціального в людині, її поведінки. Внутрішній стан психіки завжди залежить від зовнішніх факторів, зокрема: відносин, оточення, його впливу і взаємовпливу. Умови

життя визначають духовне життя, правові знання спрямовують його в тому чи іншому напрямі в правовій сфері. Вплив цей взаємний і моральні фактори є не менш дієвими, ніж інші.

Розгляд правозастосування крізь принцип динамічності, дозволяє стверджувати, що правозастосовна діяльність має здатність змінюватися під впливом різних соціально-політичних факторів, це складне явище, яке не можна зводити лише до прийняття акту застосування права. Воно включає значне коло неформальних зв'язків і відносин. Різні ланки правозастосовної підсистеми, посадові особи оцінюють стан правопорядку, визначають власні позиції з питань застосування закону, висловлюють свою точку зору і впливають на думку інших осіб, приймають рішення по конкретних справах, змінюють поточну практику, виступають із пропозиціями щодо вдосконалення законодавства тощо [142, с. 84].

Розглядаючи зовнішній і внутрішній вплив соціально-політичних факторів, дійшли висновку про необхідність комплексного підходу для вирішення даної проблеми. Окрім того, механізм обмеження негативного впливу соціально-політичних факторів на правозастосовну діяльність повинен включати не тільки антикорупційне законодавство, а враховувати весь спектр факторів і умов, які ефективно й позитивно впливають на правозастосування.

На сьогоднішній день ще не сформовано ефективний правовий механізм, що визначає особливості взаємодії правозастосовних органів і громадськості. Окремі елементи такого механізму закріплені в Конституції України і законодавстві, що уточнює її положення. Проте практика застосування правових норм, яка встановлює засади конституційного ладу, свідчить про необхідність їх конкретизації і доповнення. Так, на нашу думку, доцільно до проекту Закону України про нормативно-правові акти включити статтю, де буде зазначено, що суб'єкт законотворення має вивчати соціально-політичні фактори, при цьому враховувати громадську думку, що допоможе запобігти виникненню юридичних колізій та прогалин та правильному вирішенню існуючих проблемних ситуацій.

Отже, ефективність правового регулювання визначається не тільки прийняттям досконалих правових норм, а й їх практичним застосуванням, вміло організованим процесом їх реалізації.

За допомогою порівняльно-правового методу досліджували соціальну та юридичну ефективність правозастосовної діяльності. Головною метою правозастосовної діяльності є забезпечення своєчасного, правильного застосування чинних норм з метою досягнення оптимального результату. У цьому й полягає суть юридичної ефективності. Соціальна мета більш глобальна. Її значення позначається не тільки на безпосередніх учасниках правозастосовної діяльності, вона відображає соціальний результат у всьому своєму різноманітті.

Відповідно, варто розрізняти два рівні ефективності: юридичну і соціальну. Між ними існує тісна взаємозалежність – чим вища соціальна ефективність, тим вища юридична. Це означає, що закони мають бути максимально наближені до існуючої дійсності. Критерії соціальної та юридичної ефективності поділяються на три групи: а) загальної ефективності; б) спеціальної ефективності; в) конкретної ефективності. Найкращого співвідношення соціальної і юридичної ефективності правозастосовної діяльності можна досягнути шляхом чіткого і послідовного законодавчого і нормативно-правового регулювання його характеру, змісту, форм і методів здійснення з урахуванням динаміки соціальних процесів.

Таким чином, врахування суб’єктивного та негативного зовнішнього і внутрішнього впливу соціально-політичних факторів може запобігти створенню небажаних проблемних ситуацій та конфліктів в суспільстві та державі. Вивчення, дослідження соціально-політичних факторів та особливостей їх впливу, дасть змогу функціонувати правозастосовній діяльності ефективно, виконуючи юридичні та соціальні цілі та функції. Розгляд особливостей впливу соціально-політичних факторів дозволяє стверджувати, що певні історичні зміни, зміни в державній політиці та економіці, на міжнародній арені, в сучасних умовах зумовили зміну існуючих соціально-політичних явищ і процесів та спричинили появу нових факторів, які впливають на правозастосовну діяльність.

Висновки.

У проведеному дослідженні було розв’язане актуальне наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні зумовленості правозастосовної діяльності соціально-політичними факторами, з'ясуванні значення та посилення ролі застосування норм права в суспільстві, як найбільш гнучкого засобу врахування соціальних потреб і інтересів суспільства, що виникають у процесі правового регулювання.

Як з’ясувалося в результаті аналізу проблем правозастосовної діяльності, незважаючи на достатню розробленість питань застосування норм права в юридичній літературі, на сьогоднішній день немає єдності думок вчених щодо юридичної природи правозастосування, ставиться під сумнів владний характер застосування норм права, необґрунтовано розширюється або штучно звужується коло суб’єктів правозастосовної діяльності. У теорії права не існує єдиного методологічного підходу до вивчення правозастосування, недостатньо досліджені питання зумовленості правозастосовної діяльності внаслідок впливу ряду факторів, не з’ясована природа та особливості впливу факторів на правозастосування.

Отримані в процесі дослідження результати дозволяють зробити наступні висновки:

- уточнена авторська позиція щодо правозастосовної діяльності, під якою слід розуміти, що правозастосовна діяльність – це специфічний різновид соціальної діяльності, зумовлений соціально-політичними факторами, наділений правовою та юридичною природою, здебільшого має соціально-політичну сутність та полягає у здійсненні компетентними суб’єктами діяльності щодо індивідуалізації правових приписів та створенні необхідних умов для їх реалізації;
- сформульоване поняття соціально-політичних факторів, як сукупності соціально-політичних явищ та процесів, що зумовлюють характер та спрямування правозастосовної діяльності;
- уточнена класифікація згідно якої соціально-політичні фактори поділяються на фактори зовнішнього та внутрішнього впливу. Встановлено, що цей вплив може бути об’єктивним та суб’єктивним, прямим або опосередкованим. Зовнішній суб’єктивний вплив здебільшого має негативний характер. Обґрунтовано, що

запропонована класифікація є значимою для вироблення моделей правозастосовної діяльності, а також для визначення критеріїв обмеження негативного впливу соціально-політичних факторів у випадку неефективної чи незаконної діяльності;

- з'ясовано суттєве значення міжнародного впливу на правозастосовну діяльність в сучасних умовах, зокрема, цей вплив виявляється в процесі впровадження нових соціально-політичних інститутів в національне законодавство та їх функціонування через правозастосовну діяльність. Зокрема ці інститути (наприклад, місцеве самоврядування) передбачають передачу, делегування владних повноважень від органів держави до органів приватного спрямування, таким чином відбувається децентралізація системи виконавчої влади держави при одночасному визнанні нововведених соціально-політичних інститутів на рівні міжнародної спільноти демократичними;
- доведено, що внаслідок впливу соціально-політичних факторів збільшується коло суб'єктів правозастосовної діяльності за рахунок зменшення кількості суб'єктів публічно-правового характеру та збільшенні кількості суб'єктів приватноправових, що в свою чергу призводить до можливості визнання як суб'єкта правозастосовної діяльності фізичної та юридичної особи - громадянина. Таким чином, питома вага публічних норм знижується, і зростає питома вага приватних норм;
- виявлена відсутність процесуальної форми для низки видів правозастосовної діяльності (місцевого самоврядування, суб'єктів приватного права та ін.);
- обґрунтовано, що вивчення та врахування належним чином соціально-політичних факторів впливає на ефективність правозастосовної діяльності. Зокрема, це дасть можливість прорахувати випадки виникнення потенційних та нових юридичних колізій та заповнення прогалин, зробить реальним створення належних правових засобів для розв'язання проблемних ситуацій під час застосування правових норм. Доведено, що такий підхід допоможе вдосконалити національне законодавство та правозастосовну практику;
- підготовленні та сформульовані рекомендації про включення до проекту Закону

України про нормативно-правові акти статті, де буде зазначено, що суб’єкт законотворення має вивчати соціально-політичні фактори, при цьому враховувати громадську думку, що допоможе запобігти виникненню юридичних колізій та прогалин та правильному вирішенню існуючих проблемних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулаев М.И. Теория государства и права. – СПб.: Питер, 2003. – 396 с.

2. Абушепко Д.Б. Судебное усмотрение в гражданском процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 1998. – 22 с.

3. Авер'янов В.Б. Проблеми організації виконавчої влади // Правова держава: Щорічник наук. пр. – Вип. 7. – К., 1996. – С. 20–29.

4. Аврутин Ю.Е. Эфективность деятельности органов внутренних дел: Дис. … д-ра юрид. наук . – СПб., 1998. – 636 с.

5. Азаров Н. У нас современная налоговая служба // Голос України. -2002. – 5 листопада.

6. Александров И.Г. Применение норм социалистического права. – Н., 1958. – 136с.

7. Алексеев С.С. Общая теория права. – М., 1981. – Т.1. – 326 с.

8. Алексеев С.С. Общая теория права. – М., 1982. – Т.2. – 267 с.

9. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т., - М., 1988. – Т.2. – 360с.

10. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного обучения. – М., 1999. – 238 с.

11. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права. – М., 1979. – 412 с.

12. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. – М., 1971. – 143 с.

13. Алексеев С.С., Дюрягин И.Я. Функции применения права // Правоведение. – 1972. – №2. – С. 26.

14. Алексеев С.С. Государство и право: Начальный курс. – М.: Юрид. лит., 1993. – 176 с.

15. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид. лит., 1966. – 187 с.

16. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – 256 с.

17. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. – М., 1971. – 256 с.

18. Андреев Ю.П., Коржевская Н.М., Костина Н.Б. Социальные институты: содержание, функции, структура. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 84 с.

19. Андрєєва Т.О. Феномен людства та його соціально-філософська концептуалізація: Автореф. дис. … д-ра філос. наук: 09.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2004. – 35 с.

20. Анисимов С.Н. Мораль как сторона человеческой деятельности // Структура морали личности / Под. ред. С. Анисимова и Р. Миллера. – М.: Мысль, 1977. – 174 с.

21. Антологія української юридичної думки: В 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Юрид. книга, 2002. – Т.1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – 568 с.

22. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К., 2000.

23. Арутюнян Г. Правовая глобализация и некоторые тенденции развития конституционализма // Прокурорская и следственная практика. – 2003. – №1–2. – С. 217–224.

24. Атаманчук Г.В. Обеспечение рационального государственного управления. – М., 1990. – 388 с.

25. Бабай А.Н. Об основных причинах квалификованых ошибок в деятельности органов внутренних дел // Совершенствование правового регулирования деятельности органов внутренних дел в условиях перестройки. Ч. 1. – Хабаровск: ХВШ МВД СССР, 1988. – 237 с.

26. Бабкин В.Д., Селиванов В.Н. Народ и власть. Опыт системного исследования воззрений М.Е. Салтыкова-Щедрина. – К.: Манускрипт, 1996. – 448 с.

27. Бабкін В.Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України // Антологія української думки: В 10 т. / Ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін.: Т. 10: Юридична наука незалежної України / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко. – К.: Вид. Дім "Юридична книга", 2005. – С.103–115.

28. Бабкін В.Д., Усенко У.Б. Нарис історії розвитку загальної теорії держави і права, філософії та енциклопедії права // Антологія української думки: В 6 т. / Ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін.: Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та

енциклопедія права / Відп. ред. В.Д. Бабкін, У.Б. Усенко. – К.: Вид. Дім "Юридична книга", 2002. – С. 9–43.

29. Байков А.М. Теория государства и права. – Рига, 2005. – 188 с.

30. Бандура О.О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві // Проблеми філософії права. Т.1. – Київ – Чернівці: Рута, 2003. – С. 111–115.

31. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві // Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 200 с.

32. Барак А. Судейское усмотрение. / Пер. с англ. – М.: Изд. – НОРМА, 1999 –48 с.

33. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. – К.: "Каравела"; Львів: "Новий Світ - 2000", "Магнолія плюс" 2003. – 376с.

34. Безумец на НЭС // Комсомольская правда. – 2000. – 22 марта.

35. Бенедик И.В. Погребной И.М. К вопросу о структуре процессуальной формы // Пробл. социалистической законности. – Харьков: ХВШ, 1982. – Вып. 10. – С. 20–26.

36. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та; Изд. гр. ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 624 с.

37. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1978. – 311с.

38. Боботов С.В. Буржуазная социология права. – М., 1978. – 197 с.

39. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізації права // Правова держава: Щорічник наук. пр. Ун-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 1996. – Вип.7. – С. 103–108.

40. Богінич О.Л. Проблеми реалізації підзаконних нормативних актів // Право України. – 2003. – №9. – С. 108–114.

41. Большой юридический словарь / Под ред. Сухарёва, В.Е Крутских. – 2-е изд. перераб. и дополн. – М., ИНФРА – М, 2000. – 642с.

42. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной практике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 84 с.

43. Боннер А.Т. Применение нормативно-правовых актов в гражданском процессе. – М.: Юрид. лит., 1980. – 189 с.

44.Боннер А.Т. Примение закона и судебное усмотрение // Сов. государство и право. – 1979. - №6.

45.Борисенко В.А. В нову епоху з оновленим світоглядом. – Тернопіль: Мандрівець, 2004. – 138 с.

46.Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. – М.,1967. – 211 с.

47.Бро Ю.Н. Проблемы применения советского права. – Иркутск: Изд-во Иркуртского ун-та, 1980. – 84 с.

48.Бурлай Є.В. Право в естетичному вимірі (до постановки питання) // Проблеми філософії права. Т. 2. – Київ – Чернівці: Рута, 2004. – 384 с.

49.Буроменський М. Звернення до Європейського суду з прав людини: практика суду і особливості українського законодавства.. – Х., 2000.

50.Васильев А.М. Теория государства и права: Учебник. – М.: Флинта; МПСИ, 2005. – 440 с.

51.Васильев А.М. О правоприменении в процессуальном праве // Проблемы соотношения материального и процессуального права: Тр. ВЮЗИ / Отв. ред. М.С. Шакарян. – М., 1980. – С. 4–13.

52.Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. – М., 1997. – 126 с.

53.Васьковський В.Н. Руководство к толкованию и применению законов. – Одесса, 1913. – 128с.

54.Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.

55.Вербенко А.І. В пошуку альтернативи // Вечірній Київ. – 1999. – 16 груд. – №384 (1448). – С. 3.

56.Відстояна гідність працівниць //Львівська газета. – 1993. – 25 листоп. – С. 2.

57.Витрук Н.В. Акты применения права в механизме реализации прав и свобод личности // Правоведение. – 1983. – № 2. – С. 3.

58.Витрук. А.М. О применение норм советского социалистического права // Правоведение. – 1983. – №7. – С. 23–26.

59.Влияние научно-технического прогресса на юридическую жизнь / Отв. ред.

Ю.М. Батурин. – М., 1988. – 214 с.

60.Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 210 с.

61.Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды // Сов. государство и право. – 1981. – №4. – С. 18–24.

62.Вопленко Н.Н. Причины ошибок в правоприменении // Опыт конкретного социологического изучения // Сов. государство и право. – 1982. – №4. – С.10–13.

63.Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов: Наука, 1983. – 174 с.

64.Галаган И.В., Василенко А.В. Проблема теории правоприменения по советскому законодательству // Правоведение. – 1986. – №2. – С. 57.

65.Гарапшин К.М. Правоприменительная практика в советском общенародном государстве: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Казань, 1985. – 20 с.

66.Гегель Г.В. Сочинения. Т. 1–14. М., 1929–1958. – Т. VII. – 374 с.

67.Гойман В.И. Механизм обеспечения реализации закона в современных условиях // Государство и право. – 1991. – №12. – С. 13–16.

68.Головатий С. "Верховенство закону" versus "верховенство права": філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісн. Акад. правових наук України. – 2003. – №2 (33) – №3 (34). – С. 76–113.

69.Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – 258с.

70.Григорьев Ф.А. Акты применения права. – Саратов: Наука, 1995. – 83 с.

71.Грядунова Л.И. Социальная ответственность личности. – К.: КВШ, 1971. – 91 с.

72.Гусарєв С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. – К.: Знання, 2005. – с.375

73.Діковська І. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 2004.

74.Дубривный В.А. Деятельность следователя по расследованию преступлений. – Саратов, 1987. – 118 с.

75.Дюрягин И.Я. О системе юридических гарантий правильного применения советских правовых норм и укреплении законности. – К., 1970. – 248 с.

76. Дюрягин И.Я. Об истинности содержания правоприменительного акта // Сов. государство и право. – 1975. – №2. – С. 34–48.

77.Дюрягин И.Я. Право и управление. – М., 1981. – 168 с.

78.Дюрягин И.Я. Правоприменительные отношения как разновидность управленческих отношений // Сов. государство и право. – 1977. – № 7. – С. 46–54.

79.Дюрягин И.Я. Применение норм советского права. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1973. – 248 с.

80.Дюрягин И.Я. Применение норм социалистического общенародного права органами советской общественности: Автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – Свердловск, 1965. – 22 с.

81.Ерліх Є. Про живуче право. – Львів: Т-во Українсько-Руських правників, 1911.- 14с.

82.Ємельянов В. Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України, Право України, 2002, №9.

83.Єршов В.В. Судебное правоприменение. – М., 1991. – 89 с.

84.Жежу А.В. Антикримінальний злам: красномовні підсумки 2005-го // Іменем закону. – 2006. – №4. – С. 4–5.

85.ЖЕК позбавив ветеранів пільг // Аргументи і факти. – 1999. – № 47. – С. 8–10.

86.Жуковский В.М. Правовая защищенность правоприменителя // Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения. – Волгоград. – 1991. – С. 40–41.

87.Забигайло В.К. Проблема пробелов в праве. Критика буржуазной теории: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 1972. – 75с.

88.Завадская Л.Н. Теоретические вопросы применение права // Теория права. Новые идеи. – Вып. 1. – М., 1991. – С. 88.

89.Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.

90.Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенков та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 317 с.

91. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження. – К.: Юстиніан, 2004. – 215 с.

92. Затайкова С.К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. – Норма, 2002. – 167 с.

93. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та з загальних питань. – Х.: Одісей, 2003. – 249 с.

94. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Навч. посіб. / Укл. Б.О. Кирись. – Львів: ПАІС, 2005. – 216 с.

95. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році" // Голос України – 2005. – №148. – С. 3–5.

96. Зорченко Э.А. Правовая культура личности как условие повышения эффективности правоприменения // Тез. науч. докл. и сообщений Республиканской научно-практической конференции. – Минск, 1983. – С. 45–48.

97. Зусь А.Б. Правоприменение: его механизм, понятие // Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения. – Волгоград, 1991. – С. 6–10.

98. Із практики прокурорського нагляду//Законність – 1994. – № 2. – С. 60–68.

99. Й.Ессер, 1972, пор.: Д.Лоошельдерс/ В.Рот, 1996, - 111с.

100. Інваліди чужого не просять // Високий замок. – 1999. – 17 верес.

101. Калмыков Ю.Х. Вопросы применения гражданско-правовых норм. –Саратов, 1976. – 186 с.

102. Канцір В.С. Поняття та основні ознаки судового угляду (розсуду) // Торгівля, комерція, підприємництво. – Вип. 1. – Львів, 1998. – 134с.

103. Канцір В.С. Проблеми судового розсуду при застосуванні кримінального законодавства України. Авторефер. дис.... канд. юрид. наук. – Львів 1998

104. Карбоньє Ж. Юридическая социология. – М., 1986. – 210с.

105. Карташов В.Н. Институты аналогии в советском праве. Вопросы теории. – Саратов, 1976. – 89 с.

106. Карташов В.Н. Правоприменительная практика в социалистическом обществе. – Ярославль, 1986. – 113 с.

107. Карташов В.Н. Применение права. – Ярославль, 1980. – 128 с.

108. Карташов В.Н. Система систем. Очерки общей теории и методологии. – М.: Юрист, 1995. – 223 с.

109. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. – Саратов, 1989. – 276 с.

110. Кашанина Т.О. Оценочные понятия в советском праве: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – 20 с.

111. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.

112. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права. – Львів: Новий Світ, 2003. – 584 с.

113. Керимов Д.А. О применении советских правовых норм // Сов. государство и право. – 1954. – №6.

114. Ковалев А.Г. Психология личности. – 3-е. изд. – М., 1970. – 232 с.

115. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник. – К., 2006. – 236с.

116. Кодекс законів про працю: станом на 3 березня 2005 р. – К.: Атіка, 2005. – 356с.

117. Кодекс про адміністративні правопорушення України: Офіційне видання станом на 17 листопада 2005 р. // Урядовий кур'єр. – №238. – 125 с.

118. Козловський А.А. Онтологія юридичної відповідальності // Проблеми філософії права. – Т. II. – Київ-Чернівці: Рута, 2004. – С. 98–111.

119. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

120. Козюбра М.І. Методологія права: Концептуальні підходи // Проблеми методології сучасного правознавства. – К., 1996. – С. 23–27.

121. Колодій А.М., Копєйчиков В.В., Лисенков С.Л., Пастухов В.П., Сумін В.О., Тихомиров О.Д., Теорія держави і права: навчальний посібник. – К.: Юрінформ, 1995. – 158с.

122. Колодій А.П. Принципи права. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 208 с.

123. Комаров В.В. Цивільно-процесуальне право України: практика застосування. – Х., 1993. – 154 с.

124. Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення): Зб. нормат. актів / С.В. Лінецький, М.І. Мельник, А.М. Ришелюк. – К.: Атіка, 2000. – 264 с.

125. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.

126. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змін. і доп. від 8 грудня 2004 р. // Відомості Веховної Ради України. – 2005. – №2. – Ст. 38, 44, 76.

127. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. – К., 1998. – 173с.

128. Костюкова С.Ю. Социально-политические и социально-психологические документы деятельности субъекта власти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 1996. – 12 с.

129. Котюк В.О. Загальна теорія держави та права: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.

130. Кравець М.С. Культурологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. – Львів: Новий Світ – 2000. – 320 с.

131. Кравченко В.М. "Біла книга" з "Чорною відзнакою" // Дзеркало тижня. – 2006. – 3 берез. – №7 (587). – С. 26.

132. Кравченко С.Н. Соціально-психологічні аспекти правової охорони навколишнього середовища. – Львів, 1988. – С. 11–12.

133. Краткий толковый словарь украинского языка: Более 6750 слов / Под ред. Д.Г.Гринчишина. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1988. – 320 с.

134. Кримінальний кодекс України від 21 січня 2001р.: Офіційний текст станом на 1 грудня 2005р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – 5 січ. – №2. – 100 с.

135. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р.: Офіційний текст із змін. і доп. від 1 грудня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – 5 січ. – №2. – 70 с.

136. Крупчан О.Д. Організація виконавчої влади. – К., 2001. – 173 с.

137. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М., 1972. – 131 с.

138. Кудрявцев В.Н. О правоприменении и законности // Государство и право. – 1994. – №3. – С. 3–7.

139. Кудрявцев В.Н. Отклонение от социальной нормы: понятия и виды // Социальные отклонения. Введение в общую теорию. – М.: Юридическая Литература, 1988.

140. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1978. – 178 с.

141. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. – М., 1963. – 122 с.

142. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. – М., 1995. – 263 с.

143. Курс Кримінології Особлива Частина: Підручник / За заг. ред. Джужи О.М. – К.: Юрінком Інтер. 2001- 189с.

144. Кушнір Я.О. Злочинці з мандатом // Свобода. – 1998. – 28 жовт. – №134. – С. 2.

145. Лазарев В.В. Социально-психологические аспекты применения права. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 127 с.

146. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 207 с.

147. Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань, 1972 – 200 с.

148. Лазарев В.В., Левченко Й.П. Правоприменительная деятельность органов внутренних дел: Учеб. пособие. – М.: Акад. МВД СССР, 1989. – 85 с.

149. Ленин В.И. Что такое "друзья народа" и как они воют против социал-демократов? Полное собрание сочинений. – Т. 1. – М. – 149 с.

150. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М., 1975. – 149с.

151. Леушин В.И. Способы реализации правосубъектности. (Проблемы реализации права). – Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1990. – 234 с.

152. Леушин В.И. Структура юридической практики // 27 съезд КПСС и развитие теории государства и права. – Свердловск, 1987. – 93 с.

153. Леушин В.И. Юридическая практика в системе социалистических общественных отношений. – Красноярск, 1987. – 114 с.

154. Литвинов О.М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів в України: Монографія. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. – 312 с.

155. Лихова Г.В. Не посадиш – не зупиниш? // Вільне життя. – 1998. – 26 жовт. – № 35. – С. 4.

156. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. – К.: "Юрисконсульт", 2006. – 355 с.

157. Лупеев В.В. Преступность XX века. – М., 1987. – 140 с.

158. Луць Л.А. Поняття соціальної системи як основа дослідження правової системи суспільства // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. – Ів.-Франківськ: Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 2001. – Вип. 6. – С. 6–14.

159. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу: Навч. посіб. – Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 247 с.

160. Маликов М.К. Проблемы реализации права. – Иркутск: Наука, 1988. – 256 с.

161. Маликов М.К. Проблемы усмотрения правоприменителя, природа, признаки, приделы. – Уфа: Зерцало, 1990. – 186 с.

162. Маляренко В.Г. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при проведенні дізнання і досудового слідства // Право України. – 2001. – №3. – С. 15–18.

163. Марков М. Технология и ефективность социального управления. – М., 1982. – 271 с.

164. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 3. – М., 1955. – 245 с.

165. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 18. – М., 1961. – 273 с.

166. Мартьянов И.В., Рабинович П.М. Теоретические вопросы применения права // Правоведение. – 1975. – №1. – С. 122–128.

167. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: Навч. посіб. – К.: Істина, 2004. – 304 с.

168. Мелащенко В.Ф. Конституційне право як наука і навчальна дисципліна: Конституційне право України // За ред. проф. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2002. – 158с.

169. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): Монографія. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

170. Мельник М.І., Редькова А.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Закону України "Про боротьбу з корупцією" – К.: Атіка, 2003. – 193 с.

171. Методологические проблемы советской юридической науки: Сб. ст. /Под ред. М.Н. Марченко. – М., 1980. – 104 с.

172. Михаляк Я.С. Применение социалистического права в период развернутого строительства коммунизма. – М., 1963. – 79 с.

173. Міністерство екології та природних ресурсів України: Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2001 році. – К., 2000. – 84с.

174. Мороз Л.А., Чухрай Н.І. Маркетинг: Підручник/ За редакцією Мороз Л. А. – Львів: НУ "ЛП". 2002. – 244 с.

175. Мурашин О.Г. До питання про законність правозастосовних рішень // Забезпечення законності в діяльності органів внутрішніх справ України: Зб. наук. праць. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1993. – С. 81–85.

176. Мурашин О.Г. Правозастосовні акти прямого народовладдя (теоретичний аспект) // Право України. – 1999. – №8. – С. 20–24.

177. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К., 1999. – 139с.

178. Науково-практичний коментар КК України – К.: Каннон; А.С.К., 2002. – 203 с.

179. Наумов. А.В. Применение уголовно-правовых норм. – Волгоград, 1973. – 201 с.

180. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. – М., 1960. – 258 с.

181. Нечепурнов Л.В. Юридическая квалификация в правоприменительном процессе: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Саратов, 1986. – 20 с.

182. Нурпенсов Е.К. Психология правомерного поведения. – Алма-Ата, 1984. – 193 с.

183. Овчинников С.Н. Правовая политика и проблемы реализации права. Вопросы государственного строительства и правового регулирования: Сб. науч. тр. – Владивосток, 1980. – 253 с.

184. Олефиренко А.В. Социальные факторы реализации права. – М., 1989. – 174 с.

185. Оксамытный В.В. Социологические методы исследований правовых явлений // Методологические проблемы юридической науки. - К.: Атіка, 1996. – 96с.

186. Олійник А.Ю., Гусарєв С.Д., Слюсаренко О.Л.. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с. – Бібліогр.: 268с.

187. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 295с.

188. Оніщенко Н.М. Моральні засади реалізації законодавства // Правова держава: Щорічник наук. пр. Ун-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 1996. – Вип.7. – С. 114–121.

189. Оніщук М., Кампо В. Правові засади місцевого самоврядування в Україні. – К., 1998. – 168 с.

190. Онишко Б.Ю. Понятійний апарат трудового права //Вісн. Львів. Ін.-ту внутр. справ. – 2000. – №2. – С. 83.

191. Орзих М.Ф. Формы реализации норм советского права // Сов. государство и право. – 1968. – №2. – С. 94–103.

192. Осауленко О.І., Пунько О.В. Зміцнення законності у правозастосовному процесі // Право України. – 2004. – №12. – С. 61–63.

193. Ошеров М.С., Спиридонов Л.И. Общественное мнение и право. – Ленинград: Изд.-торг. дом "Герда", 1985. – 274 с.

194. Панова И.В. Юридический процесс. – Саратов: Светопись, 1998. – 74 с.

195. Папкова О.А. Пределы судейского усмотрения в гражданском процессе // Журнал росийского права. – 1998. - №2

196. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ. – К., 1999. – 171 с.

197. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Референдум в Україні: історія і сучасність. – К., 2000. – 282 с.

198. Погрібний І.М., Фандалюк О.В. Деякі теоретичні питання щодо застосування права // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – Харків, 1997. – Вип. 2. – С. 88–93.

199. Поленина С.В., Гаврилов О.А., Колднева Н.П. и др. Исследование социальных факторов законодательной деятельности союзных республик // Правоведение. – 1982. – № 1. – С. 52.

200. Політичні системи сучасності // Юридична газета. – 2003. – 23–30 груд.

201. Популярна юридична енциклопедія/ Кол. авт.: В.К.Гішевський, В.В.Головченко.... В.С.Ковальський(кер.) та ін. – к. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

202. Права людини і професійні стандарти для юристів (у документах міжнародних організацій). – Амстердам – К., 1996.

203. Правовая система социализма / Отв. ред. А.Ф. Шебанов. – М., 1988. – Т.2. – 126 с.

204. Правовые формы деятельности в общенародном государстве / Под. ред. Н.А. Придворова. – Харьков, 1985. – 217 с.

205. Правоприменение в советском государстве / А.С. Пиголкин, М.Н. Николаева, С.Н. Братусь и др. – М.: Мысль, 1985. – 233 с.

206. Працівники – за, а голова облдержадміністрації – проти // Рідне слово. – 2001. – 17 верес. – С. 3–4.

207. Практика судів України в кримінальних справах // Бюл. законодавства і юридичної практики. – 1993. – №4. – С. 200–215.

208. Практика судів України з кримінальних справ 2001–2005 рр. / За заг. ред. В.Т. Маляренка

209. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №35. – Ст. 358.

210. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України // Офіц. вісн. України. – 2000. – №15. – Ст. 588.

211. Про вибори народних депутатів України: Закон України (Станом на 5 грудня 2005 р.) – К.: Волес, 2005. – 144 с.

212. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23.

213. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2003 р. № 22 // Право України. – 2003. – № 12. – С. 49 – 44.

214. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 22 листопада 1995 р. // Офіц. вісн. України. – 2000. – №15. – С. 317.

215. Про статус народного депутата України: Закон України. – К.: Атіка, 2005. – 128 с.

216. Протасов В.И. Что и как регулирует право. – М.: Мысль, 1985. – 95 с.

217. Рабинович А.Р. Правосознание и противоправное поведение // Криминологические проблемы правосознания и общественной мысли о преступности: Сб. науч. ст. – М., 1986.

218. Рабинович П.М. Вітчизняна філософсько-правова та загальнотеоретична юриспруденція: витоки й фундатори // Проблеми філософії права. – Т. ІІ. – Київ-Чернівці: Рута, 2004. – С. 218–220.

219. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2002. – 210 с.

220. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. – 5-те вид. зі змін. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.

221. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення. – Львів, 1991. – 214 с.

222. Рабочая книга социолога. – М., 1983. – 466 с.

223. Раянов Ф.М. Введення в правовое государство. – Уфа: Сталкер, 1994. – 244 с.

224. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань: Тессей, 1989. – 196 с.

225. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року // Вісн. Конституційного Суду України. – 2005. – №4. – С. 84–89.

226. Рішення Конституційного Суду України від 2 липня 1998року № 2 – рп/99 (справа про перевірку конституційності пункту "б" постанови АРК від 20 січня 1998 р.) // Вісн. Конституційного Суду України. – 1998. – №5. – С. 45–55.

227. Рожен А. Наука одалживать большие деньги // Зеркало недели. – 2003. – 9 августа.

228. Розенфельд А. Неизвестная Украина // Зеркало недели. – 2003. – 12 апреля.

229. Розова С.С. Классификационное движение как одна из форм социальной жизни науки // Социальные проблемы науки. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1983. – 147с.

230. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М., 1957. – 284 с.

231. Савицкий А.М. Правосудие и личность // Сов. государство и право. – 1983. – №7. – С. 63–65.

232. Сапун В.А. Социалистическое правосознание советского права. – Владивосток, 1984. – 267 с.

233. Сафаров Р.А. Общественное мнение в системе советской демократии. – М, 1982. – 136 с.

234. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. – К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2002. – 724 с.

235. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс. – Екатеринбург, 1996. – 314 с.

236. Сидельников И.П. Доступность закона. Правовое информирование граждан. – Минск, 1992. – 187 с.

237. Сіренко В.Ф. Соціальні інтереси як фактор реалізації законодавства // Голос України. – 2005. – №293. – 16 груд. – С. 93–98.

238. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. – 2-ге вид. – Х.: Консум, 2005. – 840 с.

239. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Перекл. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

240. Сливка С.С. Національна культура юриста // Вісн. ун-ту внутр. справ. – Х., 2000. – Вип. 10. – С. 292–297.

241. Сливка С.С. Природне та надприродне право: У 3-х ч. – Ч.1: Природне право: історико-філософський погляд. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.

242. Сливка С.С. Професійна культура юриста. – Львів, 1995. – 128 с.

243. Словник іншомовних слів. Укладачі Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018с.

244. Советское государство и право. – 1995. - №5. – С.8-66.

245. Сорокин В.Д. Проблемы административного процесса. – М., 1968. – 135с.

246. Социальная психология / Под ред Б.Ф. Поршнева. – М., 1975. – 231 с.

247. Соціологія: Підручник/ За заг.ред. проф. В.П.Андрушка, проф.М.І.Горлача. Харків – Київ, 1998. - 624 с.

248. Спиридонов Л.И. Социология уголовного права. – М., 1986. – 176 с.

249. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – М., 1996. – 287 с.

250. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 309с.

251. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. – М., 1966. – 193 с.

252. Судові примари // Московский комсомолец. – 1999. – 23–30 декаб.

253. Сурилов А.В. Теория государства и права. – Киев-Одесса, 1989. – 364 с.

254. Тарасов Н.Н. Роль социально-психологических факторов в правовом регулировании: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Свердловск, 1979. – 20 с.

255. Тарахович Т.І. Право і мораль в системі соціальної регуляції // Проблеми філософії права. – Т.І. – Київ-Чернівці: Рута, 2003. – 198 с.

256. Теорія держави і права: Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

257. Теория государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М., 1985. – 364 с.

258. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.М. Курицина, З.Д. Ивановой. – М., 1986. – 266 с.

259. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

260. Теорія держави та права: Посібник для підготовки до іспитів / С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 118 с.

261. Теорія юридичного процесу/ Під. ред. проф. В.М.Горшенева, - Харків, 1985. – 197с.

262. Тернопільський суд грає в одні ворота? //Вільне життя. – 2001. – 28 жовт.

263. Тилле А.А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве. – М., 1945. – 98 с.

264. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1991. – 132с.

265. Тихомиров О.Д. Загальна характеристика юридичної наукової діяльності // Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – С. 80–95.

266. Тихомиров О.Д. Філософія простору і географія права: міфи чи реальність юридичної компаративістики? // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2006. – №5. – С. 8–12.

267. Тихомиров Ю.А. Действие закона. – М.: Известие, 1992. – 163 с.

268. Тихомиров Ю.А. Теория закона. – М.: Наука, 1982. – 256 с.

269. Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории и правоотношений. – М., 1980. – 212с.

270. Томаш А. Судья и общество. – М., 1980. – 174 с.

271. Уледов А.К. Актуальные проблемы социальной психологии. – М., 1981. – 174 с.

272. Устич С.І. Системи дослідження суспільства. – Л. : Світ, 1992, - 132с.

273. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 8 квітня 2004 р. // Рішення Верховного Суду України. – 2004. – 2(9). – С. 86–87.

274. Фербер И. О применение норм советского социалистического права // Сов. государство и право. – 1954. – №4. – С. 83–84.

275. Цвєтков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003 – 248 с.

276. Цивільний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Атіка, 2006. – 352с.

277. Цивільний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р.// Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю.П. Єлісовенко. – 2-ге вид. – К.: Махон, 2003. – 976 с.

278. Циппеліус Р. Філософія права. – Київ, 2000 (R.Zipplius.Rechtsphilosophik, Anft,Munchen, 2003). – 176 с.

279. Циппеліус Райнгольд Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. – К.: Видавництво "Реферат", 2004. – 203с.

280. Чабан В.П. Вдосконалення правового регулювання щодо видання актів адміністративного примусу // Наук. вісн. Акад. держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2000. – №2 (8). – С. 164–170.

281. Чванов О.А. Механизм правоприменения: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – 21 с.

282. Чвялева Е.В. Теоретические проблемы юридической квалификации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1986. – 20 с.

283. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. Учебник для вузов. - М., 1999. – 143с.

284. Шахов И.Б. Правоприменительная деятельность: Правовые формы деятельности в общенародном государстве. – Харьков, 1985. – 173 с.

285. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. – М., 1995. Т.2. – С.711.

286. Шемчученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовскый Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. – К., 1978. – 311с.

287. Шопенгауер А. Лекції із загальної філософії, 1913, ч.1, розд. 3.

288. Шморгун О.О. Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). – К., 1994. – 200 с.

289. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій / За заг. ред. акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.В. Копєйчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 192с.

290. Штефан М.Й., Омельченко М.П. Виконання судових рішень: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 233 с.

291. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. – М., 1961. – 214 с.

292. Явич Л.С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1985. – 206 с.

293. Явич Л.С. О философии права на 21-й век // Правоведение. – 2000. - №4 – 201с.

294. Явич П.С. Общая теория права. – Л., 1976.

295. Якушек В.М. Різновиди політичних режимів // Віче. – 1995. – №9. – С. 129–133.

296. Якщо чиновник одержує зарплату, чи повинен він за щось відповідати? // Україна молода. – 1999. – 28 серп.

297. Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1979. – 176 с.

298. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2004. –519 с.

299. Hart L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals // Harvard Law Review. – Vol. 71 (19581). - №4. – 713с.

300. http://www.ombudcman.kiev.ua/publ/dopov-2/d.

Додаток А

Результати аналізу матеріалів правозастосовної практики з метою визначення ролі онтологічного і аксіологічного пізнання у прийнятті правозастосовних рішень

Назва джерела матеріалів судової практики, що досліджувалась	Галузевий вид судової практики	Кількість проаналізо-ваних справ	Кількість правозасто-совних помилок	Помилки, обумовлені хибним пізнанням:		Помилки при застосуванні норм з поняттями:	
				Дооціночним (онтололіч-ним)	Оціночним (аксіологіч-ним)	Формально визначе-ними	Оціночними; найчастіше з такими як:
Практика судів України з кримінальних справ 2001-2005 рр.	Кримінально-правова	190/100%	182/95,8%	95/52,2%	87/47,8%	118/64,8%	64/35,2% "істотна шкода" – 19
	Кримінально-процесуальна	99/100%	98/98,9%	12/12,3%	86/87,8%	69/70,4%	29/29,6% "істотні суперечності" – 7 "істотні порушення" – 5
Цивільно-процесуальне право України: практика застосування 2002-2005 рр.	Цивільно-процесуальна	108/100%	103/95,3%	42/40,8%	61/59,2%	92/89,3%	11/10,7% "поширення відомостей, які принижують честь і гідність" – 6
Право України (2000-2005 рр.)	Цивільно-правова	96/100%	53/55,2%	29/54,7%	24/45,3%	41/77,4%	12/22,6%

Додаток Б

Елементи оціночного критерію та інші визначальні фактори оцінювання при застосуванні правових норм

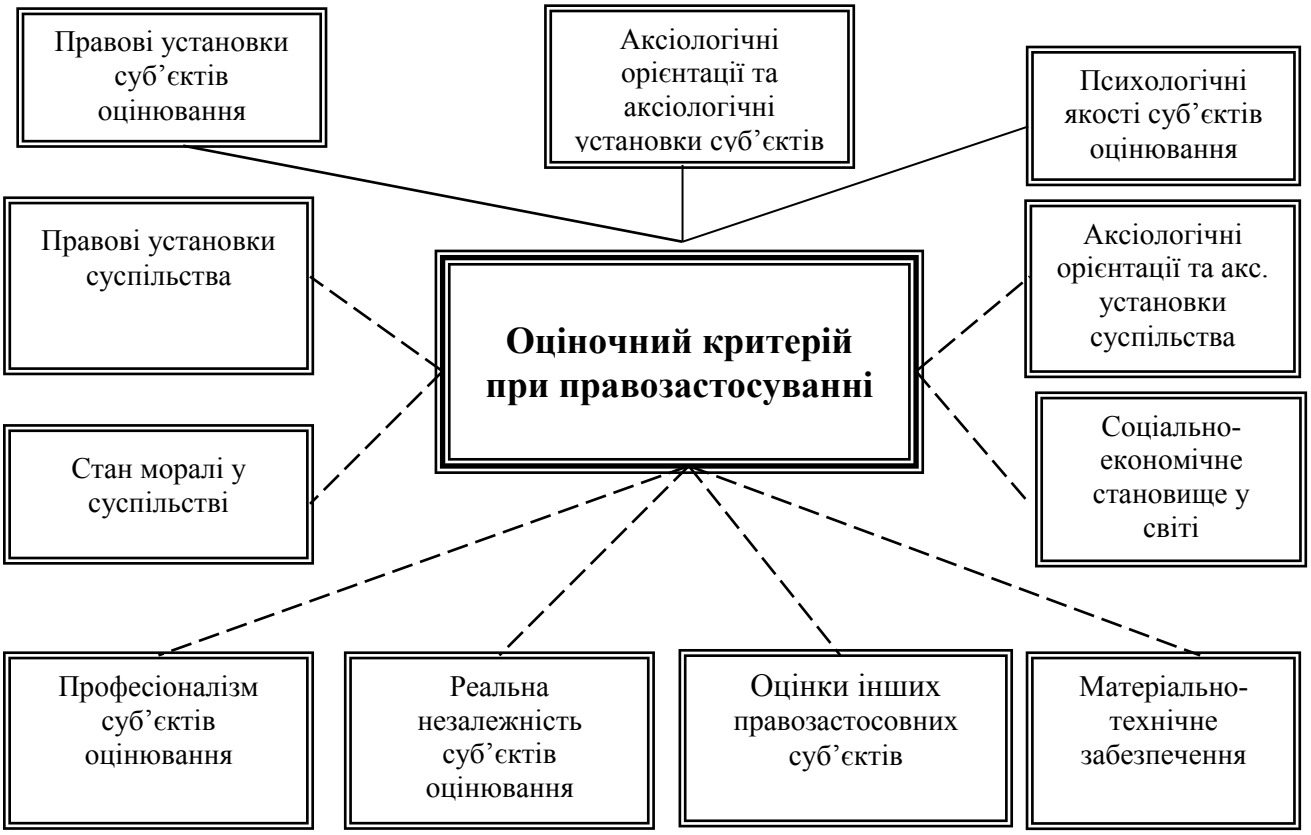

---------- елементи оціночного критерію;

- - - - - фактори, що впливають на оціночний критерій (опосередковані елементи оціночного критерію) і у тій чи іншій мірі визначають результати оціночної діяльності при правозастосуванні; залежно від особливостей правозастосування вони можуть доповнюватись низкою інших факторів.

Додаток Г

Основні аспекти оціночної діяльності й оцінок при правореалізації

Оціночна діяльність при правореалізації	Суб'єкт оцінювання	Колективні (наприклад, громадські об'єднання); одноособові (наприклад, громадяни, службові особи); суб'єкти реалізації матеріальних норм; суб'єкти реалізації процесуальних норм
	Об'єкт оцінювання	Нормативно-правові акти (уповноважуючі, зобов'язуючі, забороняючі норми); правовий статус суб'єкта оцінювання; потреби та інтереси осіб, соціальних спільностей, суспільства; можливі наслідки втілення у життя вимог юридичних норм чи їх порушення; здатність наданих нормою повноважень забезпечити бажаний вплив у напрямах, встановлених правом (для процесуальних норм) тощо.
	Критерій оцінювання	В основі оціночного критерію при правореалізації лежать такі його елементи, як: аксіологічні орієнтації та установки суб'єктів оцінювання; правові установки суб'єктів оцінювання (обумовлені їхньою правосвідомістю та й правовою культурою суспільства загалом); психологічні якості суб'єктів оцінювання (у випадках, коли у ролі такого суб'єкта виступає індивід). Визначальні фактори оцінювання при правореалізації, як правило, відіграють допоміжну роль.
	Стадії оцінювання	З'ясування необхідності реалізації певних прав чи обов'язків, визначених юридичною нормою; пізнання основних положень правових норм, що регламентують ці дії, усвідомлення інтересів, пов'язаних з такими діями; порівняння значення наслідків реалізації цих норм із значенням неправомірних дій для суб'єкта; вибір пріоритетів і формування певного ставлення до юридичних норм та установок щодо їх реалізації.
Оцінка при правореалізації (характер, форми виразу, функції)		Правореалізаційні. Характер: при позитивній – виконання зобов'язань, дотримання заборон; при негативній – навпаки. Форми виразу: фізична поведінки (дія чи бездіяльність) учасників правовідносин; та чи інша форма реалізації процесуальних норм. Функція: визначає основні напрями поведінки учасників правовідносин, діяльність суб'єктів правореалізації.

Додаток Д

Елементи оціночного критерію та інші фактори при реалізації правових норм (залежно від виду суб'єкта оцінювання)

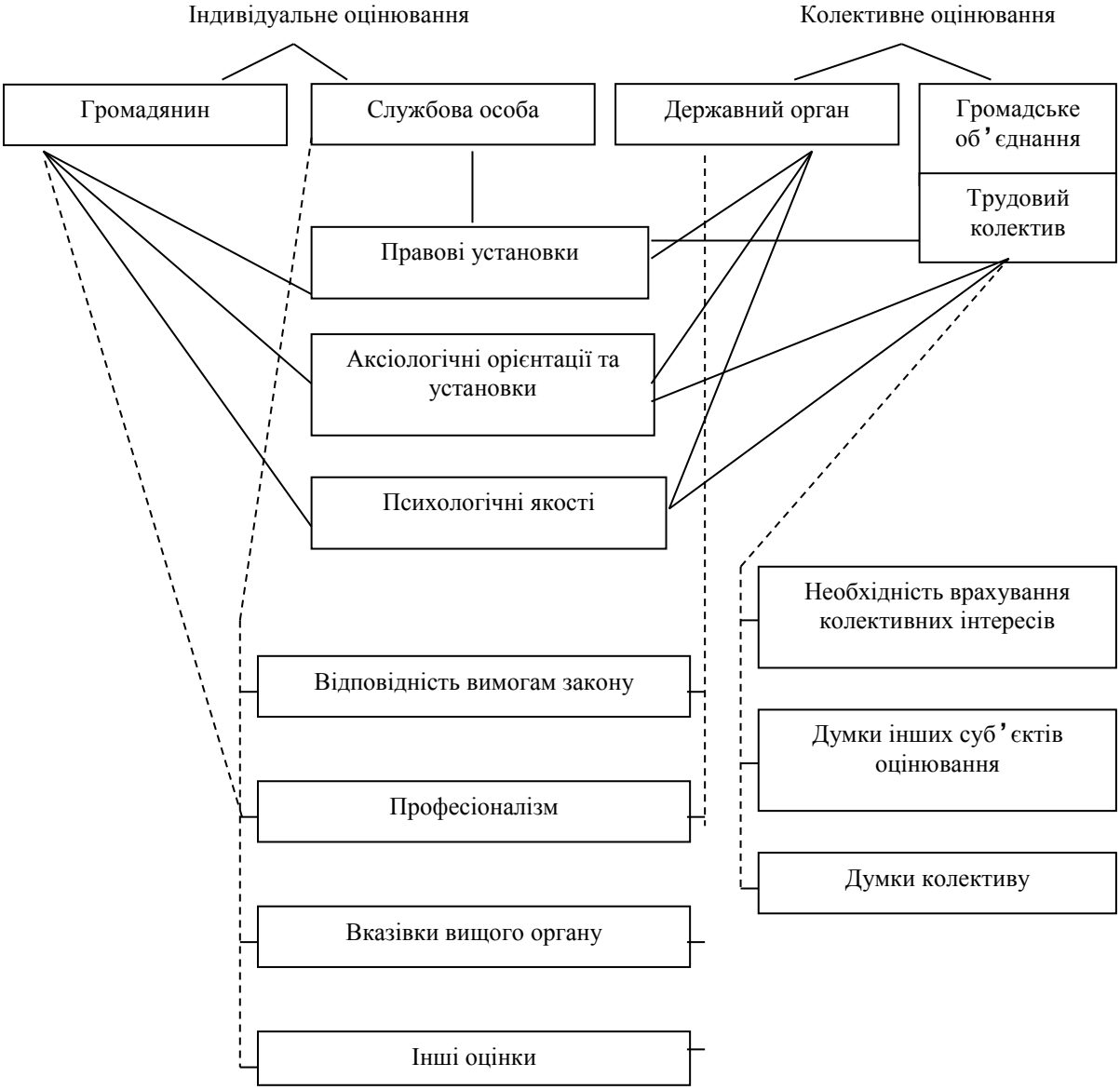

Елементи оцночного критерю

Визначальні фактори ооцнювання